

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra kulturních a náboženských studií

**Cesta za klima: proměna české krajiny vlivem klimatické
změny a společenské reakce na výzvy s ní spojené**

Diplomová práce

Autor: Helena Böhmová
Studijní program: B6107 Humanitní studia
Studijní obor: Transkulturní komunikace
Vedoucí práce: Mgr. Zdenka Sokolíčková, Ph.D.

Zadání diplomové práce

Autor: Bc. Helena Böhmová

Studium: P20P0470

Studijní program: N0288A100001 Transkulturní komunikace

Studijní obor: Transkulturní komunikace

Název diplomové práce: Cesta za klima: proměna české krajiny vlivem klimatické změny a společenské reakce na výzvy s ní spojené

Název diplomové práce AJ: Climate Walk: Transformation of the Czech landscape due to climate change and social responses associated with it

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Brand, Ulrich, & Wissen, Markus. (2013). Crisis and continuity of capitalist society-nature relationships: The imperial mode of living and the limits to environmental governance. *Review of International Political Economy: RIPE*, 20(4), 687-711.

Descolla, P., Pálsson, G. (eds.). (1996). *Nature and Society: Anthropological perspectives*. London: Routledge.

Haberl, H., Fischer-Kowalski, M., Krausmann, F., & Winiwarter, V. (2016). *Social Ecology: Society-Nature Relations across Time and Space*. Cham: Springer International Publishing: Imprint: Springer.

Hastrup, K. (ed.). (2015). *Anthropology and Nature*. New York: Routledge.

Ingold, Tim & Vergunst, Jo Lee. (2016). *Ways of Walking: Anthropological Studies of Creativity and Perception*. Taylor and Francis.

Wodak, Ruth, & Meyer, Michael. (2001). *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: SAGE Publications.

Anotace:

Žijeme v době, jež je definována změnami. Probíhají rychle a zasahují do všech rovin života. Na pozadí tohoto překotného vývoje pozorujeme zároveň změnu klimatu a životního prostředí. Diplomová práce má za cíl popsat a analyzovat proměny české krajiny a dopady na životy konkrétních lidí v závislosti na probíhající klimatické změně a/nebo změně životního prostředí. Ptá se po vlivu těchto změn na sociokulturní kontext, v němž tito lidé žijí. Zajímá se, jak na ně působí, jak je vnímají a jak o nich vyprávějí. Specificky se zaměřuje na region Krušných hor, který je epicentrem celé řady přírodních i společenských proměn. Práce problematizuje dichotomii kultury a přírody a staví na současných poznatcích environmentální antropologie. Nástrojem pro tvorbu dat k analýze bude participativní "footwork", během kterého budou používány metody narativních rozhovorů, pozorování a autoetnografie. Výzkum vychází z projektu Climate Walk studentů Katedry kulturní a sociální antropologie Univerzity Vídeň.

Zadávací pracoviště: Katedra kulturních a náboženských studií,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. Zdenka Sokolíčková, Ph.D.

Oponent: prof. PhDr. Tomáš Petráček, Ph.D., Th.D.

Datum zadání závěrečné práce: 12.3.2021

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Kutné Hoře dne 27. 11. 2022

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí této diplomové práce Mgr. Zdence Sokolíčkové, Ph.D. za odborné vedení, cenné rady a připomínky a v neposlední řadě za její podporu a trpělivost při psaní této práce.

Anotace:

Böhmová, Helena. *Cesta za klima: proměna české krajiny vlivem klimatické změny a společenské reakce na výzvy s ní spojené*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2022, 127 s.

Žijeme v době, jež je definována změnami. Probíhají rychle a zasahují do všech rovin života. Na pozadí tohoto překotného vývoje pozorujeme zároveň změnu klimatu a životního prostředí. Diplomová práce má za cíl popsat a analyzovat proměny české krajiny a dopady na životy konkrétních lidí v závislosti na probíhající klimatické změně a/nebo změně životního prostředí. Ptá se po vlivu těchto změn na sociokulturní kontext, v němž tito lidé žijí. Zajímá se, jak na ně působí, jak je vnímají a jak o nich vyprávějí. Specificky se zaměřuje na region Krušných hor, který je epicentrem celé řady přírodních i společenských proměn. Práce problematizuje dichotomii kultury a přírody a staví na současných poznatcích environmentální antropologie. Nástrojem pro tvorbu dat k analýze bude participativní "footwork", během kterého budou používány metody narativních rozhovorů, pozorování a autoetnografie. Výzkum vychází z projektu Climate Walk studentů Katedry kulturní a sociální antropologie Univerzity Vídeň.

Klíčová slova: proměna krajiny, klimatická změna, footwork, Krušné hory, antropocén

Annotation:

Böhmová, Helena. *Climate Walk: Transformation of the Czech landscape due to climate change and social responses associated with it*. Hradec Králové: Pedagogical Faculty, University of Hradec Králové, 2022, 127 pp. Diploma Degree Thesis

We live in an era defined by change. They are rapid and affect every level of human life. Against the backdrop of these rapid changes, we are also witnessing climate and environmental change. The aim of this thesis is to describe and analyse the transformations of the Czech landscape and the impacts on the lives of specific people in relation to ongoing climate change and/or environmental change. It seeks to understand the impact of these changes on the socio-cultural context in which these people live. How they are affected by them, how they perceive them and how they talk about them. It specifically focuses on the Erzgebirge region, which is the epicentre of a whole range of natural and social changes. The thesis problematizes the dichotomy of culture and nature and draws on the current findings of environmental anthropology. Data collection will be conducted through participatory "footwork", using methods of narrative interview, observation and autoethnography. The research is based on the Climate Walk project by students of the Department of Cultural and Social Anthropology at the University of Vienna.

Keywords: landscape change, climate change, footwork, Erzgebirge, Anthropocene

Obsah	
Prolog	8
1. Úvod: tři pilíře diplomové práce	9
1.1. Pilíř první: síla příběhu	11
1.2. Pilíř druhý: na cestě	14
1.3. Pilíř třetí: překračování hranic	18
2. Metodologie: na cestě Krušnohořím	21
2.1. Lesk a bída footworku	22
2.3. Kontakty a setkání	32
2.3.1. Srdce Poohří	33
2.3.2. Krušnohorský Poutník / DoKrajin	33
3. Místo člověka v krajině	35
3.1. Problém dichotomie krajiny a kultury	35
3.2. Více-než-lidský-svět	40
3.2.1. Antropocén – věk člověka: teoretická východiska	42
3.2.2. Antropocén a kulturní adaptace člověka	47
3.2.3. Personalistický přesah antropocénu: odbočka k transkulturalitě	49
4. Změny klimatu: příliš velká výzva?	52
4.1. „Body zvratu“: nebezpečí i potenciál	52
4.2. Mistři popírání	53
4.3. Obyvatelé, nebo uživatelé?	54
5. Krušnohoří	57
5.1. Krušné hory hornické	58
5.2. Krušné hory vysídlené	63
5.3. Krušné hory jako učebnice dialogu mezi člověkem a krajinou	71
6. Příběhy Krušnohořanů	74
6.1. Krásná i zničená: vnímání proměn krajiny v Krušných horách	80
6.2. Slunce a déšť: vnímání změny klimatu v Krušných horách	102
7. Závěr: návrat domů	112
Epilog	118
8. Přílohy	119
9. Zdroje	122

Prolog

TD 4. 4. 2022

Krajina za oknem rychle ubíhá. Je krásný dubnový den. Pravděpodobně poslední v následujícím týdnu. Fáze příprav skončila a s ní přišel jakýsi zvláštní klid. Definitivně odjíždím na terénní část diplomové práce: na dvoutýdenní putování Krušnými horami. Snažím se soustředit, ale myšlenky mi ubíhají všemi směry, podobně jako krajina za oknem. V hlavě mi probíhá hrubý plán. Dorazit na místo, vydat se na cestu. Mluvit s lidmi, překonávat ostych a nepochopení. Provést rozhovory s domluvenými informátory. Vnímat změny krajiny a snažit se nacházet to samé v životech lidí, s nimiž budu mluvit. Ujít průměrně 20 kilometrů denně, vybrat vhodné místo na přespání a ideálně u toho všeho zůstat naživu. A taky zapisovat tyhle myšlenky. Ne poprvé mě napadá, jestli jsem si neukousla příliš velké sousto. Uklidňuji se pohledem z okna. Vlak polyká kilometry, které budu už za pár hodin lopotně lámat po svých. (...) Cesta je zvláštním paradoxem napnutým mezi změnou a jistotou. Na cestě se vše neustále mění. Počasí, lidé, krajina, okolní podmínky. Změna je všudypřítomná; vyžaduje neustálou adaptaci. Na cestě se nikdy nedostaví pocit nudy – neustále se něco děje. To je proměnlivá tvář cesty. Zároveň jde vždy odněkud někam, někde začíná a někde končí. Vstupuji tedy na cestu a zároveň do příběhu. Do příběhu o mé cestě.

1. Úvod: tři pilíře diplomové práce

“Stoupneš na cestu, a když nestojíš pevně, nevíš, kam tě může strhnout.”

J. R. R. Tolkien

Téma změny krajiny a změny klimatu mi bylo vždy blízké. Když jsem před rokem a půl dostala příležitost zapojit se do mezinárodního projektu *Climate Walk* zabývajícího se právě těmito otázkami a napsat na jeho základě diplomovou práci, příliš dlouho jsem neváhala. Nejen téma, ale i provedení projektu bylo atraktivní. Zahrnovalo mnoho z mých oblíbených činností: setkávání s lidmi, naslouchání příběhům a v neposlední řadě putování krajinou. Nejednalo se přitom o žádný krátký výlet, ale o dlouhodobý terénní pochod s důrazem na skutečný pohyb v přírodě se vším, co k tomu patří: těžký batoh, spaní pod širým nebem, fyzická únava a mnoho dalšího. Troufám si říct, že nejsem v této oblasti úplným nováčkem, přesto mi projekt přišel již od začátku velice ambiciózní, a právě proto lákavý. Představoval příležitost provést zajímavý výzkum s přesahem do globálních témat, ale také jistou osobní výzvu, které jsem nedokázala odolat.

Climate Walk vznikl coby interdisciplinární projekt při Univerzitě Vídeň. Jeho cílem je zaznamenat a nahlédnout proměny krajiny skrze naslouchání narativům místních obyvatel během pěší poutě, která je koncipovaná v evropském měřítku. Skupina studentů, akademiků a přidružených osob má v plánu podniknout cestu z nejjihnější části Portugalska a nejsevernější části Norska s cílem ve Vídni, kde se obě trasy protnou. Evropské měřítko umožňuje nahlédnout zkoumaná témata širší optikou, neboť výzkumníci budou procházet nejen měnící se krajinou, ale i různými podnebnými pásmy se zcela odlišnými přírodními podmínkami a jedinečnými specifiky. Stejně tak budou přicházet do kontaktu s lidmi různých národností s odlišnými životními zkušenostmi a každodenní realitou. Samotní *Wanderers of the Changing World*, jak se účastníci projektu nazývají, hovoří o celkovém záměru projektu takto: „It is about walking across Europe to understand regional experiences of Climate Change. It is about listening to local perspectives, learning from them

and connecting these stories together to construct a holistic, people-centric understanding of these complex phenomena.¹“

Mým původním záměrem bylo připojit se k *Wanderers of the Changing World* během jejich trasy Českem, která se měla uskutečnit v únoru a březnu 2022. Pandemie koronaviru však projekt *Climate Walk* zdržela zhruba o rok, a tak jsem výzkum k této práci nakonec uskutečnila samostatně, pouze s převzatou metodologií a cílem výzkumu zaměřeným na vybranou oblast. Konkrétně jsem se rozhodla pro trasu napříč Krušnými horami, která ve výsledku měřila 288 km a trvala 14 dní. Výzkum samotný se uskutečnil od 4. do 17. dubna 2022 a vedl ze Sokolova do Ústí nad Labem. Byla jsem jediným členem výzkumu, který se zúčastnil celého putování v tomto rozsahu. Na vybrané úseky se ke mně připojovali někteří spolužáci a jiní příznivci. Dynamika skupiny, stejně jako osamělost v krajině, byly zajímavými výzkumnými perspektivami.

Důvodem rozhodnutí pro samostatný výzkum byl časový tlak na dokončení a odevzdání práce v realistickém horizontu. Zároveň však tato skutečnost neukončila spolupráci s projektem *Climate Walk*. Konkrétní výzkum představený v této práci poskytuje zacílený vhled do jedné z oblastí, na niž se *Climate Walk* soustředí a kterou má ve své trase rovněž naplánovanou. Jako takový může přinést obohacující detaily a rozšíření získaných dat původního projektu.

V rámci přípravy na vlastní terénní výzkum a udržení kontaktu s výchozím projektem jsem se v září 2021 zúčastnila části přípravného terénu s *Wanderers of the Changing World* nazvaný *Geh'ma Österreich*, který se soustředil pouze na putování skrz Rakousko. Osobně jsem se účastnila jeho poslední etapy, která trvala sedm dní a končila ve Vídni. Mým záměrem bylo ověření výzkumné metody, funkčnosti sbírání dat „na cestě“ a schopnosti dlouhodobě putovat krajinou.

Poznatky nasbírané během účasti na *Geh'ma Österreich* byly důležité v mém vlastním plánování terénu a poskytly mi přesnější představu, jakým způsobem samotný výzkum v Krušných horách koncipovat.

V rámci teoretické přípravy jsem se rovněž zúčastnila dvou mezinárodních kurzů. Jedním z nich byl semestrální seminář, který se konal pod záštitou Univerzity

¹ Online dostupné na webu Climate Walk: <https://www.climatewalk.eu/>

Vídeň a zabýval se klíčovými tématy projektu *Climate Walk*, dalším byla série online přednášek *Welcome to Anthropocene* pořádaná Univerzitou Oslo.

Po vzoru projektu *Climate Walk* směřuje tedy tato práce k obecnému cíli zachycení proměn krajiny Krušnohoří prismatickým lidmi, kteří tuto oblast obývají. K tomuto cíli směřuje několik prostředků:

- 1) naslouchání příběhům místních obyvatel
- 2) interakce s lidmi na cestě, oslovování, navazování kontaktů a vyprávění
- 3) překračování hranic mezi poutníkem na cestě a náhodným kolemjdoucím
- 4) překračování hranic mezi člověkem a krajinou

Poslední zmíněný bod je významně obsažen ve vlastních poznatkách a zážitcích výzkumníka.

V úvodu práce jsou představeny tři pilíře, z jejichž teoretických východisek celá práce vyrůstá. Ty jsou doplněny o vybrané zápisy z terénního deníku. Dále je popsána metodologie práce a praktický postup ve výzkumu. Navazuje nastínění problematiky klimatických změn a změny krajiny, představení pojmu antropocén, jenž se významně stává součástí naší každodenní reality a v neposlední řadě historické a krajinné vymezení zkoumané oblasti. V praktické části je rozebrána analýza polostrukturovaných rozhovorů a rovněž tři základní narativy obyvatel Krušných hor, které z výzkumu vplynuly. Doplněny jsou o čtvrtý narativ výzkumníka.

Výsledná práce je kombinací všech nasbíraných dat a zároveň má ambici nebýt jen akademickým textem, ale přinést příběh krajiny protknutý výpověďmi místních lidí a zápisy z terénního deníku.

Nezbývá než vykročit na cestu.

1.1. Pilíř první: síla příběhu

Dobrý příběh je překvapivě silný nástroj. Dokáže zaujmout a vytvoří vazbu – silnou asociaci, emoci, která je v příběhu ukryta. I když nemáme nutně s postavami a dějem příběhu nic společného, máme *pocit*, jako by byly součástí nás samotných. Dobrý příběh je umění – je třeba na něj hledět ze správného úhlu a vzdálenosti.² Jakmile do něj ale jednou pronikneme, jsme lapeni; nemůžeme nesoucíit, nemůžeme

² Tímto způsobem hovoří o uměleckém díle například Romano Guardini ve své knize *O podstatě uměleckého díla*.

se odvrátit a říct: mě se to netýká. Příběh dokáže velmi efektivně propojit věci vzdálené s naší momentální přítomností, s našimi vlastními životy, jakkoli nepropojitelné se ony světy mohou na první pohled zdát. Je to nástroj, kterého je záhodno využít, je-li třeba komunikovat společnosti něco těžko uchopitelného, co se zdánlivě nedotýká individuálních životů lidí.

Příběh samozřejmě může být svým způsobem dvojsečná zbraň. Snadno se totiž může za něj schovat skutečná realita; je možné s ním pracovat stylem novinového titulku, ikonické fotografie či jiné zkratky, jejíž pomocí je lidem konkrétní zpráva prezentována.

Zaměříme-li se na způsob komunikace klimatické změny, je zjevné, že nejvýraznějším indikátorem rychlých změn jsou v mediálním prostoru arktické oblasti.³ Příkladem budiž teskný lední medvěd na tající kře uprostřed oceánu. V každém případě je to ikona, za kterou se skrývá příběh: teplota oceánů stoupá, globální oteplování je reálné a postupuje děsivě rychle. V jediné fotografii se nás dotkne soucit; cítíme sympatii k medvědovi a zároveň bezmoc, že takovou situaci jako lidstvo dopouštíme. V dalším momentu jsme však nuceni tyto pocity potlačit: nevíme, jak přesně bychom mohli medvědovi pomoci. Ani lední medvěd ani ledovec nejsou součástí našich běžných životů, jejich problémy se nás tedy přímo nedotýkají.

Využívání příběhových zkratk má navíc další potenciálně negativní vedlejší účinek: silou takové ikony je možné zcela zastínit jakékoli další přidružené problémy a učinit je do jisté míry neviditelnými a nezajímavými (Born 2018). „The polar bear clinging to a minute ice floe is not only an icon of climate threats that extend to social communities but is also experienced directly by people living in proximity to accessible polar bear populations“ (Hastrup 2016: 42).

Ani ta nejsilnější ikona nevystihuje komplexitu problému, jež zobrazuje. A i ta se časem okouká a přestane mít zamýšlený šokující efekt. Tento fenomén vystihuje poznámka Timothyho Snydera v jeho knize *Tyranie*: „(...) všechno se děje rychle, ale

³ A to z dobrého důvodu. „The Arctic has experienced one of the most rapid warming trends of any place on earth. Since 1950s, average annual temperature in the region have increased by 2 to 3°C, a rate more than twice the global mean.“ (Luedtke & Howkins 2012: 150).

vlastně se neděje nic. (...) Tak do nás bije vlna za vlnou, ale nikdy nespátříme oceán.”⁴
(Snyder 2017: 53)

Jedním z ikonických příběhů posledních let je například dnes již světoznámá aktivistka Greta Thunberg, která zdánlivě nepropadá frustraci a vytrvale tepe začarovaný kruh nečinnosti. V jednom z jejích aktuálních dopisů zaznělo toto: „We are social animals and if our leaders, and our media, don't act as if we were in a crisis then of course we won't understand that we are” (Nakate & Thunberg, 2021). Opakovaně se již léta snaží vzbudit společenské uvědomění všemi možnými způsoby. Pokud bych se nyní přidržela příběhového pilíře této práce, Greta je učebnicovým příkladem. Zosobňuje příběh, který má v sobě drama, emoci, vysokou morálku i střet nepravděpodobného hrdiny s politickým a lobbistickým molochem. Doslova davidogoliášský souboj o duši naší planety. Inspiroval spoustu lidí a zaslouží si velký respekt. Přesto si troufnu říct, že nevyústil v odezvu, po jaké jeho strůjkyně tak přesvědčivě volá. Vlna se převalila.

Příběh zůstává silným nástrojem, jen je třeba zamyslet se nad jeho kontextem: o čem vypráví, kdo ho vypráví a komu je vyprávěn. Pokud všechny proměnné v této rovnici zapadnou do sebe, člověk je lapen, nemůže zůstat lhostejný.

Příběh, který se odehrává v kontextu blízkém naší každodennosti (krajina, město), má potenciálně sílu, o níž jsem hovořila výše. Cítíme, že vyprávíme nebo nasloucháme příběhu, který je pro nás srozumitelný. Známe postavy, prostředí i zápletku a umíme se s ním ztotožnit. Tímto způsobem dokáže příběh efektivně propojit globální témata s naším běžným životem (Schrivjer, 2021).

Když jsem v rámci výzkumu hovořila s lidmi o změně klimatu a změně krajiny, často jsem narážela na argument: *co já s tím můžu dělat, nerozumím tomu, není to můj boj*. Tato práce vychází z předpokladu, že naším bojem se to může stát spíše v případě, kdy budeme mít osobní vazbu, osobní zájem. Naslouchání lidským příběhům a jejich vyprávěním cílí přesně tímto směrem.

⁴ Snyder má v původním kontextu na mysli kulturu rychlé zábavy moderních sdělovacích prostředků, kterou rovněž popisuje například slavná publikace Niela Postmana *Ubavit se k smrti*.

TD 6. 4. 2022

Nesmím začínat rozhovor otázkou: co si myslíte o změně klimatu? Dotazovaným proběhne v tu chvíli hlavou cokoli od "nevím, co k tomu říct" po "zase další eko-aktivistka". Je to spolehlivý zabiják rozhovoru. (...) Paní na zahrádce jsem se zeptala: "Co to pěstujete?" K mému překvapení odpověděla: "Předpřipravuju melouny". Divila jsem se. "Melouny v Chomutově?" Směje se. "Jojo, když teplota neklesne pod 18°, tak by to mohlo jít. Chceme to zkusit. Třeba to pochcípá..." Z rozhovoru dále vyplývá, že poslední roky jsou z jejího pozorování rozhodně teplejší, než bývalo zvykem. S nedostatkem srážek v krušnohorské oblasti problém zpravidla není. Navíc teď, když přestaly být kyselé, se všemu daří mnohem lépe. Klima a prostředí se mění a lidé to vidí. Jen na to musím přes melouny.

Naslouchání a vyprávění je prvním pilířem této diplomové práce. Je to přístup k otázkám změny klimatu a krajiny orientující se jak na naraci a osobní zkušenosti konkrétních lidí, tak na mě, coby výzkumníka. Příběhy lidí se prolínají s mými vlastními zkušenostmi s měnící se krajinou. Mým záměrem je představit mozaiku jedinečných lidských zkušeností a příběhů, které dohromady vyprávějí o proměnách krajiny.

1.2. Pilíř druhý: na cestě

TD 11. 4. 2022

Je na tom něco zvláštně uspokojivého, vidět ráno daleko na horizontu cíl cesty a večer se podívat z onoho horizontu zpět na místo, odkud jsem vyrazila. Asi mě to nikdy neomrzí. Krajina se stává bližší, žitou: nechala jsem v ní spoustu úsilí, potu, tisíce kroků. Investovala jsem do ní svůj čas. Už to není jen kus země, je součástí mého příběhu.

Z bakalářského studia mi v hlavě utkvěl článek pojednávající o zdánlivě nesouvisejícím tématu: antropolog vyráží do australských plání a po cestě v autě mu jistý domorodec vypráví příběhy, které se vážou ke krajině, již projíždějí. Antropolog naslouchá a po chvíli si povšimne, že domorodec v podstatě bez ustání mluví; sotva dokončí jeden příběh, hned ukazuje na jiné místo a vypráví další. Antropolog si uvědomí, že tyto příběhy nebyly vytvořeny pro cestu autem, ale pro pěší putování.

Auto projíždí krajinou moc rychle, příběhy se sypou jako lavina jeden za druhým. Přitom by měly být prožité společně s krajinou (Snyder 2005).

V tomto příběhu jasně rezonuje rozlišení mezi pohybem transportu a putováním. Oba dva určitým způsobem člověkem pohybují, posouvají ho skrz krajinu, ovšem proces za nimi je zásadně odlišný. Tim Ingold, jehož pojetím chůze a krajiny je tato práce značně inspirovaná, tyto dva různé pohyby nazývá "wayfaring" a "transport" (Ingold 2007: 75-85) a rozdíl mezi nimi popisuje takto: "(Wayfarers) concern is to seek a way through: not to reach a specific destination or terminus but to keep on going. Along the way, events take place, observations are made, and life unfolds. Transport, by contrast, carries the passenger across a pre-prepared, planar surface. The movement is a lateral displacement rather than a lineal progression. (...) The passenger's concern is literally to get from A to B, ideally in as short a time as possible" (Ingold 2010: 126-127).

Dalším pilířem této práce je putování krajinou ve smyslu Ingoldova "wayfaring". Tedy pěšky, za každého počasí. Tento pilíř stojí na předpokladu, že „na cestě“ vnímáme krajinu i naše místo v ní poněkud odlišně. Krajina už nemusí být pouze „území vymezené svými kraji“ (Sádlo et. al. 2008: 11), jakýsi horizont našeho známého prostoru, v jehož měřítcích jsme zvyklí a schopní přemýšlet. Na cestě krajinou člověk získává možnost zažít „novou zkušenost změnou měřítka (...) překlopit navyklou perspektivu“ (Sádlo et. al. 2008: 12). Cesta rozšíří horizont a změní způsob, jakým sami sebe v krajině vnímáme. Krajina na cestě není něco statického a neměnného. Neustále se vyvíjí, stejně jako naše perspektivy, myšlenky a postoje. Cesta má potenciál proměnit člověka, který se na ní vydal, představuje možnost vyjevit nové a nepoznané, nebo lépe porozumět něčemu známému a dosud přehlíženému.⁵ Během putování krajinou se také zásadně zvýrazní její proměnlivost a konstantní změna. Hranice mezi krajinou a oblohou, nebo „landscape“ a „sky“, jak o nich Tim Ingold hovoří, vynikne jako mnohem fluidnější, než jak ji běžně vnímáme. V tomto kontextu je možné o krajině uvažovat jako o místě zásadně ovlivňovaném počasím (proto Ingold používá výraz „weather-world“ spíše než „landscape“).

⁵ Pojetí proměny vnímání člověka během pěšího putování vychází z myšlenek Ivana Follettiho. Podrobně se o tomto tématu rozepisuje např. v knize *Migrating Art Historians: On the Sacred Ways*.

V centru této myšlenky stojí představa, že krajina je pokaždé jiná v závislosti na změnách, které k ní přicházejí skrze počasí. V tomto propojení Ingold spatřuje neoddělitelnou vazbu mezi nebem a zemí, která jde až tak daleko, že zcela ruší jakoukoli hranici. Tvrdí, že země není žádný *interface*, který by propojoval dvě oddělené složky našeho světa. Všimá si, že cokoli ze země vyrůstá nebo se po ní pohybuje, je neoddělitelně spjato s čímkoli, co přichází svrchu (déšť, slunce apod.) (Ingold 2021). Oddělení těchto dvou světů vnímá Ingold i ve věcech tak přirozených, jako jsou například boty, chodníky nebo dlažby, které zdůrazňují rozdělení mezi světem přírodním a světem lidským. Zabývá se také zkoumáním samotné podstaty lidského pohybu a hovoří o tzv. „footworku“. Tato metoda podle Ingolda totiž otevírá prostor pro novou perspektivu vnímání prostředí a krajiny (Ingold 2004). Tedy i pohyb samotný a jeho anatomický vývoj je důležitým prvkem ve vnímání místa člověka v krajině.

Koncept footworku je pro výzkumnou část této práce zásadní. Její další důležité východisko je obsaženo v práci českého historika umění Ivana Folettiho. Inspiraci čerpám především z jeho putování po stopách středověkých poutníků (Foletti 2018). V tomto výzkumu si Foletti klade otázku: „Je možné pomocí změny životního rytmu, tedy adaptací na dlouhodobou chůzi – jeden z nejzákladnějších lidských pohybů v pre-industriálních společnostech – změnit i naše vnímání středověkých památek?“ (Foletti 2018: 33). Foletti zaměřuje svou pozornost na umění a architekturu. Těžištěm však zůstává dlouhodobá chůze jako prostředek ke změně vnímání našeho prostředí. Chůze je principiálně sociální aktivita, během níž dochází k setkávání, vyprávění, naslouchání a porozumění (Ingold & Vergunst 2016). Ingold dokonce tvrdí, že „social life is walked“ (Ingold & Vergunst 2016: 2). Je ideálním nástrojem pro výše popsany způsob sbírání příběhů a životních zkušeností lidí. Během mého výzkumu jsem měla čas krajinu zažít, potkat se s lidmi a mluvit s nimi. Příběhy nabývají jiného, plnějšího významu „once they are walked“ (Ingold & Vergunst 2016).

Předpokladem pro tento typ sběru dat je přesvědčení, že během cesty se postupně mění náš způsob vnímání okolí, vnímání lidí, které potkáváme, i nás samotných. Jak ve své kritice empirismu tvrdil již Merleau-Ponty: naše vnímání je ze své podstaty nedeterminované. „There is always more than what meets the eye, and

perception can never outrun itself or exhaust the possibilities of what it perceives” (Csordas 1990: 8). Chůze, coby jedna z nejlidštějších a člověku nejpřirozenějších aktivit, je cestou ke zprostředkování změněného vnímání okolí. “Walking is more than what body does; it is what body is” (Ingold & Vergunst 2016: 2). Je to více než pouhá aktivita, je to něco, co je lidské osobě bytostně vlastní a čím se tedy stává více sama sebou. Zároveň je dlouhodobá chůze aktivitou, které v západní společnosti hromadně odvykáme. Foletti k tomu poznamenává: “Paradoxically, people today, though accustomed to movement, have relatively little familiarity with the landscape and life under the open sky: the new means of transport extend the feeling of a closed space even in travel, while the speed of locomotion makes it very difficult to see the varying nuances in the landscape, and impossible to perceive it though other sense” (Foletti 2018: 35).

TD 17. 4. 2022

Je zvláštní sedět ve vlaku a svištět krajinou, ve které jsem strávila tolik času a energie; ve které jsem toho tolik prožila. Asi se to bude těžko vysvětlovat někomu, kdo nemá totožný zážitek. Je to totiž něco jiného než se vracet z výletu. Nedokážu dost dobře popsat v čem přesně je to jiné, ale pociťuji to teď naprosto jednoznačně. Sedím ve vlaku z Ústí nad Labem a za oknem se míhá krajina. „Míhá se krajina“, to samo o sobě mi teď připadá zvláštní; to přece není vlastnost krajiny, aby se jen rychle míhala před mýma očima za přepážkou ze skla. Když si zpětně čtu své poznámky z cesty do Krušných hor, nad „míhající se krajinou“ se nepozastavuji; přijde mi to normální.

Terénní výzkum za použití footworku měl za cíl vytvořit jedinečné podmínky pro vnímání celkového prostředí kolem mě, byl způsobem, jak zažít krajinu a její proměny s důrazem na rytmický, repetitivní pohyb chůze, vystavit se změněnému prožitku prostorovosti a časovosti, který během delšího putování nevyhnutelně přichází, a především jak co nejvíce zvýraznit změnu jako jedinou konstantu v neustále se měnícím světě (Foletti 2021). Mým cílem bylo nebýt v krajině jen na návštěvě, ale doopravdy ji zažít. S veškerým nepohodlím, které k tomu patří.

TD 7. 4. 2022

Prší. Už třetí den téměř v kuse. Dnes mě poprvé zradily i boty. Kloužu po mokrých kamenech prudkého úvozu naučné stezky, která nese název Jáchymovské peklo. Užívám si tu nebývalou ironickou trefnost. Místy se vinou ploty s ostnatými dráty, sem tam strážní věž. Nikde nikdo. Mokrý sníh taje pod jarním deštěm. Jsem úplně promočená. Tomu říkám krajina na vlastní kůži.

1.3. Pilíř třetí: překračování hranic

Člověk vytváří hranice, aby dal věcem kolem sebe jejich určený prostor a vzájemně je od sebe oddělil. Můžeme také hovořit o hranici mezi zemí a nebem mezi nimiž prochází člověk s nohama na zemi a hlavou v oblacích (Ingold 2021). Jejich překračování je vždy do jisté míry krok do neznáma. Vyžaduje odvahu. Vždy, když před sebe položíme nohu, abychom udělali krok, očekáváme, že chodidlem dopadneme na pevnou zem. Ale ten moment, než se tak stane, vlastně padáme. Tímto způsobem Ingold hovoří o chůzi jako o “falling forward” (Ingold 2021). Je to vlastně neustálý rytmický pohyb mezi momentem ohrožení a znovunabytím rovnováhy, odražením se k novému kroku.

Vykročit nemusíme jen před sebe, ale také k druhému člověku. I tento pohyb v sobě nese ohrožení, či spíše možná odhalení, odvahu zcela se vůči Druhému otevřít a dialogicky se k němu vztahovat ve smyslu rozhovoru mezi Já a Ty, jak o něm píše například Martin Buber (Buber 2005). V pohybu směrem k Druhému je obsažena důvěra, ne nepodobná důvěře, že pod naším chodidlem nalezneme pevnou zem, z níž se odrazíme dál. Stejně tak lze tvrdit, že jedině skrze druhého člověka máme možnost sami sebe poznávat a sebe nalézat, a tím se vlastně *k sobě navracet* (Burda 2016).

V tomto bodě narážím na principy transkulturality, jejímž prismaťem jsem se snažila do výzkumu vstupovat. Obnáší v sobě principiální výzvu pokoušet se co nejvíce vykračovat ze sebe směrem k Druhému, snažit se vidět svět jeho očima, v kontextu jeho života. Každý lidský pohled má svou hodnotu a hloubku; je výsledkem složitého příběhu, který se za každou lidskou osobou skrývá a jako takový nemůže být umenšován. Každý příběh má právo zaznít.

Překračování hranic prismaticem transkulturality v sobě nese zásadní otevřenost, která prostupuje vším, co se kolem nás děje a s čím a kým přicházíme do kontaktu. Není nic a nikdo, kdo by byl pod naši úroveň, ke komu by nebylo možné se obrátit a navázat dialogický vztah. Naopak, skutečná komunikace se děje právě s tímto uvědoměním. Nehodnotící, přijímající a principiálně otevřená v každém ohledu (Burda 2016).

TD 12. 4. 2022

Kdybych byla v tuhle chvíli na cestě sama, nejspíš bych utekla. Ale skupinka posilněná o mé tři spolužáky – statné muže, je dostatečně velká, aby si troufla na návštěvu nádražní hospody v Chomutově. Je to skutečně transformační zážitek. Musím se hodně přesvědčovat, že má smysl pokoušet se hovořit s místními štamgasty. Jsou to vesměs více či méně alkoholem posilnění “slušný lidi”, jak o sobě mluví. Definice slušného člověka se v mém světě neslučuje s celodenním vyládkováním v hospodě, nicméně jim dávám šanci. Po chvíli se ukazuje, že jsou to lidé žijící v Chomutově celý, nebo většinu života, kteří zažili mnoho výrazných změn a často mají přímo osobní vazbu na práci v povrchových dolech. Mají až téměř dětinskou radost, že si s nimi někdo povídá a poslouchá je. I oni mají co říct, jakkoli je třeba k jejich vyprávění přistupovat se značnou rezervou. Říkám si, jestli tato konkrétní situace není spíše službou než výzkumem. Kdy asi naposledy se jich někdo na něco zeptal a doopravdy chtěl vědět, co si myslí?

Úplně stejně, jako můžeme tímto dialogickým způsobem přemýšlet o vztahu člověka k člověku, je možné přemýšlet o vztahu člověka k přírodě a životnímu prostředí. Pojem *životní prostředí* na tomto místě nezmiňuji samoučelně jako ekologický terminus technicus, ale také doslova, jako prostředí, v němž se odehrává lidský život. Jak naznačím později, v moderní společnosti máme často tendenci k přílišné kategorizaci a škatulkování, oddělování a nálepkování. Děláme to tak proto, že je to efektivní a přehledné. Zároveň to ovšem vytváří umělou bariéru mezi námi a tím, co třídíme a zkoumáme. Pokud se budeme k prostředí okolo nás vztahovat z pozice někoho nadřazeného, nejednáme dialogicky. Tvoříme umělou propast, jež nám ve výsledku zabraňuje činit ta správná rozhodnutí v dlouhodobém horizontu. Již zmiňovaný Tim Ingold tvrdí, že problém tkví v našem vztahování se k přírodnímu

prostředí. Jsme schopní buď ho ochraňovat, nebo ho ničit. V obou případech k němu však shlížíme jaksi svrchu.

Mým cílem v rámci práce, a především její terénní části, bylo pokusit se překročit hranici dualistické dichotomie mezi kulturou a přírodou, mezi člověkem a jeho prostředím. Záměrem je tedy tento vztah nevnímat pouze mechanicky jako prostou akci a reakci, ale spíše jako dialogické oslovení a odpověď. Už jen samotné bytí ve světě představuje určitý vztah, dvousměrný pohyb, kdy něco zvnějšku přichází dovnitř, a naopak, něco zevnitř odchází ven; vhodný přírůstek představuje například dýchání. V oslovení a odpovědi se bytost stává sama sebou, protože je ve světě a svět je v ní. Dá se hovořit o jakési neoddělitelné vazbě, která by se měla odrážet na všech úrovních vztahu; například péče o nás samé a péče o svět v této perspektivě splývají v jedno a totéž (Fulínová 2021: 69). Pokud půjdu ještě o krok dál, lze tvrdit, že lidské bytí se plně realizuje ve vztahu ke světu, stejně jako se může plně realizovat ve vztahu k druhému člověku.

TD 13. 4. 2022

Po namáhavém výstupu se před námi otevírá dechberoucí pohled. Les končí a zem padá pod ostrým úhlem přímo dolů. Sypký, štěrkovo-písečný terén dává tušit, že bude záhodno nepřibližovat se příliš ke kraji srázu. Několik vteřin se zmateně snažím zaostřit na výjev před sebou. Můj mozek není schopen vyhodnotit vzdálenosti a proporce. Asi v polovině prudkého klesání vidím stromy, které vypadají jako vzrostlé břízy. Jsou ale malinkaté jako párátka. Důl je ohromný. Daleko před sebou vidím těžké důlní stroje a něco, co jsem původně pokládala za lidi, teď v nich však poznávám nákladní auta. Nikdy jsem nic podobného neviděla. Důl je aktivní jen na určitých místech, drtivá většina obří jámy je ponechána ladem. Březové nálety se tudíž na uvolněném prostoru činí. Šokuje mě, jak ohromné množství materiálu, země, je člověk schopen odstranit, přemístit a přeměnit. (...) Večer ve skupině padají podobná pozorování. Zaznívají slova jako šok, ale také úžas. Ne snad, že by někdo obdivoval estetickou krásu měsíční krajiny povrchového dolu, ale úžas vlastně docela přesně vystihuje i mé vlastní pocity. Nevěřící úžas nad mocí člověka.

2. Metodologie: na cestě Krušnohořím

Moje cesta Krušnohořím, a tedy i putování za hranicí mezi člověkem a krajinou pro mě představovala dva intenzivně fyzicky i psychicky náročné týdny. Předcházela jim podrobná příprava: pečlivé plánování trasy, navazování kontaktů, domlouvání schůzek, promýšlení metod a prostředků výzkumu, příprava otázek a konečně také fyzické balení do drsného terénu a nestálého počasí. Všem těmto aspektům se nyní budu věnovat podrobněji.

Hlavní téma celé práce by bylo možné shrnout takto: *Studium proměn krajiny a klimatu s důrazem na perspektivu a příběhy obyvatel Krušných hor za použití metody footworku.*

Cílem bylo přiblížit způsob, jakým lidé o změnách krajiny a klimatu vyprávějí a jak se tyto změny projevují v jejich každodenních životech.

Klíčovou roli ve výzkumu hrála metoda footworku, která od počátku celý projekt významně determinovala. Teoreticky byl footwork obsáhleji popsán ve druhém pilíři. V pomyslném metodologickém jádru práce ležel kvalitativní výzkum vedený stylem polostrukturovaných rozhovorů, ovšem jejich provádění „na cestě“ jej učinilo specifickým a vneslo do něj nové perspektivy, stejně jako výzvy a limity. Zvolení kvalitativní metodologie bylo však v tomto ohledu jasnou volbou, neboť jejím „posláním (...) je porozumění lidem v sociálních situacích“ a vyžaduje „vhled do co největšího množství dimenzí daného problému“ (Disman 2002: 289). „Vlastní výzkum začíná obvykle narativem – osobní výpovědí toho, kdo tento problém prožil, jeho osobním (...) vylíčením tohoto problému. (...) V kvalitativním výzkumu mizí hranice mezi rolí výzkumníka a rolí zkoumané osoby, oba jsou rovnocennými partnery“ (Disman 2002: 300).

Ve výzkumu jsem se snažila překračovat rozdíly mezi mnou a zkoumanými osobami, stejně jako zkoumaným prostředím. Toto záměrné dvojí překračování hranic se stalo významnou součástí mého projektu. Procházela jsem krajinou a setkávala se s jejími obyvateli, nechávala je „vylíčit jejich příběhy“ a zároveň je prožívala „na vlastní kůži“. Pokusila jsem se nahlédnout jejich úhly pohledu a pochopit, jaké problémy jsou

v jejich životech dominantní, případně jestli je možné tyto problémy nějakým způsobem zobecnit a shrnout do nosných narativů.

2.1. Lesk a bída footworku

Footwork ze své podstaty obnáší velkou výzvu, a to jak fyzickou, tak metodologickou. Často jsem se během teoretického promýšlení a příprav setkávala s názory, že tento způsob sběru dat neumožňuje dostatečně hluboký vhled do zkoumaného prostředí. Že je „jen“ jakýmsi povrchním výletem, během nějž budu náhodně sbírat názory a myšlenky místních lidí.

Troufám si však tvrdit, že footwork je principiálně vzdálen jakékoli „povrchnosti“. Naopak, je prostředkem, jak pod tento povrch proniknout a nahlédnout celý problém z jiné, hlubší perspektivy. Ta není utvářena pouze pomocí objektivního pozorování, zapisování a jasně strukturovaných rozhovorů, ale také, a především, skrze angažovanost a zapojení výzkumníka do všech těchto procesů. Pozorování se tak ve footworku neomezuje jen na „sledování“ okolí a vyvozování souvislostí, dokonce ani na snahu splynout se zkoumanou skupinou a participovat na jejích aktivitách (Reichl 2009); během výzkumu podléhá neustálé změně, neboť vše okolo se mění, stejně jako se mění i ten, kdo pozoruje – v tomto případě já, coby výzkumník. Footwork nabízí originální přístup k výzkumu, obohacený o vlastní prožitek výzkumníka a jeho schopnost nahlédnout problém z mnohem niternějšího úhlu pohledu. Přináší možnost pracovat s konceptem změny jako s něčím přirozeným, a to tím nejelementárnějším způsobem – vsadí výzkumníka na cestu. To je tedy v mém chápání onen *lesk* footworku; schopnost přinést novou, niterně zúčastněnou perspektivu a originální zobrazení již mnohokrát zobrazeného problému.

Bída je však nutnou druhou stranou mince. Cesta, jakkoli pro footwork zcela zásadní, staví před výzkumníka celou řadu výzev. Ve fázi příprav jsem věřila, že budu-li v plánování pečlivá, podaří se mi zmírnit její nejvýraznější „diskomforty“. Prvním způsobem, jak jsem toho chtěla dosáhnout, byla samotná trasa výzkumu. Záměrně jsem při přípravě pamatovala na své zkušenosti z pochodu *Geh'ma Österreich* a snažila se myslet na pauzy, nečekané problémy na trase, a především na čas nutný na samotný výzkum a rozhovory s lidmi. Dbala jsem na to, aby alespoň jednou za den

vedla přes jednu větší obec či nějaké zajímavé místo z hlediska proměny krajiny, ať už jejího využívání nebo ochrany.

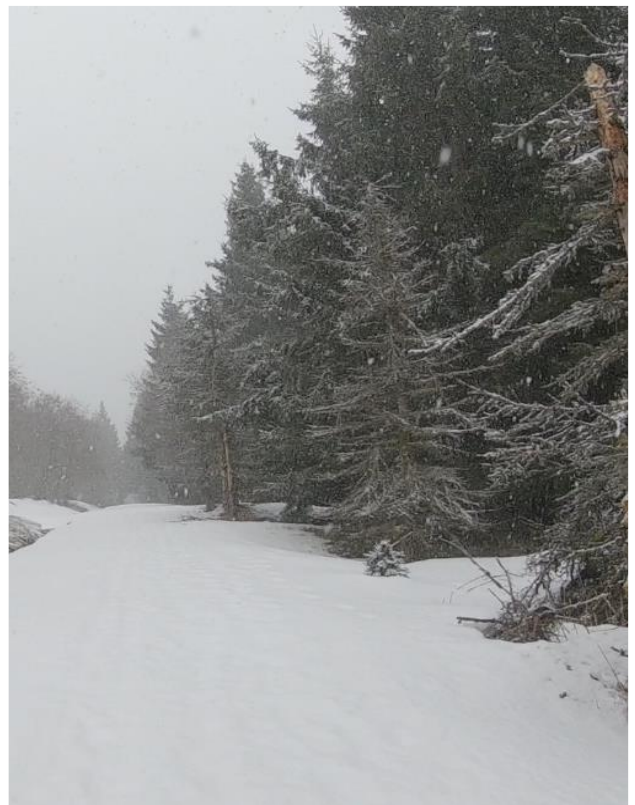
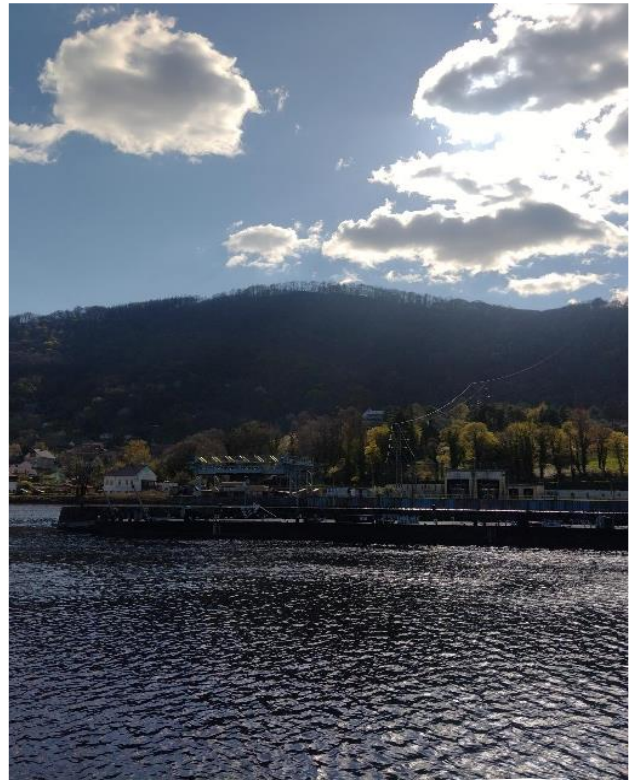
Celá trasa vedla ze Sokolova v karlovarské části hor do Ústí nad Labem v ústecké⁶ (viz příloha č. 1). Nebylo mým záměrem projít ji nejkratším, nejsnazším nebo nejrychlejším způsobem. Chtěla jsem zažít krajinu co možná nejkompexněji, a především mluvit s místními lidmi.

Footwork ve svém lesku i bídě jednoduše změnil mé uvažování z prosté snahy přežít (což bylo v mé mysli zpočátku determinováno schopností držet se plánu) na snahu adaptovat se. Reagovat na přirozený vývoj situace a prostředí okolo mě, spíše než se pokoušet tento vývoj uměle ovlivňovat. Pokud na cestu vykračuji se snahou vnímat krajinu jako rovnocenného partnera (se snahou o jakýsi dualisticko-personalistický vztah), nelze očekávat, že všechno bude vždy podle mého plánu. Jedním z takovýchto faktorů bylo nepochybně počasí.

Když padají trakaře

Vzhledem k dubnovému termínu mi proměnlivé jarní počasí ukázalo doslova všechny své tváře. Zdálo se až neuvěřitelné, že za pouhé dva týdny je možné projít takřka všemi ročními obdobími.

⁶ Geologicky se Krušné hory dají rozdělit do tří vizuálně a krajině odlišných částí a to saské, karlovarské a ústecké. Karlovarská je typická hlubšími a temněšími lesy složenými převážně z jehličnanů, sevřenějšími údolími a vyšší nadmořskou výškou. Je zde také o něco hustší osídlení. Ústecká strana má o něco mírnější reliéf, ačkoli se k ní řadí i nejvyšší hora Klínovec, která leží na rozhraní ústeckého a karlovarského kraje. Díky mírnějším kopcům jsou zde hezčí výhledy z vrcholů, a spíše než hluboké lesy se zde nachází horské louky. Osídlení je o něco řidší. Saská část hor je hustě osídlená, což vyplývá z historického vývoje oblasti. Je také celkově níže položená, a tedy klimaticky o něco mírnější. Na rozdíl od české strany hor má úplně odlišnou atmosféru co do osídlení a zabydlenosti krajiny. (Převzato z: <https://krusnohorskypoutnik.cz/proc-hory/>).

Snímky byly pořízeny mezi 4. a 17. dubnem 2022
Zdroj: archiv autorky

Člověk má tendenci krajinu vnímat a hodnotit vzhledem k momentálním povětrnostním podmínkám. Mé vlastní pozorování tak do velké míry potvrzuje Ingoldovu tezi o „weather-worldu“ – prostředí okolo nás je zcela ovlivněno tím, co k nám přichází svrchu a je v neustálé interakci se zemí, která je pod námi (Ingold 2010). Mé vzpomínky na namáhavý výstup tajícím sněhem na Klínovec, a sluncem zalitou trasu podél Ohře jen o několik dní později jsou zcela odlišné. I jazyk, kterým o těchto dvou fázích nyní píši, odráží mé vzpomínky a pocity. Povětrnostní podmínky tedy hrály podstatnou roli ve způsobu, jakým jsem konkrétní oblast či fázi pochodu vnímala. Zároveň byly jednou z nejzřetelnějších manifestací konstantní změny, která se stala v rámci výzkumu zásadní.

Osamělý poutník

Dalším proměnlivým faktorem při footworku byl počet osob ve skupině. Během pochodu jsem vystřídala společnost různého počtu spolupoutníků, několik dní jsem dokonce šla sama, plánu navzdory.

Skupina má přirozenou tendenci fungovat do jisté míry uzavřeně; dává sama sobě zpětnou vazbu, sdílí myšlenky a dělí se o postřehy. Je funkční a praktická k tříbení poznatků a vjemů nabytých během putování. Nabízí však zcela jiný prožitek než ten, který zažívá osamělý poutník.

Rozměr člověka a krajiny se v osamělém putování zásadně prohlubuje, stejně jako pocit vzájemné provázanosti. Člověk je z podstaty sociální bytost a v momentě, kdy je záměrně sám se sebou v krajině, dostává se, vypůjčím-li si slavný koncept Arnolda van Gennepa, do neznámé a téměř až liminální situace (Gennep 2018). Nejedná se (alespoň v případě mého výzkumu) o přechodový rituál v Gennepově významu, avšak do jisté míry lze tvrdit, že člověk se na pouti mění; vstupuje na ni, prochází proměnou a poté se z ní vrací, ovšem už jako někdo trochu jiný. O jisté liminální fázi, v níž se ocitá poutník na cestě, hovoří i Viktor Turner v jedné ze svých esejí. Tvrdí, že poutník se od momentu vykročení na cestu až po návrat domů vyčleňuje z běžné sociální hierarchie a společenských struktur (Turner 1978 in Foletti 2018). O praktické zkušenosti s touto teorií píše i Ivan Foletti: „I believe that our group has validated some of Turner’s theses (...): we have already discussed the mind

transformed by the body in motion, and such a transformation inevitably had an impact on relations within and outside the group“ (Foletti 2018: 53). Tento liminální rozměr, který se vyznačuje změněným stavem myšlení a vnímání, vystupuje na základě mé zkušenosti ještě výrazněji v případě osamělého putování. Sama jsem si prošla různými fázemi, od obav, přes strach a vyčerpání, až k jakémusi zvláštnímu klidu a vyrovnanosti; od očekávání problémů a nástrah k přijetí prostředí a situací takových, jaké jsou a jaké ke mně v danou chvíli přichází. Došlo tedy k zásadnímu prohloubení onoho dualisticko-personalistického rozměru celého putování – byly to právě tyto „osamělé“ dny, které mě přivedly ke změně perspektivy od „přežití“ směrem k „adaptaci“.

Foletti také hovoří o dalším zásadním rozměru provádění výzkumu na cestě, a to je nutná rezignace na objektivitu, s níž by bylo možné putování zpětně hodnotit. „We deluded ourselves into believing that we could limit ourselves to such intellectual and critical distance which supposes, at least to judge by the historical criticism tradition, and „objective“ view. Indeed, we were not able to maintain it, and willingly or not, we were transformed by the act of walking itself, by the experience of the margins, outside of the traditional social frames that Turner described, but also clearly from the communal dimension of the whole project“ (Foletti 2018: 54).

Foletti v tomto kontextu chápe „communal dimension“ spíše jako komunitu utvořenou v rámci putující skupiny, dokonce dále hovoří o této skupině s jistou mírou nadsázky jako o *Společenstvu prstenu* (Tolkien 2006). Zvýrazňuje tím silné vztahy a vazby, které nutně mezi putujícími na jedné cestě vzniknou, a to natolik silné, že z některých učiní nerozlučné životní přátele (Foletti 2018)⁷. Na základě mé zkušenosti s osamělým putováním si však troufnu interpretovat „communal dimension“ širěji: poutník se do jisté míry stává součástí jakékoli komunity⁸ do níž přijde, a to docela jiným způsobem než putující skupina. Samotný jedinec v krajině paradoxně daleko snáz navazuje kontakty a začíná rozhovory. Nejvíce se jich podařilo uskutečnit právě během této fáze výzkumu. Putující člověk budí zájem, je někdo „jiný“, někdo, kdo dělá

⁷ Jiné naopak cesta zlomí, protože podlehnou vlastním strachům či slabostem tváří v tvář limitům a hranicím, které jim cesta přinesla (Foletti 2018).

⁸ Komunitou zde myslím různé místní skupiny lidí vytvořené v konkrétních obcích nebo při konkrétních institucích (např. komunita kolem institutu Srdce Poohří, místní vesnická komunita apod.)

něco trochu jiného, a právě tato „jinakost“ zaujme. Sama o sobě by však k navázání kontaktů s konkrétními lidmi pravděpodobně nestačila. Zásadní je také otevřenost a snaha o pochopení a plastické zachycení kontextu každé zkoumané životní situace, která je tak typická pro kvalitativní výzkum (Reichel 2009).

V tomto kontextu se ukazuje další specifikum footworku. Nebylo mým cílem snažit se co možná nejvíce splynout se zkoumaným prostředím v sociálním slova smyslu, dlouhodobě a intenzivně se sžívat s komunitou Krušnohořanů a tím co nejlépe pochopit a interpretovat jejich životní perspektivy. Má jinakost byla zjevná na první pohled, a právě to mi paradoxně často pomohlo proniknout do společenských kruhů, které by mi jinak pravděpodobně zůstaly nepřístupné. Intenzita footworku, která fungovala jako důkaz opravdovosti mého zájmu o zkoumané osoby i prostředí byla pasem, který mě dostal přesně do mnou vyhledávaných situací. V tomto bodě se opět shodnu s Reichlovou charakteristikou kvalitativního výzkumu, v níž mimo jiné zdůrazňuje základní empatii a zájem o zkoumané osoby (Reichl 2009). Bez toho by jakýkoli rozhovor či kontakt postrádal význam.

Zde se zároveň odhaluje jeden z možných limitů, typických pro každý kvalitativní výzkum, a sice nevyhnutelná interakce výzkumníka a výzkumného vzorku, v níž si je zkoumaná osoba vždy vědoma, že je zkoumána. Tento fakt může potenciálně ovlivnit její reakce a ve výsledku zkreslit závěry výzkumu. Zkreslení může pramenit také ze snahy respondentů odpovídat způsobem, kterým se snaží do jisté míry „zavděčit“ a přinést za každou cenu zajímavý příběh či perspektivu. Samotná situace účasti na výzkumu rovněž může vyvolat u zkoumaných osob nové a nepřírozené reakce (Disman 2002: 132). Protože nebylo cílem přijít s obecným závěrem platným pro široký vzorek populace nebo celý region, nepovažuji toto pro mou práci za zásadní překážku.

TD 7. 4. 2022

Přicházím do Osvinova – shluku několika stavení na pomezí Krušných a Doupovských hor. Mám za sebou den plný deště a zimy a nemůžu se dočkat, až se setkám s jedním z mých kontaktů. (...) Normálně bych asi hodně váhala, než bych do miniaturního domečku na návsi – bývalé hasičárny, vstoupila. Z celé obce to bylo jediné osvětlené obydlí, a tak jsem vcelku správně usoudila, že můj kontakt musí být právě tam. Vzala jsem za kliku. Na moment jsem si připadala jako Alenka v říši divů, která propadla králičí norou do příliš malé místnosti. Než jsem se stihla pořádně rozkoukat, někdo mě drsným hlasem jasně instruoval: „Otrít boty!“ V mém mentálním stavu mi tento rozkaz ihned připomněl slavné „Utnout hlavy!“ Vynaložila jsem své veškeré psychické úsilí, abych nedala tento fakt najevo, což se patrně projevilo zvlášť tupým výrazem v mé toáři. Snažila jsem se vyvarovat prudkým pohybům, protože se mnou a mým batohem už v místnosti opravdu nezbyvalo moc prostoru. Opatrně, avšak celkem zbytečně, jsem si otřela boty do zcela promočeného hadru. Ocitla jsem se dost možná v nejmenším baráčku, jaký jsem kdy viděla a v němž bylo zároveň vměstnáno pozoruhodné množství věcí a lidí. Na stěnách byly rozvěšeny fotografie Osvinova v dobách jeho slávy. Náhodně se střídaly s vystavenými hadími kůžemi, rozličnými plazy zalitými v podivných tekutinách, a dokonce i čímsi, co podezřele připomínalo rituální vysušené lidské hlavy. Místnosti vévodil malinkatý výčepní pult s pípou, kolem kterého byl shromážděn dav – tři občané Osvinova, kteří si mě zvědavě poměřovali pohledem. Jeden z nich byl můj kontakt. Neumím si představit žádný jiný způsob, jak bych se v čase a prostoru mohla dostat do této situace než právě tento výzkum. Dva z přítomných, starší manželé, byli nesmírně hrdí na své starousedlictví a jejich rustikální kořeny. „Já jsem se narodila v kravíně! To si holka vůbec neumíš představit, jak se tehdy tady žilo!“ Uznale jsem kývla, ale nebyla jsem si tak docela jistá, jestli to příslušná paní považuje za znak uznání nebo politování. (...) Kromě životních historek řešíme i současnou situaci Osvinova a tamní krajinné proměny. Postupem večera se v hasičárně vystřídá celá vesnice. Přijdou, dají si pivo, posedí, popovídají a zase odejdou do svých domovů. Jsem naprosto fascinovaná tou úžasnou skupinkou lidí, kteří žijí svoje každodenní životy v téhle malinkaté vesničce. Jsem pro ně samozřejmě někdo naprosto nový a zajímavý a každý si se mnou chce povídat. V žádném případě se nenaplnuje moje obava, že budu sedět zamlkle v koutě a psát si poznámky. Jsem součástí tohoto úžasného osvinovského společenství, i když jen na kratičko.

Stálá nečekanost

Z textu výše vyplývá, že výzkum stylem footworku v sobě obsahuje nekonečné množství proměnných. Vše se neustále mění a je v pohybu, od cesty pod mýma nohama, přes prostředí okolo mě až k lidem, s nimiž jsem se setkávala. Změna se tedy stala jakousi jedinou konstantou, na niž jsem se musela adaptovat.

Ačkoli jsem měla předem připravený plán trasy, domluvená setkání i přesně formulované otázky a strukturu rozhovoru, nic z toho jsem nemohla aplikovat přesně v této podobě. Adaptace na nečekané situace a změny se pro mě stala důležitým faktorem při putování krajinou, stejně jako při setkávání a komunikaci s respondenty. Je zřejmé, že tato neustálá proměna značně komplikovala tvorbu obecných závěrů mého výzkumu. Jak ovšem výše zmiňuje Foletti (2018), byl by to z mé strany sebeklam, pokud bych se snažila obhájit mou pozici v rámci výzkumu jako „objektivní“. Samotný proces putování a footworku tuto možnost v zásadě vylučuje. Není možné snažit se o kategorizaci, jaké by bylo možné dosáhnout klasickou analýzou rozhovorů s jasně vybranými a domluvenými jedinci. Zajímala jsem se tedy o „narrativ“ každého jednotlivce.

Narrativ v rámci práce chápu jako způsob, jak smysluplně prezentovat kvalitativně získaná data a jak vytvořit soubor obecnějších postojů menších skupin respondentů, s nimiž jsem během výzkumu provedla rozhovor (Neuman 2011). „Narrative is both a rhetorical form and a generic, logical form of explanation that merges theorized description of an event with its explanation.“ (Griffin 1992a: 419 in Neuman 2011: 524). V mém chápání se jedná o obecnější kategorie, které vyplynuly z jednotlivých reakcí na kladené otázky. „It is the story-like form through which people subjectively experience and give meaning to their daily lives and their actions. The narrative organizes information, events, and experiences that flow across time. It offers a story line or plot from a particular points of view“ (Neumann 2011: 525).

Při zahrnutí všech zkoumaných respondentů z nasbíraných dat vyplynuly tři hlavní proudy těchto „úhlů pohledu“, které označuji právě jako narativy. Tento pojem bude konkrétně aplikován v kapitole 6.

2.2. Rozhovory, terénní deník, zúčastněné pozorování

Rozhovor byl zcela přirozeným nástrojem získávání informací, jež jsem v rámci výzkumu dominantně využívala. Můžeme o něm hovořit jako o „series of key questions of topics that an ethnographer wants to pursue with a participant in the course of the conversational exchange“ (Madden 2010: 68). Rozhovor mi umožnil získat informace o zkoumaném tématu a zároveň odhaloval perspektivu respondentů.

Pokládané otázky byly jak uzavřené, tak otevřené. Důvodem pro kombinaci těchto dvou typů otázek byl můj zájem nechat všem respondentům volný a svobodný způsob vyjádření a současně pomocí uzavřených otázek přispět k lepšímu zpracování a rozdělení výpovědí participantů při následné analýze rozhovorů (Reichel 2009). Pro účely výzkumu jsem měla předpřipravenou kostru rozhovoru, která sloužila spíše pro mou vlastní orientaci – nedržela jsem se striktně konkrétních formulací jednotlivých otázek ani jejich přesného pořadí. Polostrukturovanými rozhovory jsem se snažila poskytnout participantům dostatečný prostor k vyjádření vlastních myšlenek a postojů, a to i za cenu nižší reprezentativity a reliability získaných dat (Reichel 2009). V centru mého zájmu ležel subjektivní příběh každého jednotlivého člověka a jeho jedinečný pohled. Subjektivita, coby jedna z jakýchsi „chimér“ kvalitativního výzkumu byla tak pro můj projekt zcela zásadní; po celou dobu jsem si jí byla vědoma a snažila se provádět neustálou reflexi (Reichel 2009).

Během výzkumu jsem se držela třech základních témat, k nimž směřovala kostra mých připravených otázek.

- Život s krajinou Krušnohoří – jakým způsobem se lidem v krajině, potažmo regionu žije a jak tuto krajinu vnímají (otázky 1 – 5)
- Život s klimatickými změnami v Krušnohoří – jakým způsobem lidé tento jev vnímají, jak se projevuje na jejich životech (otázky 6 – 8)
- Život se změnami – jakým způsobem se vyrovnávají a snášejí klimatické i krajinné změny regionu, jak to ovlivňuje jejich každodenní život (prolíná se napříč otázkami)

Přesné znění otevřených i uzavřených otázek pro polostrukturovaný rozhovor je možné nalézt v příloze č. 2. Tato kostra sloužila jako základní linie rozhovoru,

o kterou jsem se v případě potřeby opřela. Vzhledem k naplnění základních požadavků pro výzkum bylo nakonec z mnoha setkání a kratičkových rozprav vybráno třináct rozhovorů, které reprezentují různé věkové kategorie, stejně jako poměrné zastoupení mužů a žen. Všichni vybraní respondenti byli anonymizováni a označeni náhodnými písmeny (viz kapitola 6). U těchto vybraných rozhovorů se podařilo pokrýt všechna hlavní témata, byly přibližně stejně dlouhé a daný respondent měl dlouhodobý a silný vztah s regionem, který byl schopen a ochoten po svém verbalizovat. Rozhovory s respondenty jsem prováděla většinou v jejich známém prostředí (místo jejich zaměstnání, zahrady, domovy).

Z výsledného vzorku byly naopak vyřazeny ty, které byly příliš krátké, nepokryly všechna mnou zkoumaná témata, účastnilo se jich příliš mnoho osob nebo byly nevhodné a nezpracovatelné z jiného technického důvodu. Celkem jsem za dobu výzkumu uskutečnila přibližně 25 větších či menších rozhovorů.

Přidávala jsem do nich rovněž poznatky již nasbírané po cestě a doptávala jsem se respondentů na jejich názor na konkrétní krajinné jevy nebo změny (například plánované CHKO, stezka v korunách stromů atp.). Tyto detaily z oblastí pomohly rozhovor dále zacílit na konkrétní problematiku, v níž se často vyjevil obecnější postoj respondenta.

Důležitou složkou výzkumu byl rovněž terénní deník a zúčastněné pozorování. Pro vymezení zúčastněného pozorování se opět vrátím k Dismanovi: „(...) neomezuje se na pouhé pozorování, ale zahrnuje všechny techniky sběru kvalitativních informací, pokud jsou ovšem aplikovány v kontextu participace. Patří sem především pozorování, interview se zkoumanými osobami (...), ale i sama participace, sebereflexe výzkumníka, jak tuto participaci prožíval“ (Disman 2002: 308).

V kvalitativním výzkumu se nejedná jen o deskripci poznatků pozorovaných v jakési pomyslné zkumavce v neutrálním prostředí. „Základním nástrojem interpretace je výzkumník sám. Proto výzkumník jako individuum musí být v terénních poznámkách jasně viditelný. Pocity, které v nás interview nebo pozorování vyvolá, dojmy, pochybnosti, vynořující se nápady, první interpretace, a to i tehdy, když se nám třeba zdají pošetilé, zdánlivě náhodné asociace, to vše musíme zaznamenat. Terénní poznámky jsou dialog sama se sebou“ (Disman 2002: 312).

Terénní deník v mém výzkumu doplňuje obraz putování měnící se krajinou. Vedla jsem ho třemi různými způsoby: zapisováním do počítače, namlouváním na diktafon a ručně psanými poznámkami. Je vystavěn na bezprostředních zážitcích a postřezích z terénu, stejně jako na mé subjektivní reflexi. Je zřejmé, že pohled naznačený v deníku vydává do jisté míry odlišné svědectví o krajině a jejích proměnách, než uskutečněné rozhovory a jejich analýza. Dokonce se mohou v určitých bodech i zcela rozcházet. Záměrem kombinace těchto přístupů je prohloubení snahy o komplexní pohled na krajinu, která se výzkumem prolíná.

2.3. Kontakty a setkání

Při tvorbě výzkumného vzorku nebylo mým cílem pouze „nasytit seznam určitých jedinců,“ kteří by reprezentovali populaci (Disman 2002: 304). Výsledný vzorek v této práci je kombinací předem připravených respondentů a náhodných setkání, které se podařilo navázat během putování. Jakkoli bylo uskutečňování rozhovorů s náhodnými místními pro účely práce preferovaným typem získávání dat, z praktických důvodů nebylo možné na něm zcela záviset. Náhodná setkání jsem proto doplnila o předem domluvené schůzky. Je ovšem nutné zohlednit, že oslovení respondenti již mají pravděpodobně utvořený specifický vztah k otázkám krajiny a klimatu a jejich výpovědi jsou tak v tomto ohledu do jisté míry zkreslené.

Předem jsem oslovila několik různých institucí a jedinců, s nimiž jsem během svého pochodu měla zájem domluvit rozhovor. Zpravidla se jednalo o akademiky, učitele, instituce na ochranu krajiny apod. Nakonec se jim podařilo předjednat celkem šest. Z těchto šesti setkání se uskutečnily čtyři rozhovory. Jednalo se o akademika žijícího v Karlových Varech, členku skautského střediska Orion Tašovice a dva představitele místních institucí, které se různým způsobem snaží o rozvoj regionu. Poslední dva jmenované zmíním podrobněji, neboť jejich aktivity jsou příkladem snahy obyvatel regionu prohloubit vztah s krajinou a rozvíjet ho smysluplným a citlivým způsobem.

2.3.1. Srdce Poohří⁹

Environmentální institut pro studium, ochranu a podporu biodiverzity Srdce Poohří sídlí v obci Osvinov na pomezí Krušných a Doupovských hor. Jeho hlavním cílem je ochrana zvláště ohrožených druhů, zejména vzácně se vyskytující užovky stromové. Kromě toho pořádá workshopy a edukativní semináře a snaží se občansky působit v zájmu aktivní ochrany přírody a zmírnění dopadů vlivů na ohrožené živočichy. Institut má fungovat také pro vědecké účely sběru a vyhodnocování dat. Mimo tyto činnosti se však věnuje rozvíjení komunitního života v samotné obci Osvinov, což je malá vesnička s několika domy a pár stálými obyvateli. Institut je tak doslova středobodem dění v obci a sdružuje většinu jeho obyvatel. Karel Janoušek, jenž společně se svou ženou institut provozuje, je typ člověka, který je silně zapálený pro svou práci a toto své nadšení přenáší na lidi kolem sebe. Když jsem do Osvinova na svém putování dorazila, přivítala mě malá vesnička ponořená v mlze a v ní ještě menší domeček (bývalá hasičská zbrojnice), v níž je zřízeno malé komunitní centrum/infocentrum pro turisty. Srdce Poohří je tak myslím v mnoha ohledech výstižný název: rozhodně je srdcem Osvinova. Kromě toho je také příkladem fungující občanské iniciativy, která se snaží region smysluplně rozvíjet s důrazem na ochranu přírody.

2.3.2. Krušnohorský Poutník / DoKrajin¹⁰

Tento projekt, či spíše série projektů, se pojí se jménem Petra Mikšíčka. Původně pražský kulturolog našel vášeň v putování krajinou a zvláště si oblíbil pohraničí s jeho jedinečnou atmosférou. Sdružení DoKrajin se zaměřuje na vzdělávací akce, uměleckou tvorbu a edukaci o vysídlených a zapomenutých místech v pohraničí. Dělá to populárně naučnou formou dokumentů, audiovizuální tvorby, land-art festivalů apod. Zároveň se snaží o přeshraniční spolupráci a navazování vztahů napříč krajinou, kterou rozdělila historie. Klade důraz na svobodné bádání a tvoření, nové myšlenkové postupy a kreativitu. Když se člověk náhodou octne v zaniklé osadě Königsmühle,

⁹ Informace dostupné online: <https://srdcepoohri.cz/>

¹⁰ Informace dostupné online: <https://krusnohorskipoutnik.cz/>

může toto naladění vidět a slyšet doslova na každém kroku. Na louce mezi polorozpadlými domky se tu a tam objeví obří dřevěné květiny, kovové plastiky podivných tvarů a další umělecká díla. To vše uprostřed místa, které stojí jako svědek pohnuté historie. Nesnaží se tuto historii zakrýt ani opravit – navazuje na ni zcela originálním způsobem a tím ji vlastně záměrně zdůrazňuje.

Krušnohorský Poutník je relativně nový projekt, jenž se primárně snaží zrekonstruovat objekt bývalé rybičárny v obci Kovářská. Hotová budova bude sloužit účelům sdružení DoKrajin k audiovizuální i další tvorbě, jako komunitní centrum a zázemí pro festivaly, výukové semináře apod. Má také poskytovat zázemí pro poutníky – kohokoli, kdo bude putovat krajinou a bude se chtít občerstvit, zahřát, najíst. Poutník je designován přesně poutníkům na míru, a to právě díky Petru Mikšíčkovi, který má s putováním osobní zkušenosti a ví, co takový člověk nejvíce ocení. Právě v Krušnohorském Poutníkově jsem měla možnost strávit jednu noc pod střechou a ověřit si skutečně na vlastní kůži, že poutník toho nepotřebuje mnoho – a že potřebuje dost často úplně jiné věci než běžní lidé, potažmo turisté.

3. Místo člověka v krajině

V následujících dvou kapitolách se budu věnovat rozšíření teoretického kontextu práce, a to především vymezení místa člověka v krajině a způsobu, jakým je schopen tento vztah reflektovat a zkoumat. Všechna zmiňovaná témata a koncepty jsou důležité pro širší pochopení otázky, jakým způsobem člověk vnímá proměny krajiny, a to i s ohledem na stále silnější veřejnou diskuzi o změně klimatu. Pro vnímání těchto proměn je však nejprve důležité ptát se, jak člověk v krajině vnímá sám sebe. V této kapitole bude ve středu zájmu otázka, zda se člověk nazírá odděleně od přírody, nebo se naopak považuje za její součást. Antropologicky řečeno, jestli máme tendenci oddělovat svět lidský a svět přírodní.

3.1. Problém dichotomie krajiny a kultury

V počátcích environmentální antropologie panovala ve věci chápání krajiny a kultury poměrně jasná shoda: oddělování světa lidského a „mimolidského“ (přírodního) bylo umístěno do centra přemýšlení o otázkách kultury a prostředí (Descola & Pálsson 1996). Z toho také vyplývalo množství teorií a proudů, které na této premise stavěly a ustanovily kolem ní mnoho přístupů, jak svět kulturní a přírodní kolem nás číst. Materialisté například hleděli na přírodní svět okolo nás jako na základní faktor podmiňující naše společenské chování. Velká antropologická jména jako například Julian Steward a jeho současníci pojímali v tomto duchu prostředí jako něco neutrálního, co lidé potřebují ke svému životu a rozvoji, jinak řečeno, že „vzorce lidského jednání jsou výsledkem nebiologické adaptace člověka na přírodní prostředí“ (Soukup 2018: 446). Další proudy vnímaly kulturní jedinečnosti v jednotlivých společnostech jako nutné reakce na specifické přírodní podmínky. Stále ovšem chyběl rozměr skutečného lidského vztahování se k prostředí samotnému (Descola & Pálsson 1996). Další teorie později na těchto myšlenkách stavěly; strukturalismus například přidal teorie binárních opozic, kde byla dichotomie kultury a přírody v centru přemýšlení o společnostech. Zásadním problémem takového přístupu je vysoká míra etnocentrismu, kterým převážně západní vědci na problém vztahu různých kultur s prostředím hleděli (Descola & Pálsson 1996).

Přírodní svět je viděn jako něco, co se řídí zákony evolučního výběru a racionální volby, zatímco svět lidský jako svět naučené a předávané schopnosti, jak se v něm pohybovat. Toto uvažování v dichotomii kultura – příroda je pro západní společnosti typické (Descola & Pálsson 1996). Vyrostli jsme v kulturním prostředí, které je takto nastaveno, a v procesu výchovy přejímáme tyto představy. Máme rádi svět uspořádaný a přehledný. Toho se nejlépe dosáhne, určí-li se hranice našeho světa, což zároveň vše mimo tento svět postaví do opozice. Sice to můžeme studovat, ale máme už v našem předporozumění silně zarytý předpoklad jakési duality. Sociální a kulturní antropologie a etnografie má potenciál přinášet v tomto ohledu nové a přínosné úhly pohledu. Ve vědecké obci po dlouhou dobu vládlo (a v určitých kruzích doposud vládne) přesvědčení, že otázky klimatu jsou z principu otázkami pro přírodní empirické vědy. Tento přístup je do jisté míry pochopitelný vzhledem k nesmírné komplexitě a objemům dat, které je nutné shromáždit a vyhodnotit. „Therefore, scientists have relied on climate models – theory-based representations that characterise or simulate essential features and mechanisms – to explore how Earths’ climate works“ (Edwards 2011: 128 in Hastrup 2016: 37).

Technologie a „tvrdá věda“ nám poskytují jakési zvláštní zdání autority, které přijímáme a podvědomě nezpochybňujeme. Ovšem ani tato věda nevznikla z ničeho; fyzikální zákony, super-počítače a matematické modely zpracovávající data stojí na ramenou dlouhé historie chápání klimatu, které se proměňovalo a upřesňovalo po staletí. Hastrup tvrdí, že každá obecná znalost je výsledkem „uskupení/nakupení“ („assemblage“) a postupného vrstvení poznatků jak vědeckých, tak nevědeckých. Je vždy výsledkem zpracování a přijetí určitou komunitou a až poté se z ní stane obecný fakt. Z tohoto důvodu je důležité, aby i klimatická změna a naše znalosti a způsob uvažování o ní byly vystaveny historickému a sociálnímu kontextu. Samotná tvrdá věda může být zavádějící, stejně jako samotné poznatky humanitních věd (Hastrup 2016).

Ve snaze nějakým způsobem vliv člověka na prostředí kvantifikovat vznikaly v průběhu let rozličné modely a rovnice, které se ho snažily zpřehlednit a vyjádřit pomocí čísel. V sedmdesátých letech vznikla například takzvaná rovnice IPAT (Fisher-Kowalski & Weisz 2016), která dává do souvislosti růst populace a růst blahobytu

a snaží se určit výsledné působení na přírodní prostředí. Psáno technicky se rovnice dá vyjádřit jako: $I = P \times A \times T$, přičemž I označuje dopad na prostředí (impact), P označuje populaci, A blahobyt (affluence) a T jsou technologie (Fisher-Kowalski & Weisz 2016). Tato rovnice byla rozvíjena a ověřována v mnoha výzkumech a závěry z ní nejsou nijak pozitivní. Původně se předpokládalo, že by technologie mohly potenciálně zmírnit negativní dopady populačního a blahobytného růstu na přírodní prostředí. V mnoha případech toto nejen neplatí, ale je možné nalézt přímo úměrnou progresivní vazbu mezi nárůstem například emisí CO₂ a blahobytem populace, především v rozvojových zemích, kde je vývoj často spojen s vyšším užíváním fosilních paliv (Fisher-Kowalski & Weisz 2016). Tento blahobyt je možné obecněji nazvat jako tzv. „imperial mode of living“ (Brand, Wissen 2013). Lze tak označit blahobytný způsob života založený na „production and consumption that disproportionately rely on global labour power, resources and sinks“ (Brand, Wissen 2013: 690), který může být jedním z důvodů pro zdánlivě nepochopitelnou pasivitu společnosti v otázkách řešení klimatických výzev. Problém dále akceleruje s výše zmiňovaným rozšiřováním tohoto „imperial mode of living“ do zemí tzv. globálního jihu. „(...) since the imperial mode of living has been spreading to important countries of the global South, its contradictions intensify (...)“ (Brand, Wissen 2013: 690). Tento jednostranně kapitalisticky orientovaný přístup založený na rychlé produkci a spotřebě však nenechává mnoho prostoru pro smysluplné rozvíjení vztahu člověka a jeho prostředí. Zaměřuje se spíše na jeho kvantifikaci a možnou monetizaci.

Způsobů, jak vyjádřit vliv člověka na prostředí pomocí procent a čísel je mnoho. Mezi známější patří například ekologická stopa (ecological footprint, dále jen EF), která porovnává lidské nároky na přírodu s její schopností regenerace a přirozené obnovy. Pomocí EF je možné snadno a přehledně vyjádřit, jestli je lidská spotřeba v rovnováze se schopností přírody tuto spotřebu pokrývat, případně jak moc je z této rovnováhy vychýlena. EF jasně a přehledně dokazuje všeobecně známý fakt, že současný životní styl je neudržitelný (Fisher-Kowalski & Weisz 2016).

Jakkoli jsou výše zmíněné modely přínosné a schopné jednoduše vyjádřit palčivé výzvy dnešního člověka, schází jim podstatný sociální rozměr. Přesně popisují, co a kdy je potřeba změnit, avšak nevytvářejí dostatečný tlak na praktickou aplikaci

těchto změn do návyků populace. Tato myšlenka mě znovu vrací ke zdůraznění nutnosti propojení odosobněných čísel a grafů vývoje, s každodenní realitou zacílenou na konkrétní oblast a konkrétní lidské příběhy. Protože antropologie se z principu způsobů svého zkoumání zpravidla nemůže opřít o velké objemy dat a statistiky, její závěry se netěší stejné obecné pozornosti jako výše zmíněné přírodní vědy. „The historical dominance of the natural sciences in climate research has induced anthropologists to take a submissive attitude, not being immediately able to match the level of generality or the use of statistical averages“ (Krauss 2015: 69-71 in Hastrup 2016: 36). Tato skutečnost jaksí vyloučila antropologii od ostatních způsobů chápání a přemýšlení o klimatické změně a učinila z ní tak trochu obor sám pro sebe. „For all the merits of „local“ ethnography, anthropological studies of climate change of this kind have been side-lined as more or less irrelevant outside the discipline itself“ (Hastrup 2016: 52-53). Vzhledem ke komplexitě a provázanosti otázek klimatu a jejich globálního dosahu je však vhodné pokusit se naopak z této metodologické a vědecké různosti čerpat a poznatky propojovat, spíše než je od sebe izolovat. „We must learn to theorize across ethnographic field and offer our theories to the wider community of scholars and scientists for inspection and inclusion in the general field of climate change research“ (Hastrup 2016: 36).¹¹

Antropologie je schopná přinést relevantní pohledy ke změně klimatu a změně krajiny, protože tyto změny se dějí na pozadí individuálních lidských životů i života komunity. Jde o celoplanetární proces, lidských životů se však dotýká konkrétním způsobem, který může mít mnoho podob vyplývajících z různých faktorů (lokalita, způsob života komunity apod.).

V antropologickém zkoumání je zároveň vhodné myslet na fakt, že ještě přínosnější než prosté převyprávění příběhů a znalostí konkrétních lidí s konkrétní

¹¹ Hastrup vnímá pozici antropologie jako unikátně „mezí“ disciplíny, která má ze své podstaty schopnost překračovat své hranice a tím vytvářet důležité propojení mezi vědeckým světem přírodním a sociálním. „(...) anthropology is a kind of experimentation within a world that is neither social nor natural, but implicated in multiple connectivities that we are just now beginning to understand (...)“ (Hastrup 2015: 24)

mění se oblastí, je podílet se s nimi na společné diskuzi a možném hledání řešení.¹² Vyhnout se jakési „viktimizaci“ lidí, nebo zvířat, případně celých oblastí, které jsou změnami zasaženy nejvíce, a místo toho použít jejich vědomosti a generační zkušenosti k reálné spolupráci. Jednat s nimi jako s partnery, kteří disponují skutečnými znalostmi a schopnostmi aplikovatelnými přesně na dané prostředí.

Antropologie má v otázkách změn klimatu a krajiny svoje zásadní místo už jen z toho důvodu, že v jejím jádru leží lidský život a způsob, jakým lidé reagují na očekávanou budoucnost (Hastrup 2016). Je krátkozraké oddělovat globální klimatické otázky od konkrétního zkoumání člověka z humanitního hlediska. Zdá se mi zásadní nevynechávat člověka z uvažování o éře měnícího se prostředí, v níž momentálně žije, a které čím dál častěji nazývá sám po sobě - *antropocén*.

Antropologické zkoumání změn klimatu může ve spojení s přírodními vědami přinést nové důležité perspektivy a přiblížit se tak holistickému pojetí komplexního problému.¹³ Vyplývalo to i z mého výzkumu. Často jsem se setkávala s případy, kdy lidé marginalizovali své vlastní postřehy, protože jim přišly nevědecké (i poté, co jsem vysvětlila, o co v mém výzkumu jde). Dá se usuzovat, že toto je další podvědomý faktor, kterým se od otázek proměn krajiny a změn klimatu odstřiháváme, a který odsouváme jako něco, čemu nerozumíme, co je pro vědce a matematiky, případně politiky. Antropologie má potenciál tuto propast překračovat právě díky své odlišnosti od přírodních věd, které odsouvají zkoumání člověka v sociálně-antropologickém smyslu na druhou kolej.

¹² Zajímavý konkrétní způsob takového přístupu nabízí například Jelle De Schrijver, který přichází s myšlenkou aplikovat „filozofický dialog“ jako nástroj, jakým reflektovat klimatickou změnu (Schrijver 2021). Jiným příkladem může být koncept „three spheres of transformation“, jenž pracuje s představou, že změna může nastat jako výsledek oboustranného propojení tří dílčích sfér: individuální a kolektivní sféra, sféra praktických a dosažitelných jednotlivostí a konečně sféra politických a strukturálních systémů (O’Brien et al. 2013: 8). V této teorii je však zásadní předpoklad, že transformace se musí dít obousměrně: „outside-in“ and „inside-out“ (O’Brien, 2013: 8). „Perhaps the most profound act of transformation facing humanity as it comes to live with climate change requires a cultural shift from seeing adaptation as managing the environment „out there“ to learning how to reorganize social and socio-ecological relationships, procedures and underlying values „in here“ (Pelling 2010: 88 in O’Brien et al. 2013: 8).

¹³ O této vlastnosti antropologické analýzy hovoří i Kirsten Hastrup, když zmiňuje koncept tzv. „edgeworku“, tedy snahy poznatky z věd přírodních a sociálních systematicky a organicky propojovat, za účelem dosažení co nejkomplexnějšího a nejholističtějšího zobrazení zkoumaného problému. „I argue that in the process of assembling natural and social worlds into new wholes, anthropological analysis takes us close to the notion of edgework, studied by sociologists and socio-psychologists, and pointing to risk-taking experiences.“ (...) „Truly new knowledge cannot simply be asked for, but it may emerge in the course of work—edgework—provided a degree of institutional flexibility is in place“ (Hastrup 2015: 2-3).

3.2. Více-než-lidský-svět

V západním myšlení je hluboce zakořeněná dualistická perspektiva (Hornborg 1996); jasně v ní rezonuje silná jednostranná technologická orientace naší společnosti, která nám dle některých environmentálních antropologů a ekologů brání vidět prostředí okolo nás skutečnou, ekologickou perspektivou. O té mluví například Tim Ingold, když říká, že „*approach that is genuinely ecological, in my view, is one that would ground human intention and action within the context of an ongoing and mutually constitutive engagement between people and their environments*“ (Ingold 1996: 26). Tento náhled se dá naopak označit za monistický. Říká, že příroda a společnost jsou na sobě závislé, jsou vnímány jednotně, nikoli odděleně, a především se vzájemně doplňují. Nesnaží se tedy přírodní svět rozdělit do mnoha jasně oddělených škatulek a zakonzervovat je jako pravdu pro příští generace. Vnímá naopak schopnost organismů samostatně ovlivňovat jejich vlastní vývoj a existenci vztahu mezi nimi a prostředím. Schopnost pochopit prostředí, v němž se nacházíme, jako součást nás samotných, následně výrazně zvyšuje naši kapacitu například odhadnout, jakým způsobem se bude měnit a jak na tyto změny reagovat. „*Inuit have not just adapted to the Arctic environment; they have anticipated the possibilities and conditions for successful engagement with it. In Greenlandic traditional communities, e.g., hunting and fishing involve not merely procurement, but also anticipating, waiting, hoping, pondering, and imagining the movements of seals, narwhals, fish and other animals to be caught, as well as anticipation and apprehension of the return home.*“ (Nuttal 2010: 25 in Hastrup 2016: 45).

Jak vlastně popsat takový svět, v němž nedochází k oddělování světa lidského a přírodního? Jedním z možných označení pro tento pohled na svět může být pojem „*More-Than-Human-World*“, tedy svět takový, ve kterém, dle slov Anny Tsing: „*...we participate, but in which we don't make rules*“ (Tsing 1996: 33). Tsing o tomto „více-než-lidském-světě“ hovoří v souvislosti se studií zabývajících se socialitami hub. Na konkrétním příkladu se snaží ukázat, jak to, že se jiné sociality neprojevují způsobem pro člověka srozumitelným a očekávatelným, ještě neznamena, že neexistují. Houby například, na rozdíl od člověka, jsou schopné měnit své fyzické tělo a vrůstat do prostředí, čímž ho ovlivňují, stejně jako prostředí ovlivňuje je (například lépe se jim

poroste v prostředí pro ně příznivém a naopak).¹⁴ Člověk nebude nikdy něčeho takového schopen – nedisponuje pro tento způsob projevu správnými schopnostmi. Tento argument je v souladu s monistickým přístupem opírajícím se o myšlenku recipročního, vzájemného vztahu mezi živoucími organismy a jejich prostředím (Descola & Pálsson 1996).

Nejedná se tedy o vztah, v němž by byl člověk svému prostředí nadřazen a svévolně z něj bral, cokoli uzná za vhodné. Není to ani vztah, ve kterém se člověk považuje za nejinteligentnějšího tvora na planetě a jako takový by si měl uvědomit nutnost přírodu chránit. Obě dvě tyto pozice, jakkoli se jejich sdělení liší, staví člověka a přírodu na opačné konce jedné přímky.¹⁵

Definovat, popsat a zachytit přírodní prostředí, aniž by člověk sklouzl k tomuto dualistickému pojetí, je pro nás obtížné mimo jiné právě proto, že je tak hluboce v rozporu s uvažováním, na něž jsme zvyklí. Avšak přehodnocování způsobu, jakým se vztahujeme k prostředí okolo nás je dnes živým tématem a snaha začleňovat monistickou perspektivu je jasně přítomna. Především však dominuje antropologickým voláním po nutnosti transdisciplinárního přístupu k otázkám měnícího se klimatu a prostředí. „In transdisciplinary research, concepts and approaches that allow for constructive communication with and between actors are required, whether for modelling or other analytic purposes“ (Hausknost 2016: 135).

K tomu však patrně povede ještě dlouhá cesta. Za příklad poslouží vznikající nebo již existující mezinárodní iniciativy, které se snaží k otázkám životního prostředí postavit zodpovědně. Realitou ovšem zůstává, že smyslem a cílem těchto aktivit je

¹⁴ Z jednoho výzkumu dokonce vyplynulo, že houby jsou schopny vyřešit i poměrně komplexní, člověkem vytvořená bludiště, která v sobě ukrývají místa s příznivým prostředím a místa pro houby nehostinná.

¹⁵ Tyto dva stručné popisy by se daly označit za simplicítně vyjádřená paradigmata orientalismu a paternalismu, popsaných Gíslí Pálssonem. Orientalismus označuje přístup, kdy člověk nahlíží na prostředí jako na něco, čemu může dominovat a co si může podrobit. Mezi člověkem a prostředím existuje souboj o nadvládu. Přemýšlí v duchu dobývání, podrobování a maximalizace prospěchu, který lze z prostředí získat. Je to myšlení typické pro antropologické počátky, především klasickou etnografií – odtud také název odkazující ke koloniální minulosti. V paradigmatu paternalismu člověk naopak ze své nadřazené pozice prostředí chrání a pokud možno zachovává rovnovážný stav. Tím ovšem z přírody činí cosi křehkého a až příliš zromantizovaného. V posledku tak zachovává stejně arogantní postoj jako orientalismus, byť zastřený jinými motivacemi. Oba dva přístupy jsou veskrze dualistické (Pálsson 1996).

spíše najít jakýsi pomyslný balanc.¹⁶ Tyto iniciativy (za všechny zmíním například SDG – Sustainable Development Goals¹⁷) staví na velice přesvědčivých tvrdých datech, která jasně říkají, co se pravděpodobně s klimatem a prostředím bude v následujících desetiletích dít.¹⁸ Není však nijak těžké představit si, že žádné takovéto iniciativy by nevznikaly, pokud by pro ně nebyly explicitní a velmi naléhavé důvody.¹⁹ Tuto skutečnost může ilustrovat například fakt, že k naplnění cílů stanovených v Pařížské klimatické dohodě²⁰ bychom museli udržet útlum ekonomiky a výroby, který nastal během pandemie koronaviru, ještě dalších třicet let (Hessen 2021).

3.2.1. Antropocén – věk člověka: teoretická východiska

„Člověk (...) mění vnější podobu a chemické a mineralogické složení životního prostředí, svého životního prostoru. Jeho životním prostorem je celý povrch Země. Jeho činnost se s každým stoletím stává mohutnější a organizovanější. Přírodní vědec v této činnosti nemůže vidět nic jiného než skutečný proces téhož řádu jako všechny ostatní geologické jevy.“
(Vernadskij in: Ajoaz & Cílek 2021: 112)

¹⁶ Smyslem zvládnutí výzvy globální změny klimatu by nemělo být jen léčení symptomu – pokud chceme skutečně problém vyřešit, musíme k němu přistoupit jako ke komplexnímu problému, který si žádá komplexní přístup a řešení. Jak říká Jana Sillman: „Climate emergencies do not justify engineering the climate – we need to tackle the problem, not cure symptoms“ (Sillman 2021).

¹⁷ Dostupné online: <https://sdgs.un.org/goals>

¹⁸ Není nutné na tomto místě věnovat velký prostor přesným vědeckým zjištěním, pouze ve stručnosti je však dobré zmínit, že tato data nad veškerou pochybnost dokazují, že klima se globálně stále více a rychleji otepluje. V celé téměř stopadesátileté historii měření, se deset nejteplejších let vyskytlo od roku 2005, z čehož sedm od roku 2014. Poslední dekáda byla tedy nejteplejší v celé historii měření, přičemž celková globální teplota vzrostla o 0,08°C od roku 1880. To se možná nezdá mnoho, ovšem tato hodnota se téměř zdvojnásobila od roku 1981 (+0.18°C). To samé platí pro teplotu oceánu při hladině na severní polokouli, která vzrostla dokonce o 1,28°C. Tyto globální změny budou mít samozřejmě zásadní vliv na počasí, a především na výskyt jeho extrémních podob. Ve své přednášce na toto téma Jana Sillman (mimo jiné spolupracovnice na nejnovějším panelu IPCC) přesně ukazuje, jak moc a jak často se budou extrémní výkyvy počasí objevovat s ohledem na to, jak se nám podaří snížit celkovou rychlost a míru oteplování. Zároveň tím dokládá, že skutečně má smysl snažit se srazit oteplování o každého půl stupně (Sillman 2021). Konkrétní hodnoty převzaty z: National Centers for Environmental Information: National Oceanic and Atmospheric Administration. Online: Global Climate Report - Annual 2020 | State of the Climate | National Centers for Environmental Information (NCEI) (noaa.gov)

¹⁹ I přesto, že důvody naléhavé jsou, kola mezinárodních iniciativ a dohod se hýbou velice pomalu a těžkopádně. Jasně kroky k politickému řešení environmentálních otázek se začaly podnikat již v roce 1992 na konferenci OSN v Rio de Janeiru. O dvacet let později je možné říct, že konkrétních problémů příliš mnoho nevyřešila, což dobře ilustruje například komplikované přijetí pozdějšího tzv. Kjótského protokolu na mezinárodní úrovni. S trochou nadsázky se dá říct, že environmentální otázky jsou tím prvním, co přestane být na mezinárodní úrovni prioritou, jakmile se na scéně objeví jiná, aktuálnější krize (ekonomické krize, koronavirus, válka na Ukrajině...). (Brand, Wissen 2013).

²⁰ Podrobněji dostupné online zde: <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>

Termín antropocén zazníval již v práci na více místech. Je to zásadní teoretický koncept posledních několika desetiletí, který je ovšem stále předmětem diskuzí a hledá v akademických a vědeckých kruzích přesné vymezení. Původně s ním přišel nizozemský geochemik Paul Crutzen a jeho kolega Eugene Stoermer, kteří v jednom ze svých vědeckých článků tvrdili, že planeta vstoupila do nové geologické epochy, v níž je dominantním činitelem právě člověk (Pokorný & Storch 2021). Považovali za vhodné tuto epochu oddělit od dosavadního holocénu a zároveň přišli s padnoucím názvem odvozeným od nové planetotvorné síly: *Anthropos* - antropocén. „Už to není: my proti přírodě. Jsme to my, kdo rozhoduje, co je příroda a jaká bude“ (Crutzen 2002 in Moldan 2021: 17). Dnes je možné dočíst se v mnoha publikacích, že původní myšlenka antropocénu byla pravděpodobně myšlena napůl jako jakási vědecká nadsázka. Termín ovšem odstartoval novou vlnu přemýšlení o člověku a jeho roli v rámci planety a s touto novou myšlenkovou vlnou se začalo ukazovat, že člověk je mnohem více vpleten do globální sítě vztahů, než si připouštěl.

Ovšem vymezit antropocén jednoduše jako novou geologickou epochu a přidat ho v geologických tabulkách za holocén by byl značně omezený a problematický výklad tohoto pojmu.²¹ Poeticky se dá antropocén přeložit jako „věk člověka“ (Pokorný & Storch 2021: 21). Je vhodnější přistupovat k němu spíše jako k popisu současného stavu světa, který se vyznačuje vyrovnanými pozicemi člověka a přírody co do jejich tvořivé a potenciálně i destruktivní síly. Antropocén můžeme však vykládat nejen jako popis současné epochy světa, ale také jako přístup, kterým se ke světu vztahujeme. To nás nutí k přehodnocování způsobu, jakým sami o sobě ve světě přemýšlíme. Antropocén má v tomto významovém pojetí potenciálně sílu otřást jistými, dosud pevně zakotvenými dichotomiemi, jako je například striktní oddělení

²¹ Jedním z problematických prvků antropocénu je jeho časové vymezení. Pokud „vše skutečné potřebuje čas a prostor“ (Jordheim 2021), je nutné zamyslet se nad tím, „kdy je antropocén“, jak ho časově vymezujeme. Hledáme tedy historický okamžik, kdy začal člověk aktivně a významně přetvářet přírodní prostředí. Tento bod je ovšem historicky obtížné přesně umístit. Můžeme argumentovat ve prospěch neolitické revoluce a prvních lidských civilizací, nebo například skočit až do padesátých let 20. století, kdy probíhaly jaderné testy jejichž následky budou na sedimentech patrné ještě mnoho set let (Moldan 2021). K posledně zmíněnému návrhu se v současnosti kloní většina odborné veřejnosti. Samotní autoři pojmu však symbolicky položili počátek antropocénu do roku 1784, tedy do roku vynálezu parního stroje. Tím ho chtěli propojit s industriální revolucí, která položila základy pro prudký technologický pokrok a ve výsledku zformovala tvář společnosti i tvář Země tak, jak je známe dnes. Momentů, které je možné označit jako počátek antropocénu, je v naší minulosti více a diskuze o přesném časovém vymezení stále probíhá.

humanitních a přírodních věd, nebo oddělení světa lidského a mimo-lidského (Pokorný & Storch 2021).

Jak podotýká například Václav Cílek, termín antropocén je možné číst nejen jako nastupující geologickou epochu, ale jako jakýsi budíček či pomůcku, která nám umožňuje uvědomit si náš rostoucí vliv na planetu. „Nám se přeci jedná o pochopení toho, co se děje se světem, ne toho, co vše obsahuje antropocén a jak jej máme definovat“ (Cílek 2021: 140).

Problém jasně vymežit antropocén tedy přetrvává. Jakkoli je tento pojem relativně mladý, jeho počátky leží v myšlenkách vědců a intelektuálů z dob dávno minulých. Ve dvacátém století se postupně ve vědecké obci vzedmulo povědomí o vlivu člověka na klima a dnes je to obecně přijímaný fakt. Pravděpodobně jedním z prvních intelektuálů, kteří s touto myšlenkou přišli, byl již v 19. století Alexandr von Humboldt. „Byl jedním z prvních, který vnímal přírodu jako celek, jako tkáň či síť života“ (Ajvaz & Cílek 2021: 113). Příroda pro něj byla vždy kombinací přesných měřitelných faktů a něčím podobným poezii – spatřoval v ní emoce a pocity: „Goethe byl pro něho stejně pravdivý jako údaje na teploměru“ (Ajvaz & Cílek 2021: 121).

V souvislosti s tímto Humboldtovým přesahem mezi přírodními vědami, filozofií a poetickým vnímáním přírody si nemohu odpustit krátkou vsuvku z terénního deníku.

TD 12. 4. 2022

Sedíme na skalním ostrohu, z něhož máme jasný výhled do tří stran na tři rozsáhlé povrchové doly. V popředí stojí zachmuřený zámek Jezeří, krásná a zároveň v mnoha ohledech děsivá stavba. Jmenuje se to tu Goethovo sedátko. Goethe zjevně trávil v Podkrušnohoří nemálo času. Jsou po něm pojmenovaná různá místa v Karlových Varech, zmínky o něm byly i v Lokti a teď sedíme tady, na jeho sedátku. Našli jsme si hezké místo a rozdělali malý ohniček. Jak se postupně přikradla tma, doly okolo nás září jako veliká města. Neustále se k nám donáší tlumené hučení strojů. Náš ostroh s ohýnkem vypadá určitě jako maják, který září do dáli a na kilometry označuje naši pozici. Nejprve jsem z toho nervózní, za chvíli se však uklidním. Na horizontu, tam, kde tuším aktivnější část dolu, se po nějaké době objevuje druhý ohnivý jazýček. Majáky vzplály. (...) Atmosféra tohoto místa se nedá dost dobře popsat. Je to strašidelné místo obklopené rypadly a tuny vytěžené půdy, malý ostrůvek holých stromů a černých skal nad měsíční krajinou, kterému vévodí potemnělý zámek a dvě rozpadlé kaple. Běhá mi mráz po zádech, ale zároveň tu atmosféru nasávám plnými doušky. Přijde mi na mysl Goetheho báseň o Králi duchů. I když vím, že to není možné, mám pocit, že byla napsaná na tomto místě pro tento okamžik.

Zdroj: archiv autorky, kresba: Lukáš Nosek

Tento úryvek v kombinaci s Humboldtovým smýšlením o přírodě jako o „harmonické spolupráci různých sil, o jednotě všech životních sil na planetě“, již nazýval „physique générale“ (Ajvaz & Cílek 2021: 122) představuje proměnu, kterou mé vnímání přírodního prostředí během mého pochodu prošlo. Naše prostředí nás zásadně ovlivňuje. Adaptujeme se na něj a zároveň ho svými nároky a požadavky ovlivňujeme. Můžeme ho změřit, zvážit a rozebrat na prvočinitele, abychom přesně pochopili, jak funguje. Humboldt své poznatky o živé i neživé přírodě sbíral na svých mnohých cestách, během nichž si uvědomil pro koncept antropocénu důležitou věc: naprostou provázanost člověka a všeho organického, co ho obklopuje.²² „Tato příbuznost člověka se všemi jevy přírody zároveň svědčí o tom, že síť přírody není pouze předmětem, pouze něčím, co člověk pozoruje, co zkoumá a obdivuje: důležitou složkou své bytosti člověk zůstává stále *součástí* přírodní sítě“ (Ajvaz & Cílek 2021: 124).

Ze své podstaty člověk vystupuje a koná v rámci celku: v rámci kultury, z níž vyrůstá. Na tomto místě je dobré zmínit, že ne všechny kultury a ne všichni jedinci mají na společenských a ekologických výzvách antropocénu stejný podíl. Již byla řeč o zemích třetího světa, které se projevují a vyvíjejí jiným způsobem a tempem než západní země, stejně tak existují i země uhlíkově neutrální.²³ Lze totiž skutečně jen velmi obtížně srovnávat antropocenní vliv průměrného Evropana například s vlivem domorodého obyvatele Amazonie. Termín antropocén tuto disproporci do jisté míry maže svým odvoláváním se na „člověka“ v obecné rovině. Zjednodušeně řečeno se tak dá říci, že se tím přenáší zodpovědnost za negativní faktory spojené s lidským vlivem na přírodní prostředí úměrně na celé lidstvo, aniž by se přitom zohledňovala specifika jednotlivých společností a kultur, které často vnímají své místo v krajině a přírodě velmi odlišně.²⁴

²² „Hlavním podnětem bylo úsilí uchopit jevy tělesných jsoucen v jejich všeobecné souvislosti, uchopit přírodu jako celek, který je pohybovaný a oživovaný vnitřními silami.“ (Humboldt 1845)

²³ Je jich zatím však jen hrstka. Většina zemí se v rámci tzv. Net-zero coalition zavázaly ke snaze být uhlíkově neutrální, nebo emise výrazně snížit do roku 2050. Dostupné online: <https://www.un.org/en/climatechange/net-zero-coalition>

²⁴ V dnešním globalizovaném a propojeném světě je to do jisté míry pochopitelná a hlavně chytlavá generalizace, přesto je vhodné na tento limit pojmu antropocén poukázat. Člověk je nepochybně v antropocénu hlavním hybatelem. Problém však nemusí nutně ležet na bedrech člověka jako tvora, ale spíše v nárocích konkrétní kultury a životního stylu, které se vlivem propojeného světa začínají stávat nekontrolovatelné.

Touto souvislostí mezi různými typy kultur a jejich vztahem k přírodnímu prostředí se zabýval například také japonský myslitel a filozof Watsuji Tetsuro (1889 – 1960). Pro tuto práci jsou zajímavé zejména jeho myšlenky týkající se vztahu odlišných lidských společností k přírodnímu prostředí. Soustředí se na vztah jednotlivých společností a přírody vzhledem k jejich významu v planetárním rámci. Tetsuro z mého hlediska přichází s téměř transkulturním pojetím vztahu člověka a krajiny. Tvrdí, že „existence bytostně ze sebe vychází navenek, nejen k časovým projektům, k budoucnosti, ale také prostorově – k jiným Já, živým bytostem, rostlinám, věcem a prostředí – a v tomto vycházení se utváří; existence nemá předem nějakou podstatu, která by tomuto vycházení předcházela“ (Ajvaz & Cílek 2021: 128). Tento předpoklad principiálního nalézání existence ve „vycházení navenek“ a rozhovoru s Jiným je obsažen v transkulturním pilíři této práce. „Identita v celoplanetárním věku je možná jen v neustálém sebeutváření v rozhovoru s Jiným; tento rozhovor je však nakonec vždy rozhovorem mezi Já a Ty, tak jak o něm psal kupříkladu Martin Buber“ (Ajvaz & Cílek 2021: 129).

3.2.2. Antropocén a kulturní adaptace člověka

Problém, jemuž v antropocénu čelíme, je do jisté míry paradoxní: ve věku člověka ohrožujeme naším vlastním chováním lidský způsob života. Velmi expresivně tuto myšlenku vyjádřila například Eliška Fulínová v její tezi o antropocénu jako zrcadle člověka: „Antropocénní perspektiva (...) tak nemilosrdně odhaluje zásadní rozpor: Člověk moudrý, *Homo sapiens*, se ukazuje jako tvor tak mimořádně pitomý, že si způsobem svého vstupování do světa nejen pod sebou řeže větve – on, živočich obdařený reflexí a vědomím, totiž z nemalé části zároveň dobře ví, co dělá, a přece v tom pokračuje!“ (Fulínová 2021: 60)

Přitom v historii Země není bezprecedentní situace, kdy i jiné organismy mimo člověka začaly tak zásadně ovlivňovat své prostředí, až došlo ke kompletní transformaci. Za příklad poslouží prehistorické sinice Cyanophanty, jedny z prvních organismů na Zemi, které vyprodukovaly svou existencí tolik kyslíku, až tím zcela proměnily tvář Země a umožnily život takový, jaký známe dnes. Po této zásadní

přeměně se začaly organismy biologicky adaptovat na nové podmínky, a stejný vývoj o mnoho miliónů let později čekal i člověka.²⁵

Člověk se ovšem příliš pružně nemění v biologickém slova smyslu. Dohání to však svými inovacemi; kulturně se adaptuje a mění své prostředí, aby v něm dokázal přežít a efektivně z něj získat to, co potřebuje. „Antropocén je určitým vyvrcholením tohoto děje, kdy nejenom jako druh přímo či nepřímo ovlivňujeme většinu dění na planetě, ale zároveň jsme schopni tento stav reflektovat“ (Šída 2021: 262). Právě toto uvědomění odlišuje antropocén od ostatních epoch: druh, jenž provádí tak zásadní planetotvorné změny si je této schopnosti vědom a aktivně o ní přemýšlí. Výzvou a otázkou antropocénu zůstává, kam nás tento vývoj zavede. Výše zmiňované sinice si nebyly svého vlivu na planetu vědomy a změna se tak stala nevyhnutelně a samovolně. Pokud si představíme hypotetickou situaci, v níž by tyto sinice *mohly* vědět, co působí a aktivně na to reagovat, zachovaly by se jinak? Člověk se nyní nachází ve velice podobné pozici. Je možné, že nás, na rozdíl od života před miliony let, zachrání právě schopnost kulturní adaptace a mimořádná vynalézavost. Pokud bychom v době antropocénu čekali na biologickou adaptaci, téměř jistě by to pro náš druh znamenalo záhubu. Bez schopnosti kulturní adaptace bychom neměli šanci přežít. Na druhou stranu je to právě schopnost kulturní adaptace, inovace a možnost rychlého předávání nových dovedností, co nás do antropocénu v první řadě přivedlo. Je to věk člověka, který jsme si po sobě pojmenovali, a je na nás, jakým způsobem na něj budeme reagovat.

²⁵ Není bez zajímavosti, že kyslík byl pro většinu tehdejšího života toxický. Paralela s dnešním problémem se skleníkovými plyny je tím ještě výraznější. „Cyanophyta vyprodukovala takové množství kyslíku, že natrvalo změnila složení atmosféry, která se stala pro většinu tehdejšího života toxickou. Nově ale umožnila přechod života na souš“ (Šída 2021: 263).

3.2.3. Personalistický přesah antropocénu: odbočka k transkulturalitě

Dualistické pojetí celoplanetární identity nám umožňuje pohlédnout na antropocén ještě jednou perspektivou. Kromě geologické epochy, v níž člověk zásadně ovlivňuje své prostředí, disponuje ještě dalším východiskem: co nám vlastně říká o člověku jako takovém?

„Antropocén se ukazuje jako rámec určitého pohledu na nás samotné, na naše vlastní bytí; tento pohřichu antropocentrický koncept je příležitostí a výzvou položit si v nové dějinné situaci opět výslovnou otázku, kdo je ten *anthropós*, o kterého tu (zase jednou, jako obvykle) běží až v první řadě“ (Fulínová 2021: 53). Tento úryvek trefně vystihuje možná nejproblematictější součást konceptu antropocénu, a to je jeho antropocentričnost. Z jakého titulu sami sebe pasujeme na tak významné, že po sobě pojmenováváme celou epochu a chceme ji považovat za stejně významnou jako tisícileté geologické pochody? Co to vlastně o člověku jako tvoru a jeho chápání vypovídá? V konceptu antropocénu spatřuji možnost vyjevit něco o podstatě člověka a způsobu, jakým rozumí sám sobě. Pokud člověk antropocén pojímá jako epochu, v níž je dominantní planetotvornou silou, zároveň tím říká, že „tvoří svět k obrazu svému“ (Fulínová 2021: 53). Touto biblickou parafrází se můžeme dostat ještě o krok dál a tvrdit, že antropocén ve skutečnosti nastavuje člověku „zrcadlo, ve kterém poznává i sebe sama“ (Fulínová 2021: 53). Tento obraz však získává problematickou konotaci ve světle všech problémů a krizí, jimž současný svět čelí. Je to náš svět, my jsme jeho tvůrci – nebo si to přinejmenším myslíme. Z jeho problémů tak můžeme vinit jen sami sebe. Svět v antropocénu se dostává do paradoxní situace: „balancuje na samém krajíčku celé řady mohutných ekologických katastrof, na nichž nese člověk svůj podíl, svět až příliš lidský, je zároveň prožíván jako velice ne-lidský, dehumanizovaný, odlidštěný, člověku (...) přinejmenším potenciálně krajně nebezpečný“ (Fulínová 2021: 53). Odsud dost možná pramení veškeré ekologické úzkosti, potlačované strachy, osamělí aktivisté, zrezivělé politické systémy a neschopnost vykročit z našeho vlastního stínu.

V antropocénu se nechováme rozumně a uvědoměle. Je velmi problematičné se na antropocén (ať už ho časově vymezíme jakkoli) dívat jako na epochu míru

a prosperity, balancu a vyváženosti nebo rozumného zacházení se zdroji. Naopak, realita kolem nás společně s myšlenkou antropocénu nabourává naše představy o nás samých a odtud se rodí nejistota a úzkost. Lze hovořit o jistém „šoku z antropocénu“ (Fulínová 2021: 56), který je o to výraznější v kontrastu s již překonanou vírou ve věčný pokrok a sílu rozumu. Nevyhnutelně hledíme do tváře antropocénu jako na naše vlastní dílo, které vyrůstá na ramenou iluze o nekonečném zlepšování. Spatřujeme však, že šlo skutečně jen o iluzi. Místo ní jsme nyní i díky současným možnostem sociálních sítí a masmédií denně konfrontováni s důkazy naší vlastní ošklivosti; ať už se díváme na tající ledovce, požáry nebo uhynulá zvířata, vidíme kdesi hluboko uvnitř odraz nás samých.

Během výzkumu jsem se setkala s názorem především starších informátorů, že moje generace to bude mít „v životě těžké“. Když jsme na téma více hovořili, zaznělo několikrát tvrzení, že mladá generace je velmi depresivní, pesimistická, plná černých myšlenek a apokalyptických vizí budoucnosti. Něco, co generace těchto informátorů vůbec neznala.

Pokud tedy máme vnitřní potřebu či jiné ambice změnit svět *okolo nás*, vlastně tím říkáme, že musíme změnit něco *v nás*. Antropocén dotažený do této roviny nám umožňuje nahlédnout planetu okolo nás nejen jako objekt vědeckého zájmu, jako předmět, jež je možné vážit, měřit a kategorizovat, ale především jako místo, jež je součástí nás samotných. Na rozdíl od všech ostatních geologických epoch můžeme o antropocénu hovořit na personální rovině.

Na této rovině v něm totiž nalézáme hlubší významy a možnosti, které se vážou k definici života a bytí jako takovému. „Živá bytost existuje v dynamických vztazích s pletivem dalších entit (...) Život je pohybem strukturovaného přijímání a vydávání; to vůbec první, co živá bytost přijímá ze světa, je vlastní bytí, které si nikterak nemůže dát sama. Život je dvousměrným pohybem zvnitřňování vnějšku a zvnějšňování niternosti: výdech, nádech, výdech...“ (Fulínová 2021: 62-63). O tom samém niterném propojení vnějšího a vnitřního prostředí hovoří například Tim Ingold, který rovněž používá k ilustraci vzduch v plicích, jež nás doslova životně propojuje se světem venku (Ingold 2021). Zásadní myšlenkou je zde však ještě pochopení, že tento dvousměrný pohyb je osobní a niterný: není to jen materiální

výměna, automatizovaný vztah „akce-reakce“, ale spíše „oslovení-odpověď“ (Fulínová 2021: 63). V kontextu personalismu lze dále vyvodit, že v tomto oslovení a odpovídání se daná bytost principiálně stává sama sebou.

Antropocén tak nutně musí být světem lidským, jenž člověk spoluutváří, protože lidské bytí se jinak nedokáže uskutečňovat. Vyplývá z toho důležitá myšlenka, že „péče o sebe a péče o svět nejsou dvě odlišné věci“ (Fulínová 2021: 63). V průběhu let, vlivem kultury a dalších faktorů jsme náš vztah se světem značně zredukovali a zjednodušili. Chceme si bezuzdně brát a požívat výhod našeho lidského rozumu a kultury, ale platíme za to redukcí našeho vlastního bytí v koexistenci se světem. „Bojovat s touhou je obtížné, protože když něco chce, platí za to duší.“ (Hérakleitos in Fulínová 2021: 69).

Nakonec vše stojí a padá na schopnosti či neschopnosti komunikace. Transkulturní komunikace ve svých východiscích oslovuje právě tyto personalistické myšlenky. „Vše živé se uskutečňuje a udržuje ve svém bytí tím, že komunikuje se svým okolím za vzniku vztahových struktur (...)“ (Fulínová 2021: 69). Vztah člověka a přírody mezi tyto vztahy v každém případě patří a antropocén je koncept, který mu dává vyniknout. Zvýrazňuje, jak moc je člověk se svým okolím provázán, jak moc je na něm závislý a jak dokáže na své okolí působit. Člověk není první ani poslední druh, který je schopen své prostředí tak zásadním způsobem měnit. Je ovšem první, kdo je schopen těchto úvah a dokáže si tak svůj vztah s prostředím uvědomit na různých úrovních. Antropocén je v tomto kontextu možná o něco děsivější, neboť odhaluje mnoho z naší přirozenosti. Zároveň tím ale představuje příležitost proměnit náš vztah s naším prostředím, a tím i nás samotné, úplně novým způsobem.

4. Změny klimatu: příliš velká výzva?

Je neoddiskutovatelným vědeckým faktem, že klima se v posledních několika dekádách výrazně mění a lze očekávat, že se bude měnit dál.²⁶ Zároveň mohutní společenský diskurz ohledně otázek klimatu, s čímž samozřejmě roste i pluralita postojů k této výzvě.

Ve společnosti, zdá se, nemáme dobře zakořeněné mechanismy, jak změny klimatu a prostředí zkoumat z hlediska dopadu na člověka a jeho prožívání dané situace. Přitom je tento faktor zásadní, pokud se má společnost transformovat v závislosti na snahách zmírnění dopadů změn klimatu a prostředí.

4.1. „Body zvratu“: nebezpečí i potenciál

Problémy změny klimatu a prostředí se navzdory jejich zvyšující se intenzitě snadno smetou ze stolu tvrzením, že se nás netýkají, že jsou tu jiná, závažnější témata, která naši existenci ohrožují aktuálněji. Snadno je vyblokovat z našich každodenních mikrosvětů a životních realit. Všechna možná řešení jsou dlouhodobá, drahá a zahrnují naši kritickou introspekci a omezení současného životního stylu.

Profesor biologie Dag O. Hessen z Univerzity Oslo se v jedné ze svých přednášek věnoval tématu tzv. „bodů zvratu“, tedy momentů překotné změny mezi obdobími relativního klidu. Člověk ze své podstaty usiluje především o udržení tohoto klidu, speciálně daří-li se mu v něm dobře. Mnohá data ovšem ukazují,²⁷ že právě lpěním na statu quo do tohoto „bodu zvratu“ nezadržitelně míříme. Bude to nejspíš až žitá realita bodu zvratu, která má potenciál vytrhnout společnost z letargie a dát kýžený impuls. Podle Hessena jakýkoli systém, jenž je postupně měněn nebo je na něj vyvíjen dlouhodobě tlak, zůstává i přesto poměrně dlouho stabilní a relativně nezměněný. Je to stav, který jsme zažívali posledních pár set let. Během této doby jsme si zvykli chovat se způsobem, který generuje relativně malé důsledky, jež jsme

²⁶ Za jeden příklad z mnoha poslouží zveřejněná zpráva IPCC z roku 2022. Dostupné online: <https://www.ipcc.ch/>

²⁷ Zveřejněný přehled těchto dat, včetně projekcí do budoucnosti, představuje nejnovější, v pořadí již 6. vydání závěru IPCC (The International Panel on Climate Change), dostupné online: <https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-cycle/>

v souladu s *posouvajícím se referenčním bodem* přijali.²⁸ Body zvratu, před kterými Hessen varuje, jsou například oslabování mořských proudů nebo uvolnění masivních ložisek metanu a dalších plynů momentálně stále ještě zamrzlých v permafrostu. Zároveň zdůrazňuje, že by bylo možné, či přímo nutné, vyvolat podobné body zvratu i ve společnosti, které by některým zvratům v přírodním systému mohly předejít, nebo je alespoň zmírnit.²⁹

Podle Hessena však společnost „(is not) evolved for long-term decisions“. Jak výstižně uzavírá: „The greatest threat to our planet is the belief that someone else will save it“ (Hessen 2021).

4.2. Mistři popírání

Je až s podivem, jak odhodlaní a vytrvalí jsou lidé ve snaze zničit své životní prostředí, píše Paul Shepard ve své knize příznačně nazvané *Nature and Madness* (Shepard 1982: 1 in Vetlesen 2015: 10). Arne Vetlesen o tomto podivném paradoxu hovoří jako o „denial of nature“ (Vetlesen 2015: 8). Vetlesen tvrdí, že samotná zkušenost viny nutně nesouvisí se změnou našeho chování. Tolik jsme investovali do způsobu jakým žijeme, že už nejsme schopni tento životní styl změnit. Hovoří o jakémsi zabřednutí do popírání problému. Než abychom se výzvě postavili čelem, raději si racionálně zdůvodníme, proč se tohoto popírání účastníme, abychom nepropadali úzkostem a pocitům viny (Vetlesen 2015: 9). Říká dokonce, že máme informací až příliš, a právě proto jsme schopni přehlížet do očí bijící důkazy. „(There is) something poignant about scientists who continue to adhere to the idea that people repudiate climate science because they suffer from inadequacy of information. In fact, denial is due to a surplus of culture rather than a deficit of information“ (Vetlesen 2015: 9). Tento fenomén shrnuje jednoduše: čím více materialistický život vedeme, tím více

²⁸ O tzv. *syndromu posouvajícího se referenčního bodu* píše David Attenborough ve své knize *Život na naší planetě*: „Každá generace definuje to, co považuje za normální, podle toho, co sama zažila.“ (Attenborough 2021: 86-87)

²⁹ Uvádí příklad na dnes úspěšném a zprvu rovněž nepředstavitelném společenském „tipping point“ - zákazu kouření. Nakonec kombinací neotřesitelných dat a jasných následků došlo ve společnosti k naprosté proměně pohledu na tuto činnost. A to i navzdory masivnímu tabákovému lobby a mocných korporací, které průmyslu dominovaly.

se klimatická změna zhoršuje.³⁰ A čím více mluvíme o klimatické změně, tím hlouběji se do materialismu propadáme (Vetlesen 2015). Jako společnost nejsme připraveni na nedostatek a nepohodlí a vlastně si ho ani neumíme představit.³¹ Zvykli jsme si, že změna přináší „pokrok“, nadstavbu a zlepšení předchozího stavu: větší komfort, větší výběr. Více a lépe. Jak píše Eriksen: „Modernity entails in itself change, but for decades, change was synonymous with progress, and the standard hegemonic narrative about the recent past was one of improvement and development“ (Eriksen 2016: 469). Proto když nyní cítíme, že přicházející změna nemusí nutně toto očekávání naplnit, zavíráme oči před varovnými signály – potlačujeme strach, aby nás neochromil. A každého, kdo nás nutí tomuto strachu čelit, podvědomě odmítáme. Jak tvrdí i další antropologové a sociologové, zdá se být neefektivní a zavádějící jednoduše žádat a nabádat k udržitelnějšímu způsobu chování a uskromňování, abychom tím zachránili planetu (Wilk 2016).

Konkrétním příkladem, kdy samotné znalosti a informace nestačí, je úryvek z knihy *Communicating Climate Change*. „A local scientist explained the links between climate change and sea level rise, but the man did not accept his explanation. During the second day of the workshop, after several other presentations that connected climate change to sea level rise, the man repeated his question from the first day, insisting that if someone could just explain the cause of the problem to him, we would be better able to come to a conclusion about the best solutions. He was as capable of understanding the science as Anne was, and yet they came to vastly different conclusions“ (Krasny et. al 2018: 43). Zdá se, že samotné pochopení problému nestačí, je třeba jít o krok dál.

4.3. Obyvatelé, nebo uživatelé?

Informace a vzdělávání nehraje v pohledu společnosti na otázky změny klimatu zjevně tak zásadní roli, jak by se mohlo zdát. Elegantní vysvětlení tohoto paradoxu nabízí například Tim Ingold. Podle něj lidé sdílejí představu o prostředí, které je

³⁰ Toto zmiňují například i Brand a Wissen ve svém článku *Crisis and continuity of capitalist society-nature relationships*, v němž hovoří o obecných limitech kapitalismu vyřešit enviromentální problémy, které sám generuje (Brand, Wissen 2013).

³¹ Stačí se podívat například na současnou diskuzi ohledně energetické krize – představa, že budeme muset v zimě vytápět „jen“ na 18°, vyvolává velké vášně, především na sociálních sítích.

v ohrožení; může být zničeno, ale také chráněno. Ingold se domnívá, že právě způsob, jakým o prostředí přemýšlíme, nás od něj odděluje a je tím, co nám zabraňuje, abychom se k němu osobně vztáhli. Podle Ingolda je také velký rozdíl mezi tím, co vnímáme jako naše každodenní prostředí (naše zahrada, místo, kde jsme vyrostli a máme s ním svázané vzpomínky) a tím, jak přistupujeme k prostředí na úrovni politiky a mezinárodních vztahů. Na této úrovni prostředí „objektivizujeme“. Uměle ho oddělujeme od toho, jaké známe z našich každodenních životů. „Expelled to its outer surface, we have become exhabitants rather than inhabitants“ (Ingold 2013: 235).

Toto je podle Ingolda důvodem, proč i přes naše rozsáhlé a mnohaleté poznatky o vážnosti změn globálního prostředí nejsme schopni nic dělat – necítíme totiž osobní vazbu. Můžeme cítit vinu a zodpovědnost, ale bez schopnosti se vztahovat, recipročně a bezpodmínečně, k žádné náhlé změně kurzu nedojde.

Pokud se vrátím ke zmíněným paradigmatům orientalismu a paternalismu, lze pozorovat zjevnou tendenci vidět přírodu jako něco, co je mimo náš „kulturní svět“. Optikou mezinárodních iniciativ je potřeba přírodu chránit, a to z mnoha pragmatických důvodů.³² Můžeme zde tedy pozorovat jasnou tendenci k paternalismu. Ovšem z hlediska environmentální antropologie stále cosi v našem vztahu k životnímu prostředí chybí. Jak vystihuje Ingold, „to life excised from the world, the world presents itself not as a ground of habitation but as a surface to be occupied“ (Ingold 2013: 237).

Pokud přírodní prostředí vnímáme jako slabé a zranitelné, pak sami sebe stavíme do nadřazené pozice a vytváříme základ pro utvrzení se v dualitě přírody a kultury. Gísli Pálsson uvádí v obsáhlé publikaci *Nature and Society* paradigma tzv. komunalismu, který oproti orientalismu a paternalismu staví na monistické perspektivě. Je pro něj typická vzájemnost mezi kulturou a přírodou; není to jednostranný přístup člověka jako pána tvorstva k přírodě, ale nechává zaznít jejich

³² V tomto kontextu se hodí zmínit přednášku Beate Sja fjell, v jejímž jádru ležel rozbor ohromného potenciálu, ale zároveň selhání právních systémů naší společnosti. Sja fjell říká, že: „Law has powerful potential to change norms; we act in the way we think we should and the others too. Smoking ban is good example of how law can change norms. Potentially if we have good law and it was enforced, we could make giant steps towards sustainable future.“ Zdůrazňuje nutnost změny: “We need it to get entuned to the nature and community.” A uzavírá konstatováním: “The EU is still geared towards economic growth as an overarching objective, despite what it says in Article 11 of the Treaty of the Functioning of the EU” – jedná se o článek, který v jejím pohledu uzákoňuje základ principu udržitelného rozvoje v EU (Sja fjell 2021).

vzájemnému dialogu. V komunalistickém chápání vztahu mezi člověkem a prostředím (*human-environment relations*) se jedná o vztah vzájemný a bezpodmínečný (Pálsson 1996).

Cestou, jak tento typ uvažování kultivovat a rozvíjet, je aktivní snaha tuto podvědomou (ne)přirozenou dualitu překračovat, a především si uvědomit její existenci. Vykročit z našich známých hranic směrem k dialogu s něčím, co je naší součástí a obráceně. Reciprocity však nedosáhneme, jestliže tento krok vně naše mentální struktury neučiníme. Tento princip dialogického vztahování je zároveň výsostně transkulturním principem.

Prohlubování propasti mezi krajinou a kulturou není cestou, jakou by bylo možné pochopit výzvy změny prostředí v jejich celistvosti. Pokud přijmeme představu (jakkoli obtížnou), že jsme neoddělitelnou součástí prostředí, a to je zase součástí nás samotných, i naše vnímání probíhajících změn a náš přístup k těmto výzvám by mohl nabrat nový směr.

TD 7. 4. 2022

Když se kohokoli ptám na místo člověka v krajině, zaráží mě, jak jiné odpovědi podvědomě čekám. Nejčastěji hovoří buď o drancování a dominanci člověka nad přírodou, nebo nevnímají v tomto vztahu žádný problém a hodnotí ho stylem: nějak je a nějak bude, hlavně abych se já neměl hůř. Dokonce několikrát padlo doslova, že „jsme na vrcholu potravního řetězce.“ Svým způsobem je asi správné, že dostávám takové odpovědi, protože mě vrací zpátky na zem. Po mnoha měsících strávených v monistických perspektivách je to nejspíš návrat k realitě.

5. Krušnohoří

Když jsem se zpětně při psaní této práce zamýšlela nad důvody pro výběr zvolného regionu, došla jsem vnitřně k nevyhnutelnému závěru: považovala jsem ho za neatraktivní, „vytěženej kraj“³³, který mě nelákal svou krásou, ale naopak vábil hrubostí a drsností. Málokteré území prošlo za posledních sto a více let tolika krajinnými a sociálními změnami. Při zpětném vyhodnocování a přemýšlení nad vlastní motivací musím připustit, že velkou roli hrály v mém výběru předsudky. Předsudky o Krušnohoří jako o vybydleném kraji s měsíční krajinou, mlhou, nízkou životní úrovní a kyselými dešti. S trochou nadsázky antropocénní kataklyma koncentrované do jednoho horského pásu. V rámci přípravy na terénní výzkum jsem v měsících před ním několikrát vyrážela na kratší výpravy do dané oblasti, abych si ji trochu „zažila a nacítla“. Tyto výpravy byly zpravidla intenzivní, ovšem jestli jsem si z nich něco odnesla, tak to bylo ještě větší potvrzení těchto stereotypů. Zajímavou transformaci tyto předsudky ovšem prodělaly během samotného výzkumu, což potvrzuje výchozí premisu cestovatelského pilíře této práce. Ten předpokládá, že člověk se dlouhodobějším pobytem v krajině mění a proměňuje se zásadně i jeho pohled na krajinu samotnou. Všechny mé zkušenosti s krušnohorským regionem byly do té doby spíše negativní. Bylo zajímavé vnímat mé vlastní pocity, když jsem s tímto předporozuměním na výzkum odjížděla. Věděla jsem totiž, že se následujících mnoho dní budu muset spoléhat výhradně na tuto krajinu a její obyvatele.

TD 4. 4. 2022

Sedíme v Krušnohorském pacifiku - RailJet „Krušnohor“ do Chebu. Spontánně si k nám přisedla starší paní. Bodře rozbila komunikační ledy tím, že si řekla o trochu džusu, který nám ležel na stolku a nechala si ho nalít do flašky od piva. Sedla si a vyprávěla o místním kraji. Doporučovala na podobnou výpravu všechny jiné myslitelné trasy, jen ne tu, kterou jsme měli v plánu jít. Rozhovor uzavřela ovšem pozitivně torzením, že od doby, co přestaly pršet kyselé deště, se přece jen v regionu žije o něco lépe.

³³ Dle stejnojmenné knihy, viz: <https://www.databazeknih.cz/knihy/vytezenej-kraj-420557>

5.1. Krušné hory hornické³⁴

TD 7. 4. 2022

Venku vytrvale prší. Sem ale propadá jen pár kapek. Po chvíli si všímám, že po stěnách teče vody mnohem více, jsou to celé potůčky, které se postupně sbíhají v širší strouhu. Paní z kavárny mě posílá s úsměvem dál. Zjevně jí baví moje váhání. „To v Kutný Hoře nemáte, to se vsadím!“ Považuji to za dobrosrdečnou a ničím nepodloženou řevnivost mezi hornickými městy. Po pár metrech jí dávám za pravdu. V Kutné Hoře opravdu není žádná kavárna, z níž by přímo do útrobu hory ústila opuštěná štola stříbrného dolu. Po pár metrech se spodní voda zvedá do úrovně kotníků; není se čemu divit, voda tu ze stěn a stropu už doslova crčí tenkými proudy. Paní majitelka zjevně měla pocit, že místo není dost fascinující samo o sobě, a tak ho vylepšila vánočními světýlky. Musím uznat, že to svým způsobem bizarně funguje. Štola vede dobrých pár desítek metrů pohodlným, širokým tunelem stále dál. Jdu, až kam se odvážím; dál se štola prudce zužuje a taky tam nejsou už žádná světýlka. Na to už odvalu nemám. Stále nechápu, že jen pár metrů ode mě si lidé dávají kávu a hoví si v teple kavárny. Kolik podobných štol v kolika domech musí tady, v Jáchymově, a určitě i na dalších místech být? Určitě je to tu prošpikované podobnými pozůstatky po těžbě.

Krušné hory jsou nejdelším a také geologicky nejstarším pohořím v Česku. Jejich masiv plynule přechází hranice až do sousedního Saska. Tato geografická rozpolcenost je jedním z určujících faktorů dnešních Krušných hor. Avšak nebylo tomu tak vždy: po mnoho staletí Krušnohorský území fungovalo jako kompaktní region, v němž státní hranice nepředstavovaly překážku pro obchod, řemesla ani funkčnost tamního obyvatelstva. Byl to svébytný region určovaný zásadně svým nerostným bohatstvím, v němž vedle sebe dlouhodobě žili Češi a Němci v relativní symbióze.

³⁴ Většina informací byla převzata z publikací a dalších materiálů projektu „Zdař Bůh, světové dědictví“, který usiloval o zápis hornické krajiny Krušných Hor na Seznam světového dědictví UNESCO. To se mu v roce 2019 skutečně podařilo. Region byl na seznam zapsán pro svou jedinečnou hornickou krajinu, specifické zvyky a tradice spojené s dolováním a v neposlední řadě pro technologie sloužící k těžbě, které se rozšířily do celé Evropy a významně formovaly ostatní hornická centra. Zdroje: <http://www.montanregion.cz/cs/svetove-dedictvi.html>, <https://www.youtube.com/watch?v=dFQmwIjhpcc>. Další informace byly dohledány v publikaci *Horní města Krušných hor* (Urban, 2014) a *Ne/vlastní domov* (Mikšíček, 2021) a pořadu *Nedej se! Rušné hory* dostupné online: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1095913550-nedej-se/221562248420015/> (Bezouška, 2021).

Jejich název zároveň odkazuje k významu regionu – odvozuje se od slova *kruchat*, neboli dolovat, zpracovávat rudu. Německý název *Erzgebirge* odkazuje stejným směrem (Erz – ruda, kov) (Bezouška 2021).

Oblast byla, a dodnes je, velmi bohatá na celou řadu nerostných surovin, které se tu systematicky těžily od hlubokého středověku. Dnešní Krušné hory tak představují naprosto unikátní krajinnou oblast, která byla po staletí formována hornickou činností, jejíž pozůstatky jsou patrné jak nad zemí, tak pod ní (Urban 2014). Člověkem hnaná změna prostředí je tu vidět doslova na každém kroku. Nejedná se přitom zdaleka jen o povrchové doly nebo těžební zařízení; celá skladba krajiny, vše, co člověk vidí kolem sebe, nese při bližším pohledu jasné stopy zásahu člověka.

Krušnohoří bylo svého času bez nadsázky hornickým gigantem tehdejší Evropy a udávalo vzor při inovaci technologií i geologických a rudu-zpracujících věd. Celý tento vývoj s sebou nesl prudký rozvoj osídlení a budování nových měst a osad. Krajinu poznamenaly nespočetné povrchové i hlubinné dobývky, z nichž mnohé jsou patrné dodnes a vytvářejí zajímavé krajinné prvky. Třicetiletá válka a její důsledky však tento rozvoj prudce přerušily. Kromě zániku mnoha dolů a obcí došlo také k prvnímu většímu odchodu obyvatel – zejména německých luteránů, kteří nechtěli přejít na katolickou víru. Opětovný rozvoj začal být patrnější v 18. a 19. století, kdy se původně malá důlní díla začala spojovat v centralizované celky (Urban 2014). Zároveň tím vzrostl přímý vliv člověka na krajinu. Velká míra odlesnění a průmyslového i zemědělského využívání krajiny souvisela s tehdejší vysokou mírou osídlení. V době do konce druhé světové války byly Krušné hory nejosídlenějším pohořím tehdejších Českých zemí a Saska a následně Československa.³⁵ Byly to jediné hory, kde je jasně doložené trvalé osídlení i ve výškách nad 1 000 m.n.m. na našem území, a to i přes značně obtížné klimatické podmínky.³⁶

³⁵ Informace dostupné online: <http://www.montanregion.cz/cs/svetove-dedictvi.html>,
<https://www.youtube.com/watch?v=dFQmwIjhpc>.

³⁶ Krušné hory mají více než 140 ledových dnů v roce, je tu převážně mlha a deštivo, teploty se pohybují hluboko pod celostátním průměrem. Tyto klimatické podmínky souvisí s funkcí Krušných hor jako bariéry rozbíjející fronty přicházející ze severozápadu. Není náhodou, že v těsné blízkosti hor se nachází i několik oblastí postihovaných tzv. „srážkovým stínem“ (Poohří, Podřipsko atd.).

Těžba vstoupila do další fáze koncem 19. století, kdy se začal aktivně těžit uran, jenž byl po staletí považován za bezcenný. Zejména ve druhé polovině 20. století, kdy nad českou i saskou stranou Krušných hor držel ruku Sovětský svaz, zde bylo nevybíravým způsobem těženo nebývalé množství této suroviny (Urban 2014). Staré stříbrné doly byly obnoveny a rozšířeny, byly vyraženy nové důlní šachty, půda vyvezena na výsypky, na české straně pak také budovány pracovní tábory, kde byli převážně političtí vězni nuceni dobývat uran a často za to platili životem. Tato etapa dobývání byla v celé historii Krušných hor jednou z nejnečitlivějších a její následky můžeme pozorovat dodnes.

Nezanedbatelnou hornickou historií je pochopitelně také těžba hnědého uhlí. Ta začala akcelarovat především ve druhé polovině 20. století expanzí rozsáhlých povrchových dolů. V některých případech jsou stále aktivní. Rozšiřování těžby tímto způsobem padlo za oběť mnoho původní krajiny, ale také obcí i celých měst.

Postupně revitalizovaná těžební jáma po částečně funkčním povrchovém dole při elektrárnách Tušimice a Prunéřov u Chomutova. I tomuto dolu padlo za oběť mnoho obcí, které jsou připomenuty pomocí uměleckých zobrazení jejich půdorysů rozmístěných podél celé šíře dolu.

Zdroj: archiv autorky, foto: Lukáš Nosek

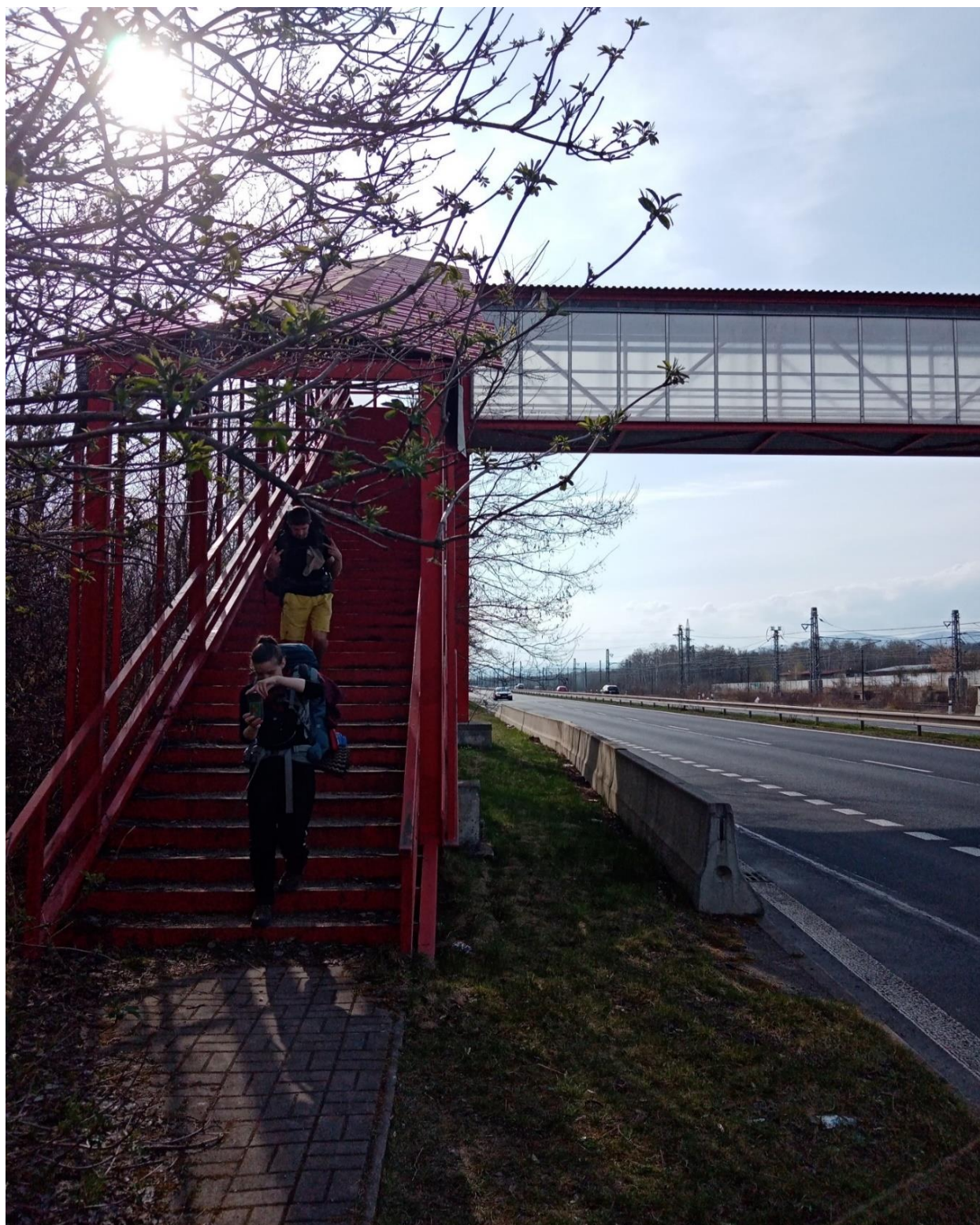
Mezi nejvýraznější události spojené s likvidací měst kvůli těžbě patří zničení starého Mostu a pozdější výstavba nového města. V 60. letech 20. století bylo rozhodnuto o rozšíření již existujícího dolu i na území tehdejšího starého Mostu, který ležel přímo na bohatém nalezišti hnědého uhlí. V roce 1964 byl definitivně vydán příkaz k likvidaci města a přesídlení všech téměř 50 000 jeho obyvatel do nově vznikajícího Mostu, jen o pár kilometrů dál (Krejčí 2009).

Toto rozhodnutí je dodnes tématem, které rozděluje. Bylo příležitostí ukázat to nejlepší z architektury socialistického realismu, zároveň však představovalo velkou výzvu z hlediska urbanistického i sociálního (Krejčí 2009)³⁷.

TD 13. 4. 2022

Slunce se pomalu kloní k západu. Jsem tak unavená, jako ještě snad nikdy za celý tento pochod. Celý den jsme šli zvláštní krajinou vytvořenou postupnou, ale nepříliš systematickou rekultivací povrchového dolu. Za zády jsme nechali hřeben hor i s tajemným zámkem Jezeří a pomalu lámeme kilometry směrem k Mostu. Přestože je celý den jasně viditelný, nemám příliš pocit, že by se výrazněji přibližoval. Cesta se zkrátka zdá být nekonečná. Bezútěšné šedo-zeleno-hnědé lány náletů, vyvozené půdy a neupravených cyklostezek, kolem nichž se bez ladu a skladu povalují odpadky. Není to příjemné místo ani příjemný pochod. Trochu otupěle mi dochází, že zdálky velkolepá, rozlehlá a „rekultivovaná“ těžební jáma, je zblízka jenom zničené, neutěšené prostředí, se kterým zjevně nikdo pořádně neví, co dál. Nedaří se mi držet ve skupině dobrou náladu a nadšení – sama ho necítím. Těsně před Mostem nám cestu křížuje rychlostní silnice. Jediná cesta přes ní vede po nadchodu – mostu, který očividně zažil lepší časy. Most je kovový, ale rez na mnoha místech materiál zcela odstranila, a tak musíme dávat pozor, abychom vratkými, nebo úplně chybějícími schody nepropadli do silnice pod námi. Užívám si jen tu trefnou symboliku: přicházíme do Mostu po mostě, který dost možná odráží jeho skutečný stav. Těžko si představit lepší uvítání. Jak jeden z mých spolupoutníků vtipně glosuje, není to právě „most welcoming.“

³⁷ Velké zodpovědnosti a komplexity, kterou představoval úkol postavit město „na zelené louce“ si byl dobře vědom i jeho tehdejší architekt, Václav Krejčí. „(...) Uvědomoval jsem si tu ohromnou zodpovědnost za to, co a v jaké kvalitě se ve městě postaví. Při zpracování centra města jsme si také vyžádali pomoc dvou sociologů. S nimi jsme konzultovali jednotlivá řešení, to bylo velmi důležité. Vždyť to byl velký sociální přerod. Lidé si přinášeli s sebou ze starého města své zvyky a představy o způsobu života. Měli tam sousedy, rodiny, příbuzné, osobní kontakty, ale to se přestěhováním zprětrhalo“ (Krejčí 2009).

Zmiňovaný nadchod z výše uvedeného úryvku z terénneho deníku.
Zdroj: archív autorky, foto: Lukáš Nosek

Celá historie města a jeho současný stav je jakýmsi dokonalým odrazem a zmenšeným modelem traumat a proměn, které celý region postihly. Lidé žijící ve starém Mostě v době rozhodnutí o jeho likvidaci již byli z velké části přistěhovalci, kteří do oblasti přišli po násilném vysídlení německého obyvatelstva po druhé světové válce. Jak jsem se dozvěděla od jednoho z informátorů, někteří obyvatelé byli dokonce již několikrát přesídlení z jiných menších obcí v okolí, a do starého Mostu přišli ve víře, že větší město bude likvidace ušetřeno. Příběh Mostu dokonale ilustruje lidskou touhu vytěžit (doslova) z krajiny a přírody maximum, bez ohledu na udržitelnost, důsledky nebo lidské vazby a kořeny.

Toto zpřetrhání vazeb je důležitým motivem pro celý region Krušných hor. V Mostě se tento faktor jaksi zhmotňuje. Je zjevné, že zejména po roce 1989 došlo k celé řadě pozitivních změn v okolí města i v něm samotném. Přesto z něj na každém kroku dýchá zvláštní vykořeněnost a nostalgická zatvrzelost. To, co je v koncentrované míře možné pozorovat v Mostě, platí do jisté míry pro celý region, který byl předmětem mého zájmu. Přes bohatou hornickou tradici, přes nebývale husté osídlení a místní tradice, přes slavnou historii, přes to všechno se dnes Krušné hory teprve pomalu zvedají z drastické krajinné i sociální proměny, kterou prodělaly ve druhé polovině 20. století.

5.2. Krušné hory vysídlené

Již jsem zmiňovala, že Krušné hory, byť geograficky rozkročené mezi Česko a Sasko, nebyly po celá staletí těmito hranicemi výrazněji omezovány a fungovaly do značné míry jako svébytný region. První větší exodus německého obyvatelstva byl způsoben reformací a rekatolizací. Byl ovšem marginální v porovnání s násilným odsunem německého obyvatelstva po druhé světové válce. Tento faktor se záhy ukázal jako naprosto klíčový pro proměnu tváře celé oblasti.

Na snímku nahoře je možné povšimnout si rozvalin bývalých obcí Dolní, Střední a Horní Kaff, na snímku níže obce Königsmühle. Dnes jejich existenci připomíná pár rozpadajících se budov a také naučné cedule instalované podél turistických stezek. Podobný osud potkal v Krušných horách drtivou většinu menších obcí roztroušených po kopcích.
Zdroj: archiv autorky

Na základě dekretů o vysídlení Němců byly z Československa vyhnány tři čtvrtiny původního německého obyvatelstva. Krušné hory patřily mezi nejpostiženější oblasti s 80-90% podílu německé populace. Celkem republiku opustilo něco okolo třech milionů osob, z nichž jednu třetinu se nikdy nepodařilo nahradit (Mikšíček 2021). „Krajina přišla o tradiční hospodáře, a ačkoliv získala hospodáře nové, nebylo jich tolik, aby mohli pokračovat v udržování krajinného statusu quo. Zkušenost se předat nestihla a ani nemohla“ (Mikšíček 2021: 13). Zde Petr Mikšíček přesně popisuje náhlý šok, který krajina prodělala: její hospodáři, kteří zde měli kořeny, rozuměli tradicím a byli se zemí pevně svázáni generacemi svých předků, náhle odešli a nahradili je hospodáři noví, kteří ovšem neměli, a ani mít nemohli stejnou vazbu a stejné zkušenosti s krajinou, do níž se přistěhovali.

Prezident Beneš v roce 1947 odhadoval, že tak razantní sociální zásah bude země zpracovávat minimálně několik desetiletí. „Dostat ze státu ven na tři miliony lidí a vytvořit ze smíšeného státu stát ryze národní, převést nové lidi do nových poměrů, je práce nejméně na celou generaci“ (Beneš v Karlových Varech, 29. 5. 1947 in: Mikšíček 2021: 7). Měl svým způsobem pravdu, protože nyní lze již skutečně hovořit o pomalém obnovování pohraničí. V roce 1947 totiž Beneš pochopitelně netušil, jak s celou situací zamíchá čtyřicet let komunistického režimu. Z dobových citátů je však zároveň vidět, že vysídlení pohraničí bylo prosazováno i s vědomím jeho ekonomického a hospodářského dopadu: „Přesto jsme byli ve chvíli slavného pražského povstání v květnu roku 1945 a v následujících dnech svědky toho, že celý národ považoval za svou povinnost před generacemi minulými i budoucími očistit republiku od Němců. Celý národ si byl vědom toho, že odsun musí být proveden, „i kdyby v pohraničí měly růst jen kopřivy“. Jen ten, kdo zná reálné hospodářské nazírání (...) a snášenlivost našeho svobodného lidu (...) pochopí, jak strašné musily být zločiny nacismu a Němců na našem národě, jestliže tento národ dospěl k tak pathetickému, hospodářsky riskantnímu, ale jednomyslnému rozsudku“ (Kreysa: c.d., s. 29 in: Mikšíček 2021: 7). Jak se ukázalo, Kreysova vize se naplnila: v pohraničí skutečně po nějaký čas „rostly jen kopřivy“. I když v následujících letech po odsunu proběhlo několik znovu-osídlovacích vln, nově příchozí obyvatelstvo nechtělo a ani dost dobře nemohlo navázat přesně tam, kde se přestalo (Mikšíček, 2021).

Po celé délce Krušných hor zanikly desítky vesnic. Kdysi pečlivě udržovaná kulturní krajina se začala prudce měnit. Současná hustá skladba smíšených a jehličnatých lesů, náletových dřevin, zarůstajících luk a mýtin je výsledkem „vypřáhnutí“ člověka z krajiny, jak trefně píše Mikšíček (2021). Krajina, která byla tak dlouho, a tak intenzivně využívána, potřebuje hospodáře, který nejen rozumí jejím pochodům a klimatu, ale bude také udržovat tradice namáhavé práce v těžkých podmínkách, protože to vyplývá z jeho osobní historie a vazby k regionu. Nově příchozí neměli logicky potřebu ani motivaci se tímto způsobem o jejich „nový domov“ starat. Tento fakt byl ještě posílen vizí mnoha přistěhovalců, že jdou za lepším, novým, stěhují se do bohatého průmyslového regionu a očekávají práci v průmyslu a obchodu. Vizí nových obyvatel nebylo osídlit usedlosti vysoko v horách a těžkou fyzickou prací z nich dobývat živobytí. Udržet existenci a funkčnost těchto osad a jejich původní hospodářství bylo nereálné. Tato téměř 90% výměna obyvatelstva způsobila, že Podkrušnohoří se najednou stalo objektem „rabování“ (znovu slovy Petra Mikšíčka) uhlí a dalších přírodních zdrojů.

Podkrušnohoří se proměnilo v těžký průmyslový region, v němž člověk vlivem výše nastíněných sociálních proměn bezskrupulózně těžil, stavěl a ničil, zdánlivě bez sebereflexe a jakéhokoli vztahu k udržitelnosti krajiny. Průmysl byl přitom hnací silou regionu po celá staletí. Je zde tedy jasně patrné, že klíčovým faktorem je právě obyvatelstvo – řečeno narativem této práce *člověk v krajině*. Po přetrhání generačních vazeb ke krajině nezůstal už v regionu téměř nikdo, kdo by měl zájem a snahu udržovat jej ve stávajícím průmyslově-krajinném stavu.

Vazba mezi odsunem, znovuosídlením a současným stavem krajiny Krušnohoří je silná. Na základě nasbíraných dat jasně vyplynula potřeba vzít ji do úvahy. Jedním z velmi zajímavých a téměř univerzálně se vyskytujících prvků v prakticky všech provedených rozhovorech bylo označení „náplava“, kterým sami sebe popisovali současní obyvatelé regionu. Setkala jsem se s tímto konkrétním označením v drtivé většině rozhovorů, nehledě na věk respondenta, délku jeho pobytu v regionu a způsob nahlížení na současný stav krajiny. Zdá se, že i lidé, kteří prožili v oblasti celý svůj život, nebo jeho většinu, mají podvědomě zakořeněnou představu, že jsou nově příchozí. Že navazují na něco a někoho, kdo tu už není, ale kdo zásadně

určoval historii místa, které nyní obývají oni. V mnoha případech daný respondent v rámci jednoho rozhovoru zmiňoval lásku k regionu jako místu jeho domova, a jedním dechem byl schopen označit se právě za tuto „náplavu“. Tento termín a jeho zakořeněnost může svým způsobem do jisté míry odkazovat k již zmíněnému drastickému přírodnímu drancování ve druhé polovině 20. století.³⁸

Ovšem to, co dnes hodnotíme jako přírodní a společenský úpadek, bylo ve své době vnímáno jako nová etapa rozvoje regionu, která šla velmi moderním směrem. Podkrušnohorský region mohl být z jistého úhlu pohledu dobré a atraktivní místo k životu. Dokládá to například rozhovor s respondentem pocházejícím z Mostu, který vnímal svůj život ve městě velmi pozitivně.

Pan M: „Byl to najednou naprostej luxus (...) My jsme se předtím už jednou stěhovali kvůli těžbě, ale opravdu musím říct, že to bylo do lepšího. (...) Já jsem tam měl všechno, co jsem potřeboval. (...) Fakt nemůžu říct nic špatného.“

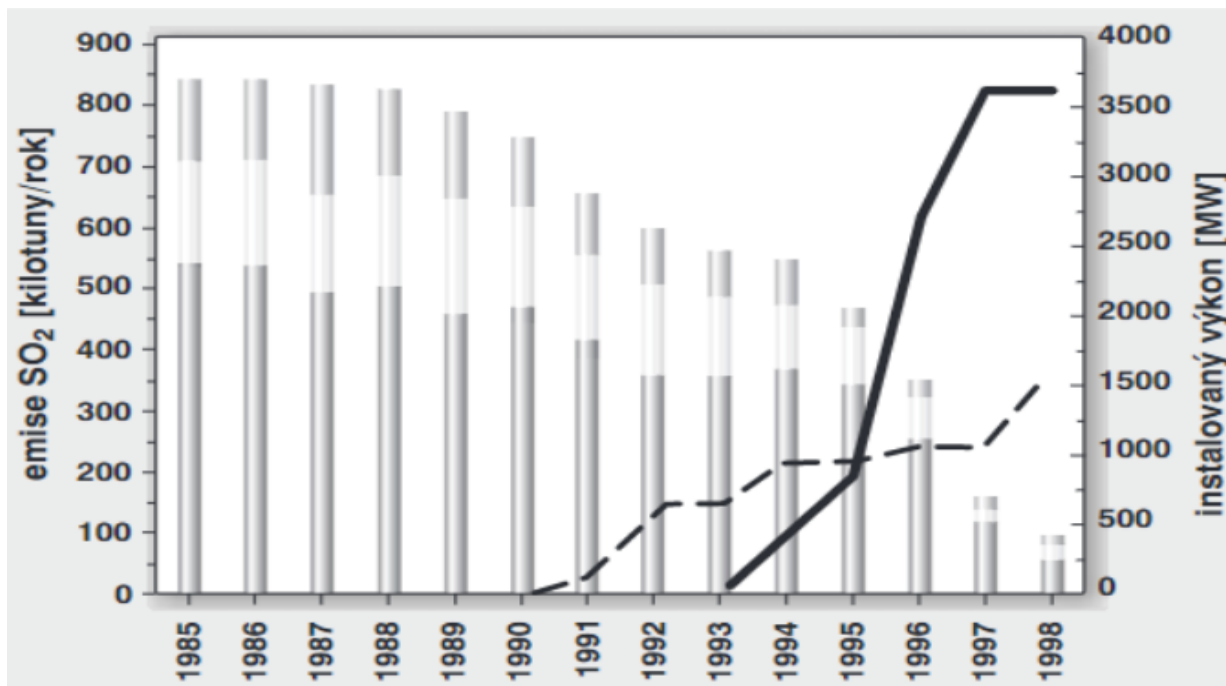
Na druhé straně spektra se však nacházeli ti, kdo vnímali těžbu a krajinné změny s ní spojené o poznání méně pozitivně. Jiná informátorka měla dojem přesně opačný, a to natolik silný, že ji to téměř přimělo k emigraci ze země.

Paní S: „Nejmilovanější moje místo jsou Chaloupky u Nových Hamrů – je to zaniklá obec, kde nic nezůstalo. A měla se tam stavět přehrada. Tady to nejkrásnější místo moje nejmilovanější mělo být zaplavený. A já jsem říkala tak a tohle je ta poslední kapka, už jich (komunistů) mám plný zuby a já odsud musím pryč z téhle republiky, kde dělají tyhle věci. A pak přišla revoluce.“

Faktem ovšem zůstává, že vytrvalá těžba a velká míra znečištění z chemického a teplárenského průmyslu spojená s neexistencí emisních filtrů a dalších ochranných opatření, pomalu ale jistě krajinu Podkrušnohoří i samotné hřebeny hor čím dál více

³⁸ Bylo pochopitelně mnoho hlasů, které proti takové přírodní devastaci krajiny brojily. Dokonce se v této věci činily drobné kroky i na politické úrovni; například v roce 1958 byly Krušné hory zařazeny na seznam oblastí, které vyžadují zvláštní ochranu z lesnického, zemědělského, vodohospodářského i zdravotnického hlediska (Krejčí 2001). Stejně tak se ozývalo mnoho kritiky proti plánované likvidaci Starého Mostu a dalších obcí v oblasti. Všechny tyto dobré záměry a snahy ale ustoupily spuštění dalších elektráren a rozšiřování těžby, která byla v oblasti prioritou. S ohledem na likvidaci Mostu je například zajímavé zmínit, jakým způsobem propaganda pracovala se slavným přemístěním kostela Nanebevzetí Panny Marie v Mostě; mělo demonstrovat technologické úspěchy a dobrou vůli směrem k zachování historických památek a citlivému nakládání s hmotným dědictvím. To, že zároveň s tímto přemístěním doslova padlo celé historické město se sedmisetletou tradicí, bylo upozaděno.

ovlivňovala. Zároveň s postupným zarůstáním a mizením pozůstatků po původní kulturní krajině začínal být region doslova toxický.

Zdroj: <https://adoc.pub/smrkoveho-lesa-vliv-namrazy-emisi-elektren-576-vesmir-80-i.html> ³⁹

Graf výše znázorňuje vysoké koncentrace oxidu siřičitého, který měl zásadní vliv na postupnou devastaci smrkového lesa v Krušných horách vrcholící v 80. letech 20. století. „V roce 1978 (...) způsobil pokles teploty spolu s vysokými koncentracemi oxidu siřičitého⁴⁰ na oslabených smrkových porostech katastrofu. V nadmořské výšce nad 600 m odumřelo 60% porostů (...) na ploše 12 100 ha. (...) V roce 1990 dosáhla plocha umírajícího či vykáčeného lesa 25 000 ha. Celkově bylo od roku 1958 odtěženo 74 000 ha odumřelých lesních porostů (...) přibližně 15 přehradních nádrží Lipno“ (Krejčí 2001: 576). Když dnes člověk prochází po hřebenech Krušných hor, zejména v okolí Klínovce, může stále zřetelně odlišit odumřelý porost, který před několika desetiletími oblasti vizuálně dominoval. Dnes je na těch samých místech hustý les,

³⁹ „Emise SO₂ z velkých zdrojů na Chomutovsku v letech 1985–1998. Plná výška sloupců odpovídá celkovým emisím z elektráren ČEZ (Prunéřov, Tušimice, Počerady a Ledvice), výtopy Komořany, VTŽ Chomutov a Chemopetrolu Litvínov. Sloupce emisí SO₂ jsou rozděleny na tři části: středně šedě – emise z výtopy Komořany, VTŽ Chomutov a Chemopetrolu Litvínov; světle šedě – emise z elektráren ČEZ Počerady a Ledvice; tmavě šedě – emise z elektráren Tušimice a Prunéřov, které mají na vrcholové partii Krušných hor v oblasti Chomutova největší vliv. Instalovaný výkon odstavených elektrárenských bloků v Podkrušnohoří je znázorněn přerušovanou křivkou. Plná křivka ukazuje vývoj spouštění odsiřovacích jednotek podle instalovaného výkonu.“ Převzato z: Krejčí a spol.: Poškození smrkového lesa v Krušných horách: Vliv námrazy a změn ve složení emisí elektráren. Vesmír 80, říjen 2001. Dostupné online: <https://adoc.pub/smrkoveho-lesa-vliv-namrazy-emisi-elektren-576-vesmir-80-i.html>

⁴⁰ Oxid siřičitý, SO₂, vzniká především spalováním hnědého uhlí.

který buď obrazil z odumřelých smrků, nebo narostl nově. Tento fakt rezonoval i v několika rozhovorech s informátory, kteří relativně rychlou regeneraci výškového lesa v Krušných horách zmiňovali jako jednu z nejvýraznějších změn, které na krajině za poslední desetiletí pozorují.

Na obrázcích níže lze zřetelně vidět tento rozdíl. Na horním obrázku je vyobrazen stav v 90. letech, na dolním je snímek pořízený během výzkumu.

Snímek nahoře: zdroj - ČTK, dostupné online: <https://www.idnes.cz/cestovani/po-cesku/krusnohori.jpeg>
Snímek dole: zdroj - archiv autorky

Na prvním obrázku je možné povšimnout si mrtvých stromů nebo pahýlů, z nichž vyrůstají nové nálety.⁴¹ Emise začaly v oblasti výrazněji klesat již od poloviny 80. let, kdy byla ekologická situace téměř neúnosná. Emisní normy a konkrétní kroky směrem k ekologické udržitelnosti se ale začaly rozbíhat až po roce 1989. Přesto ještě v polovině 90. let i po výrazném snížení emisí největších znečišťovatelů oblasti (elektrárny Prunéřov a Tumišice) byly koncentrace škodlivin asi o 20% vyšší, než splodiny SO₂ z celého Norska, Finska a Švédska (M. Tichý 2000 in Krejčí 2001).

Ekologicky, krajinně i kulturně příznivější vývoj, který Krušné hory zaznamenaly po roce 1989, drží svůj směr i v dnešní době. Navíc pomalu skutečně přichází ona prezidentem Benešem odhadovaná doba jedné generace, která bude potřeba k zacelení ran způsobených odsunem. Když už ne po vizuální stránce krajiny, tak minimálně s ohledem na její destigmatizaci coby vybydlené, průmyslové oblasti. Především v posledních letech začíná celým regionem hýbat nový trend: turismus.

Rozvoj turismu jde ruku v ruce s dlouhodobým plánem ustupování od těžkého průmyslu a především těžby. Ta by měla v regionu zcela ustát do roku 2030.⁴² Turismus přináší do oblasti nový zdroj příjmů, který je udržitelnější a šetrnější ke krajinně i jejím obyvatelům než rozsáhlá těžba a chemický průmysl. Mění ovšem region jiným způsobem, který rovněž nelze hodnotit černobíle. Během výzkumu jsem se setkala s řadou lidí, kteří zvyšující se přítomnost turistů v Krušných horách ostře kritizovali a vinili je z ničení „duše Krušnohoří“. Tato „duše“ se pro ně nejčastěji manifestovala ve zvláštní „melancholické opuštěnosti“ a „intimitě“ Krušných hor, které zdánlivě patřily „jen jim“. I když jsem sama za krátkou dobu výzkumu nestihla stejný pocit získat, začala jsem po určité době lépe chápat, co tím myslí. Dobře to vystihla jedna z mých informátorek, která se o Krušných horách vyjádřila takto:

Paní S: „Prostě vám nedají nic zadarmo. Nemáte každých pět kilometrů bufet a odpočívadlo.“

⁴¹ Tato fascinující schopnost regenerace živých organismů se odkazuje zpět do části Dichotomie krajiny a prostředí, v níž je mimo jiné zmíněna schopnost jiných organismů interagovat se svým prostředím způsobem, jehož by člověk nikdy nebyl schopen. Anna Tsing na toto téma velice zajímavě hovoří ve vztahu k houbám a podepírá tím myšlenku více-než-lidského světa (Tsing 1996). Na příkladu těchto obražených stromů můžeme pozorovat podobnou schopnost interakce s prostředím, která je od té lidské zcela odlišná.

⁴² I když s tímto datem možná ještě zahýbe současná energetická krize.

Skutečně, když procházíte Krušnohořím (speciálně začátkem dubna), nedostanete zadarmo vůbec nic. Nepotkáte nikoho třeba i celý den. Jste to jen vy a mlha, déšť, zadumané hory a lesy, z nichž tu a tam vykoukne ruina starého stavení. Je to drsná, ale současně krásná krajina. A místní lidé ji znají právě takovou. Turisté, kteří do regionu dnes přicházejí, nemají však v drtivé většině zájem chodit celé dny a nikoho a nic nepotkat. Chtějí mít kde spát, kde se najíst a také se chtějí bavit.⁴³

5.3. Krušné hory jako učebnice dialogu mezi člověkem a krajinou

Mohl to být odhad, náhoda, nebo možná jakási podvědomá intuice, že se mi nakonec podařilo pro můj typ výzkumu zvolit téměř dokonalé místo. Krušné hory v sobě nesou všechna témata zásadní pro tuto práci: proměnu krajiny, lidské příběhy, a nejasnou, prolínající se hranici mezi světem lidským a přírodním. Co může být lepším příkladem právě takového splynutí, než stromy obrůstající staré zbytky stavení? A co může být lepším dokladem lidské nenasytnosti než povrchový důl? Uprostřed této podmanivé krajiny žijí svérázní lidé, kteří to vnímají a cítí každý po svém. „Zdejší krajina je společným dílem přírody a člověka – a proto je tak jedinečná. Chvilí tvořil či bořil člověk, pak převzala otěže příroda. A znovu, pořád dokola“ (Mikšíček 2021: 14). Tento výrok by se dal vztáhnout i na člověka a jeho činnost v krajině v obecném měřítku. Co jiného se děje nyní v antropocénu než neustálá interakce člověka s přírodou, která je někdy více monologem a někdy, doufejme, dialogem? Krušné hory představují učebnicový příklad. Člověk našel v přírodě velké bohatství, které chtěl využívat, a tak vynalezl způsob, jak ho z krajiny dobývat. Zároveň s tím krajinu měnil a přizpůsoboval k obrazu svému. Generace zakořeněné v této krajině se postupně naučily, jak se s danými podmínkami a klimatem vyrovnávat, aby byl tento vztah udržitelný. Bylo nutné přistoupit na těžký život v horách v nepříznivém, chladném klimatu a porozumět tomuto prostředí. Existence člověka v krajině je obousměrný vztah, jeden *existuje* ve druhém a naopak.⁴⁴

⁴³ Jedním z aktuálních příkladů střetu turistického lobby a zájmů ochrany krajiny je diskutovaná výstavba tzn. Skywalku po vzoru jiných hor (Krkonose apod.) na Klínovci. Navrhovatelé argumentují větší turistickou atraktivitou oblasti, odpůrci poukazují na „jednorázovost“ takového projektu a jeho zátěže na okolní krajinu a nutné změny ve fungování obcí, které by si vyžádal. Klínovec navíc už nyní představuje epicentrum turismu v Krušných horách s mnoha sjezdovkami a single trailly, které křížují horu ve všech směrech (Bezouška 2021).

⁴⁴ Zde se zase nabízí provázání s výše zmíněným dvousměrným dialogickým vztahem člověka a přírody, který demonstruje Fulínová například na dýchání, kdy se něco „vnějšího“ stává „vnitřním“ a naopak.

Krušné hory jsou svědkem právě takového prolnutí člověka a krajiny, které je paradoxně po odsunu o to viditelnější. Do jisté míry to odráží celospolečenský trend: „člověk přestal v krajině trávit svůj čas“ (Mikšíček 2021: 17). V trochu jiné podobě to můžeme pozorovat například na satelitech velkých měst, kam lidé často jezdí doslova jen přespat do svých domů, avšak celý den a většinu aktivit tráví ve městech, kam denně dojíždějí. Tento typ „vesnice“ nemá s tradičním venkovským způsobem života nic společného. Stejně velký obrat udělala změna lidského hospodaření po odsunu s krajinou v Krušných horách. Lidé se stali více „uživateli“ krajiny nežli jejími partnery. Tento trend lze opět pozorovat v mnohem širším měřítku. Lidé do krajiny jezdí na výlety, pokochat se její krásou, nebo ještě moderněji „užít si“, ale čím dál méně v ní skutečně žijí.

Dopravdy žít v krajině, nebo možná ještě lépe *s krajinou*, totiž obnáší spoustu nepohodlí a odříkání, přizpůsobování a skutečného dialogu – jak tomu ve vztahu mezi dvěma rovnocennými partnery bývá. Toto může být jeden z kořenů našeho současného lidského odtržení od krajiny a přírodního prostředí, pozorovatelného v Krušných horách. Může být také důvodem, proč nejsme schopni reagovat na současné klimatické výzvy ani celospolečensky. Přestáváme v krajině žít. To ale nutně nemusí znamenat, že si jí přestáváme vážit, nebo že nám na ní nezáleží. „Jen“ jsme si odvykli být s ní v dialogickém vztahu; zaštitili jsme se hradbami z pohodlí, konzumu a zábavy. A člověk se z duše nerad vrací k něčemu méně pohodlnému, jakmile si už jednou zvykl.⁴⁵

Možná se tím zároveň dostávám k jádru svého vstupního problému; proč je tak těžké reagovat na zjevné klimatické výzvy, o nichž se každý den dozvídáme z médií, jejichž přítomnost je nevyvratitelná, a které často pozorujeme i v našich vlastních životech?⁴⁶ Není to proto, že bychom neradi trávili v krajině čas, že bychom si jí nevážili. Jen postupně ztrácíme každodenní hluboký kontakt, který utváří pocit neoddělitelné závislosti, o které sice lze mluvit a rozumově ji chápat, dá se vyjadřovat

⁴⁵ Je to pokrokové myšlení člověka ve stylu „už nikdy vlhká větev a zima jeskyně“ (Mikšíček 2021: 17).

⁴⁶ Příkladem budiž nedávný požár v okolí Hřenska v červenci a srpnu 2022; budou se vést nekonečné diskuze, jestli větší podíl na požáru mělo neodklizené dřevo, lidská nedbalost nebo cokoli dalšího, aby se nemuselo čelit celkovému problému – klimatické změně. Požár v Českém Švýcarsku, jakkoli strašlivý a tragický, je jen kapkou v moři požárů, které se dějí ve světě a každý rok nabírají na intenzitě i četnosti.

v číslech a tabulkách, zachycovat na fotografiích nebo v textu, ale není dost dobře možné člověku zprostředkovat její *zvnitřnění*. A dokud mu nepřivykneme, lze přepokládat, že se umělé oddělení člověka a přírody nebude zacelovat snadno.

6. Příběhy Krušnohořanů

Následující analýza vznikla vytříděním a kategorizováním odpovědí získaných během mého výzkumu celkem od třinácti respondentů. V analýze postupuji systematicky a člením ji na dvě větší sekce: krajinnou a klimatickou. Toto členění odpovídá základním tématům, k nimž jsem v rámci výzkumu svými otázkami směřovala. Třetím tématem byl život se změnami. Toto téma se však prolíná neoddělitelně všemi otázkami, a proto mu nevěnuji samostatný oddíl.

V rámci přehlednosti jsem se rozhodla oddíly dále rozdělit do menších kategorií, které vyplynuly z analýzy rozhovorů, a které rezonovaly napříč vzorkem respondentů, a to následujícím způsobem:

Krásná i zničení: vnímání proměn krajiny v Krušných horách

- Krajina vykořeněná
- Krajina vytěžená a toxická
- Krajina turistická

Slunce a déšť: vnímání změny klimatu v Krušných horách

- Teplota stoupá
- Problém je, řešení není

Nejprve je důležité uvědomit si, že každý z respondentů disponoval odlišným předporozuměním, vzděláním, životními zkušenostmi i dalšími charakteristikami, které měly určující vliv na pojmání mnou kladených otázek. Respondenty jsem proto rozčlenila na základě opakujících se narativů do tří větších skupin. Narativy v těchto skupinách rezonující jsou dále jasně patrné i v odpovědích jednotlivých respondentů níže.

Narativ industriální

Do této skupiny jsem zařadila respondenty, kteří svou identitu coby obyvatele Krušných hor odvozovali od průmyslové minulosti. Buď v něm sami určitým

způsobem pracovali nebo k němu měli blízkou rodinnou vazbu. Pozitivní změny životního prostředí, které nastoupily především od 90. let 20. století, sice vnímali, ovšem nepřikládali jim zvlášť velký význam. Na industriální vzezření krajiny i s jejími dopady byli zvyklí a považovali je za normu jejich každodenního života. K otázkám útlumu průmyslu a orientaci regionu směrem k „zelenějším“ způsobům získávání energie se obvykle stavěli spíše negativně nebo rezignovaně. Průmysl vnímali ve svých životech jako stabilní faktor, s nímž byly jejich životní příběhy často neoddělitelně propojené. Představoval pro ně jakýsi odznak „starých dobrých časů“ a také jisté prestiže a ekonomické nezávislosti. Často v odpovědích zmiňovali argumenty pro zachování alespoň části zdejšího průmyslu, opírajíce se přitom o ekonomickou výhodnost a praktičnost (proč zavírat něco, co funguje a na co je materiál). Ekonomický podtón byl v této perspektivě poměrně dominantní. Stejným způsobem docházelo k hodnocení například vykořeněnosti krajiny spojené s odsunem, který mimo jiné vedl i ke ztrátě ekonomické prestiže. Často se opakujícím tématem byla rovněž obecná nedůvěra k transformaci regionu směrem k turismu a volnému času.

Tuto perspektivu (pro lepší orientaci v rozboru níže) sdílejí paní B, pan M a paní Z.

Narativ pragmatický

Typický respondent zastávající pragmatickou perspektivu je v rámci mého výzkumu majitel či provozovatel hotelu, restaurace či hospody, nebo člověk, který se jiným způsobem svou obživou přeorientoval na turismus a volný čas. Oproti skupině industriální obecně podporoval odklon od těžkého a chemického průmyslu směrem k turismu a rekreaci, protože v této transformaci spatřoval obchodní příležitosti. Tito respondenti většinou pružně a pragmaticky reagovali na novou poptávku vytvořenou turisty a podporovali tedy i veškerý rozvoj infrastruktury s tím spojené. Neměli estetický ani praktický problém s budováním apartmánových čtvrtí ani turistických atrakcí typu skywalk. Obecně byli naklonění ve prospěch dalších lyžařských areálů i za cenu rozsáhlejšího kácení. Naopak se stavěli nedůvěřivě k možnosti zřízení Chráněné krajinné oblasti (dále jen CHKO) či jinému omezení pohybu nebo

výstavby v přírodě. Argumentovali často nutností „nějakým způsobem se žít“, přičemž turisté přinášejí do oblasti značný kapitál, který dříve v takovém rozsahu neexistoval. Obecně nepovažují zvýšený pohyb osob v jinak pověstně opuštěných horách za negativní, ale za poptávku, k níž se musí vytvořit adekvátní nabídka, o níž usilují. Tento pragmatický přístup není nutně na překážku jejich silné vazbě k regionu, stejně jako je tomu u respondentů sdílejících narativ industriální. Svou vazbu k regionu demonstrují zájmem nabízet v něm co nejširší a nejkvalitnější typy služeb, které odpovídají poptávce zákazníků. Nejsou to však v žádném případě developeri, o nichž je ve výzkumu dále také řeč.

Pod pragmatický narativ jsou zařazeni paní A, pan F, paní H a paní U.

Narativ melancholický

V poslední skupině respondentů rezonovalo dominantně téma melancholicko-intimní krásy krajiny Krušných hor a jejich opuštěná atmosféra. Ochrana a zachování této unikátní krajiny a její historie byla prismatem těchto respondentů považována za nejvyšší imperativ a byla často také tím, co je do oblasti v první řadě přivedlo. Nejednalo se totiž vždy o starousedlíky, bylo mezi nimi i nemálo „přespolních“, které Krušné hory v určitý moment jejich života chytily za srdce a pohnuly k trvalému přestěhování do oblasti. V perspektivě této poslední skupiny respondentů často zazníval klid a tajemno regionu, které společně s jeho opuštěností vytváří dojem, že existuje jen a právě pro ně. Hory se jim líbily právě takové – ponořené do své tajemné osamělosti. Velmi často měli tito respondenti rozsáhlé znalosti o historii regionu, chovali k ní velikou úctu a respekt a snažili se ji různými způsoby připomínat a rozvíjet. Jiní byli zase odborníky v oblasti přírodních věd a významně se zasazovali o ochranu zdejších unikátních biotopů a ohrožených živočichů.

Tito respondenti obecně intenzivně oceňovali opuštění těžkého průmyslu, jedním dechem však kritizovali veškeré změny, které v krajině nastávají vlivem orientace na turismus či jiné způsoby získávání energie (větrné turbíny, stavba apartmánových domů, stavba turistických atrakcí atd.). Negativně vnímali zvýšený pohyb lidí v určitých částech hor přicházejících za účelem „rychlého turismu“ a obávali se o budoucnost regionu vlivem těchto změn. V tomto narativu dominují

informátoři, s nimiž jsem měla předem domluvené rozhovory; řadím sem pana K, pana O, pana a paní P, pana R, paní S a pana V.

*

Z výzkumu vyplývá, že některé faktory byly dominantní napříč všemi skupinami respondentů; mezi nejopakovanější témata patřilo označování sebe sama slovem „náplava“, vědomí vykořeněnosti regionu a větší či menší míra povědomí o historii a odkazu, který v sobě nese. Z toho důvodu jsem považovala za nutné věnovat se alespoň stručně odsunu původního obyvatelstva po druhé světové válce a také historii regionu ve staletích předcházejících, neboť má zásadní vliv i na způsob, jakým sami sebe vnímají dnešní místní obyvatelé.

Putující nováček

Posledním narativem, jenž je nutno v rámci práce zohlednit, je můj vlastní pohled, coby osoby provádějící výzkum. Vstupovala jsem do něj rámcově poučená o oblasti, jejím klimatu i základních historických a krajinných proměnách, které se udály zhruba za posledních sto let. V rámci analýzy rozhovorů i vytřídění tří základních perspektiv respondentů jsem se snažila o maximální objektivitu a nezaujatost. Je však nutné zdůraznit a zohlednit, že člověk, který krajinou delší dobu prochází a utvoří si na ni jedinečný pohled a jistou vazbu, nemůže být zcela objektivní.

Během výzkumu jsem na sobě zaznamenala mnoho změn. Krajina a vnější prostředí se zprvu zdají poněkud nepřátelské a nebezpečné. Po pár dnech se však stane přirozeným habitatem, v němž žiji svoji realitu. Vnímání počasí či reliéfu krajiny se mění, protože ho začínám chápat jednoduše jako přirozenou a neoddelitelnou součást pohybu v krajině. Neznamená to, že si nutně užívám pochod do kopce v hustém dešti. Mé negativní pocity jsou však odlišné od těch, které jsem běžně zažívala při kratších výletech nebo turistických výpravách. Není mým cílem „užít“ si krajinu v turistickém slova smyslu, má perspektiva se mění z očekávání krásného zážitku směrem k přijetí prostředí takového, jaké je. Tuto perspektivu ovlivňuje také čas, který na pochodu trávím, a vzdálenost, kterou za tu dobu překonávám.

Krajinu po pár dnech přestávám hodnotit zažitým prismatem hezká/ošklivá a počasí přestává být dobré/špatné. Proces *stávání se součástí krajiny*, jak o něm hovoří

například Tim Ingold nebo Ivan Foletti, je při pochodu krajinou překvapivě rychlý, speciálně v případě, kdy je mým záměrem trávit venku veškerý možný čas, včetně nocování. Putujícímu nezbyde nic jiného, než se na krajinu spolehnout a přijímat ji takovou, jaká je právě v daný okamžik.

Vědomí konstantní změny, která se neustále děje všude okolo, je dalším silným faktorem, který se prací prolíná a zásadně ovlivňuje mou výzkumnickou perspektivu. Na cestě není nic stabilního, vše se neustále mění a „změna“ je tak svým způsobem jediná jistota, na kterou se lze spolehnout. Nejprve jsem tento faktor vnímala poněkud jednoduše a opírala jsem o něj svůj optimismus a víru ve zlepšení počasí či vyrovnání reliéfu. Posléze se však stal jakousi integrální součástí každého dne, každého kroku, každého rozhovoru, který jsem provedla. Mění se jak vše kolem mě, tak můj vlastní pohled na krajinu, a stejně tak lidé, s nimiž se setkávám. Ti rovněž nejsou ve svých postojích a pohledech konzistentní, jsou ovlivněni svými životními zkušenostmi, momentální náladou, čerstvými vzpomínkami či intenzivními zážitky. Stejně jako já.

Není možné dosáhnout objektivitu ve výzkumu, který je svou podstatou definován jako subjektivní posouzení změn, které se dějí všude kolem nás. Změna se stala během výzkumu neoddelitelně součástí mé každodenní reality. Je to však jiný typ změny než ten, který pozoruji běžně v mém životě. Člověk, který putuje krajinou, daleko citlivěji vnímá její proměny právě proto, že je na ni napojen. Vnímá její krátkodobé změny, stejně jako je schopen postihnout dlouhodobější a hlubší transformace. A především si lépe uvědomuje sám sebe jako součást tohoto proměnlivého světa. Není jen pasivním uživatelem, ale aktivním účastníkem. Během putování nebylo možné spolehnout se na jistotu suchého oblečení a teplé postele na konci dne. Součástí krajiny je i nepohodlí, které ovšem přestává být s překonanými kilometry a stráveným časem na obtíž a stává se přirozeností, která v sobě nese pocit opravdovosti.

V neposlední řadě je důležité zmínit, že způsob výzkumu „na cestě“ možná představuje určité komplikace při vyváženém provádění rozhovorů a vyhledávání respondentů, ovšem díky němu je možné relativně snadno zaujmout pozornost místních obyvatel a otevřít je tak případné účasti na výzkumu. Často mě během putování lidé sami oslovili a byli zvědaví, proč jsem sama s batohem na výpravě

krajinou. Zajímali se o můj záměr právě proto, že jsem ho prováděla netradičním způsobem. A ačkoli mnoho z nich nevěřičně kroutilo hlavou, nebo otevřeně odsuzovalo takový typ výpravy jako „nerozum“ nebo dokonce „šílenství“, často se mi díky němu podařilo proniknout mezi okruh obyvatel, který by byl jinak k mému záměru patrně lhostejný. Byl to často právě tento, slovy místních „nerozumný až šílený“ pochod krajinou, který mě do jisté míry legitimizoval. Propůjčoval mé osobě jakousi nepatrnou váhu s ohledem na vynaloženou fyzickou námahu. Díky tomu bylo pro mě o něco snadnější proniknout do jinak celkem uzavřených společností místních komunit v malých vesničkách a na odlehlejších místech.

Putování krajinou v rámci mého výzkumu zásadně formovalo způsob, jakým v práci přemýšlím o propojení člověka s krajinou a položilo silný důraz na dialogický vztah, který mezi těmito dvěma složkami musí probíhat. Během výzkumu jsem na vlastní kůži pocítila rozdíl mezi „užíváním krajiny“ a „žití s krajinou“, jakkoli to byla pouze ochutnávka a bylo by jistě přínosné podstoupit pochod dlouhodobější.

S inspirací k takovému typu putování jsem se setkala i prostřednictvím již zmiňovaného Petra Mikšíčka, který podnikl v roce 2000 pochod, jenž nazývá *Waldgang*, během kterého obešel pěšky celou republiku. Jeho poznatky a popisy proměn vnímání člověka výstižně shrnují i mnou vnímanou perspektivu:

Tam se mi nějak úplně přeprogramoval mozek...vrátil jsem se jako jinej člověk, věděl jsem, co chci dělat, chytil jsem se a od té doby dělám furt to samý, téma zůstává. (...) Hrozně moc mě to transformovalo. Je to nebezpečný, jak říkám lidem. Když se vydáte na takovouhle cestu, tak počítejte s tím, že se vám změní vnímání světa. (...) Zabýval jsem se tam otázkou, jak být sám sebou. Prošel jsem si k tomu, že se nebudu bát být sám, pak být sám a nebát se. Další fáze byla být sám a necítit se sám – najednou ten svět a ty bytosti okolo začnou být strašně pestrý. Já jsem se první týden cejtil blbě. Říkal jsem si, co to děláš, spolužáci někde pařej, chlastaj, dělaj nevíím co, a ty tady blbec sám chodíš krajinou...ale to po týdnu zmizelo, naladil jsem se na to. A pak přicházejí další fáze: být šťasten v okolním světě, důvěřovat okolnímu světu i sám sobě a zůstat sám sebou poté, co jsem se vrátil. Takže já jsem do té doby měl v sobě chaos, zmatek, nevěděl jsem, co mám v životě dělat, byl jsem sám a na té cestě jsem najednou prostě přesně věděl co chci, co chci dělat a upřel jsem na to všechny síly. V tu chvíli se člověk stane srozumitelnej. Není to tápající jedinec, ale najednou cítí

strašlivou energii. A to mě zatím neopustilo (...). (Rozhovor s Petrem Mikšíčkem 10. 4. 2022)

6.1. Krásná i zničená: vnímání proměn krajiny v Krušných horách

TD 11. 4. 2022

Stojíme na věži hradu, z níž skrz úzké údolí pozorujeme majestátní komíny elektrárny Prunéřov a na vrcholku nad námi pomalu se točící listy větrných elektráren. Někdo poznamená, že tento tvar komínů je příkladem naprosto dokonalé křivky, která je pro lidské oko esteticky velice líbivá. Nevěděla jsem to a nedokázala bych to takhle popsat, ale uznávám, že na tom něco nejspíš bude. Konec konců, komíny mi připadají „majestátní“, ne odpudivé. Fascinuje mě ta historická a technologická osa zasazená v krajině, v které se právě nacházíme. Dole pod námi je elektrárna, která se má už za pár měsíců zavírat. Nahoře nad námi se vysoko vypínají pomníky místní snahy přizpůsobit se novému, „zelenějšímu“ trendu. Oboje je v krajině rušivé a nepůvodní. A celé to pozorujeme z rozvalin hradu, který byl kdysi nepochybně rušivou a nepůvodní dominantou oblasti sám o sobě. Ten mi však nyní esteticky připadá naprosto v normě. Ničím mě neruší.

Na snímku nahoře pohled ze zříceniny hradu Hasištejn směrem k dnes již odstavené tepelné elektrárně Pruněřov. Na druhém snímku pohled na opačnou stranu směrem na hřeben s novou výstavbou větrných elektráren.

Zdroj: archiv autorky.

Krajina Krušnohoří je svá a specifická. To jsem se během výzkumu jak dozvěděla od místních lidí, tak sama zažila. Za dva týdny pochodu jsem doslova prošla všemi ročními obdobími, byla jsem v kdysi tepajících velkoměstech, procházela zaniklými obcemi, skrz elektrárenské komplexy, po hřebenech hor i údolními podél řek. Poznala jsem, jak umí být krásná i hrozivá a ve své mnohotvárnosti unikátní.

Každý, kdo žije v krajině, nutně si k ní vytvoří určitý postoj; nikdy nedokáže být zcela odosobněný. Níže jsou představeny dominantní kategorie rezonující ve vzorku mých respondentů ve vztahu k proměnám krajiny. Tyto kategorie jsou respondenty nahlíženy různými optikami prostřednictvím tří zmíněných narativů (narativ industriální, pragmatický, melancholický).

Krajina vykořeněná

Vykořeněnost spojená primárně s odsunem obyvatelstva po druhé světové válce byla tématem, které vyplouvalo na povrch jako jedno z prvních. Když jsem respondentům položila otázku, jakým způsobem krajinu vnímají, velmi často mezi prvními reakcemi zazníval odliv obyvatelstva a následná razantní proměna tváře krajiny.

Pan P: „Ta krajina má veliký půvab a byla dlouho taková neobjevená. Dřív to byla oblast unikátní v celé Evropě velmi hustým osídlením i vysoko v horách, to bylo výjimečné. Ne, že by se tady těm lidem žilo dobře, ovšem jaksí byla tu nějaká historie těch obcí v horách, spousta jich pak zanikla – to byla vlastně taková veliká civilizační tragédie.“

U více respondentů mě zaujal tento obraz bývalých Sudet, jakési mýtické Atlantidy, zaniklé civilizace, která tu kdysi byla a nyní je nenávratně pryč. Její pozůstatky a odrazy jsou stále přítomné v krajině. Máme dokonce tu výsadu (nebo úděl) žít přímo v jejích kulisách – ale sami se za součást/dědice této civilizace už nepovažujeme. Symboliku zaniklé civilizace navíc místní lidé často podporují ve svých obydlích například skrze staré obrazy a fotografie, pátráním po historii domu apod.

V rámci rozšiřování historického kontextu při tvorbě práce jsem narazila na starý dokumentární cyklus (1937), který mimo jiné věnuje pozornost Krušným horám. Z dnešního pohledu je mimořádně zajímavé sledovat „civilizaci“ na jejím vrcholu, na jehož okraji v té době balancuje. Při sledování záběrů jsem si nemohla pomoci

nesrovnávat známá panoramata s jejich současným stavem a ptát se, co se asi stalo s lidmi na nich zachycenými. Kolik jich dnes má ještě v kraji rodinu a potomky?⁴⁷

Souvislost je zde možné nalézt i s termínem náplava, o němž již byla řeč, a který byl hned tím prvním, co mi pan P v rozhovoru řekl:

„Skoro všichni, co tady žijí, jsou nějakým způsobem náplava.“

Mezi respondenty silně zaznívalo toto oddělení; historie udělala tlustou čáru a to se významně projevilo na proměně krajiny. O ní poutavě hovoří například pan K:

„Krušné hory v době osídlení a hornické horečky bychom dnes nazvali průmyslovou aglomerací, měsíční krajinou, všude se pálily milíře, vypalovaly se lesy, těžilo se, rachot, prach, prostě průmysl. Pak tady bylo opravdu hodně husté osídlení, takže to byla opravdu krásně udržovaná čistá kulturní krajina, která se ale postupně zase krásně zalesnila. Takže dnes je to ideální podhorská a horská krajina, kde jsou staré louky a cesty, neustále člověk odhaluje základy domů, smíšené lesy, žádné monokultury. To se mi přesně strašně líbí. (...) Baví mě pohybovat se v takovéhle relativně nečitelné krajině, kde ty informace nejsou a kde ani to osídlení moc není a nutí vás to neustále si domýšlet a vizualizovat si to, co tam bylo. To se mi stalo takovou mentální hrou a závislostí, že mě už prostě nebavilo být v prostorech, které jsou zachovalé. Východní Čechy a tak...kde všechno po staletí je. Mě bavilo chodit tou vyprázdněnou krajinou a představovat si to.“

Pan K našel zálibu v procházení krajinou a povyšování zaniklých míst bezmála na umělecká díla, která mají svůj vlastní genius loci. Zároveň předestřel myšlenku, že lidé jsou takoví, jaká je jejich krajina – že mezi nimi existuje vztah vzájemného působení, na nějž jsem výše tak často narážela. Doslova komentuje tento vztah takto:

Pan K: „Ne že člověk mění krajinu, ale že krajina mění jeho. V jakém prostředí se pohybujete, takoví jste, ta krajina ve vás probouzí takové instinkty.“

Je to jeden ze způsobů, jak na opuštěnou krajinu nahlížet. Jako na důsledek historického vývoje, který dal vzniknout dnešnímu unikátnímu prostředí a atmosféře hor. Jiný úhel pohledu představuje například pan M:

⁴⁷ Cyklus dokumentárních filmů; Krušné hory 1937. Film je dostupný v licenci Národního filmového archivu, respektive Státního fondu kinematografie. <https://www.nfa.cz> <https://www.fondkinematografie.cz>. Dostupné online: <https://www.youtube.com/watch?v=S1S4P0KIRyA>.

„Tohle všechno, co se tady stalo, se vůbec nemělo stát. Dneska kdyby to fungovalo dál s těmi Němci, byli bychom úplně někde jinde. Možná by to bylo jako tam vedle. Všechno by fungovalo, jako fungovalo dřív. Lidem se nahoru nějak zolášť nechce, podnikat se jim tady taky moc nechce, každě si myslí, že tady dávají lišky dobrou noc...“

Konkrétní názory na manifestaci vykořeněnosti se mezi jednotlivými respondenty lišily. Pan M považuje za důležitou především ekonomickou prosperitu regionu a udržení jistého nastaveného standardu. Ten prudce poklesl již s odlivem obyvatel, a nyní pokračuje. Podle pana M je jedním z důvodů nedostatečný zájem lidí přicházet do odlehlejších oblastí, kde hůře seženou práci a nemají tedy vlastně žádný praktický důvod v ní pobývat.

Pan M: „Tady bylo okolo 1 000 obyvatel na přelomu 19. a 20. století. Teď je tu 100 duší. (...) Už tu skoro nikdo nebydlí, a co by tady taky dělali. Statky se rozpadly, nevyplatilo se to udržovat. Teď to tu drží velký družstva, který mají ty louky jako pastviny pro krávy. Ale podle mě to mají spíš na dotace, než že by to pro ně bylo nějak zajímavý.“

O jistém trendu obohacování se na krajině na úkor jejího smysluplného rozvoje hovořilo více respondentů, později ještě o něm bude řeč. Na obtížném a pomalém obnovování vazeb ke krajině se shodli takřka všichni napříč mým výzkumným vzorkem.

Pan O: „Tady ta vesnice skoro zanikla. I teď je tu jenom pár desítek lidí. Přitom když se podíváte na ty fotky, tady byla třeba škola. Prostě normálně aktivní společenské život. A kdo je tady teď, to jsou skalní rodáci, ty bys nedostala pryč ani párem volů. Ale těch je prostě třeba deset a vymírají. A potom blázní jako já.“

Pan O poukázal na zajímavý trend – nenávratnou proměnu tváře regionu, jehož opuštěnost a vykořeněnost někteří obyvatelé Krušných hor považují za velmi atraktivní a jedinečnou, a to dokonce až tak moc, že se za ní někteří přistěhovali mnohdy z velké dálky. Například pan P, pan K i pan O se do Krušných hor přestěhovali, protože je uchvátila jejich opuštěná, melancholická nálada a také tamní unikátní přírodní podmínky.

Pan O: „Ta příroda je prostě neskutečná tady. Ty louky! A lidi to tady ještě neobjevili tak masivně jako třeba v Krkonoších. Díky tomu tu mají ti hadi klid. Je tu méně lidí, to je pro ně dobře. Ale zase není dobře, že ta krajina je tak neupravená, zarostlá. Třeba pro hady jsou

strašně důležité ty nasucho skládané kamenné zídky, to tady teď zarůstá, takže se o to musíme starat.“

Opuštěnost a turistickou nezajímavost regionu vyzdvihovala část respondentů coby přednost, která činí oblast odlišnou a unikátní.

Paní H: „Já miluju tady tu samotu a ty dlouhé lesní cesty, kde nikdo není...to je nejkrásnější krajina prostě. Můžete to projíždět na kole nebo na běžkách sem tam, od pomníčku (po zaniklé vesnici – pozn. autorky) až k věži (strážní věž bývalého lágru – pozn. autorky).“

Paní H byla příkladem dlouhodobého rezidenta, který začal tuto vykořeněnost regionu do jisté míry překonávat. Vytvořila si k místu hluboký osobní vztah díky rodičům a rodinnému podniku. Rodiče paní H přišli do regionu se stejnou motivací jako například pan K a P – uchvátila je tamní atmosféra, a tak se i s celou rodinou do oblasti trvale přestěhovali. Paní H podle vlastních slov chtěla několikrát odejít a dělat něco jiného, ale nakonec se vždy vrátila zpět; nedokázala místo opustit. A to i přes to, že bydlí na samotě na hřebeni, daleko od nejbližšího města a objektivně si uvědomuje mnoho nevýhod. Paní H byla příkladem respondenta, který si úspěšně vytvořil vazbu k regionu a byl ochoten pro zachování této vazby jisté věci obětovat.

Do souvislosti s vykořeněním dávali někteří respondenti i současný místy neutěšený stav krajiny a některých měst, které ztratily mnoho ze své slavné historie a noblesy. Současně s tím často poukazovali na snahy o výstavbu nových atrakcí a apartmánových čtvrtí, které intenzivně zasahují do současné podoby krajiny.

Pan P: „My často jezdíme do Německa, a tam to dělají citlivěji. Tam teda hlavně nedošlo k vysídlení. Je třeba vidět i jak jiný život se tam žije, třeba v Oberwiesenthalu je to živé, tady chcipl pes, nic se tu neděje. To je jedna z věcí, které tady čekají na probuzení. Tady ta historie těch staveb je naprosto unikátní, je škoda, že se jich tolik zbořilo.“

Pan V: „V tomhle kraji je velký problém s takovou zvláštní neochotou zabývat se nějakým smysluplným rozvojem, který by byl dlouhodobě udržitelný. Je to hodně cítit třeba v té krajské a městské politice – tam je prostě mezi těmi lidmi ve funkcích cítit taková neochota, nebo jsou tam vyloženy až korupční vazby. Pro hodně z nich není prostě hlavním cílem dlouhodobě dělat něco dobrého, ale využít momentální příležitosti.“

Pan V zde narazil na jedno z nosných témat problému vykořenění, o němž se respondenti zmiňovali, a to je jisté procento obyvatelstva (podle pana V dost často i lidé v zastupitelstvech apod.), kteří mají malou ochotu vložit úsilí do něčeho obecně dobrého pro kraj, z čeho nemají osobní zisk. Toto je zcela opačné chování, jež zde demonstruje například paní H. Zároveň to do jisté míry potvrzuje slova pana M z úvodu tohoto oddílu o praktické neefektivitě života v krajině vysoko v horách. Zajímalo mě, jestli to může být tím, že zde lidé nemají rodinnou historii a tím pádem menší zájem na celkovém stavu regionu.

Pan V: „Je to možné, že se třeba až teď tvoří kořeny k tomu místu... už je tu spousta lidí, kteří třeba tady ve Varech jsou už druhá i třetí generace, mají tu rodiče a možná i prarodiče. Tam si myslím, že ty kořeny už jsou. Ale trvá to. (...) Ty kořeny se tu ustavují pomalu... ta kontinuita od středních Čech na východ například je mnohem větší. Ono je to urbanisticky vidět na těch vesnicích... ty moravské nebo středočeské vesnice jsou útulnější, zabydlenější...“

Jiný příklad stejného pozorování „neútulnosti“ a „nezabydlenosti“ mnoha měst a obcí přináší pan P na příkladu Jáchymova:

„Nám se podařilo kdysi spojit s původním majitelem tohoto domu, byl to už takový staříčkový pán. A ten tvrdil, že tady před válkou bydlelo 98% Němců. Tak se není čemu divit, když všichni odešli, že to město najednou zůstalo prázdné a bez kořenů... Navíc byl tady potom ještě ten tajný prostor a ty lágry, Rusáci... a nebylo také vůbec jisté, jestli to město bude dál fungovat. Byly plány, že se všechno zboří. Takže se tady vůbec neinvestovalo. (...) Třeba ještě taková Aš, to je strašlivý příklad totálně zničeného historického města. Některé města nedopadly tak špatně, jiné opravdu ano. Ten vztah k tomu prostředí moc velký prostě nebyl. A dneska to vypadá tak, jak to vypadá.“

Při pročítání těchto slov se mi opět vybavil úvodní text k dokumentu o Krušnohoří z roku 1937, který začínal sdělením: „Východištěm turistů bývá slavný Jáchymov, město druhdy hornické, které má dnes jako město lázeňské pověst světovou...“⁴⁸

⁴⁸ Cyklus dokumentární filmů; Krušné hory 1937. Film je dostupný v licenci Národního filmového archivu, respektive Státního fondu kinematografie. <https://www.nfa.cz> <https://www.fondkinematografie.cz>. Dostupné online: <https://www.youtube.com/watch?v=S1S4P0KIRyA>.

Když se s panem P bavíme na téma kontinuálního života v Jáchymově, přidává se k nám paní P, která se svým mužem souhlasí a ačkoli si dobrovolně život v Jáchymově vybrala z důvodů, které jsou popsány slovy jiných respondentů výše (uchvácení atmosférou), nediví se mladým lidem, kteří se rozhodnou jinak.

Paní P: „Podívejte, my máme deset dětí. Osm, co vystudovalo, žije jinde, a ty dva jsou ještě na střední škole. A když jsem se nedávno na jedné schůzce v kavárně ptala lidí, kdo by tady chtěl bydlet, tak z těch patnácti, kdo přišli, jeden člověk říkal, že možná časem. Prostě nikdo, je to neatraktivní. Dcera si tu před pár lety naproti koupila dům, a taky sem přijedou akorát na víkend lyžovat... ale nežijí tady. Tady trvale bydlet je trochu problém...“

Zdá se, že obnovovat kořeny je obtížné a důležité zároveň. Je to zdlouhavý proces, který trvá celé generace a měl by jít, i dle výpovědí respondentů, ruku v ruce s citlivým rozvojem regionu. Vykořeněnost způsobená odsunem byla posléze ještě více podtržena nejistotou a silnou průmyslovou orientací regionu v desetiletích následujících. Jak trefně poznamenal pan V při naší konverzaci o Mostě:

„Tam jsou lidi, kteří se kvůli bourání stěhovali několikrát, šli třeba během dvaceti let třikrát, než skončili v tom Mostě... zkuste si budovat vztah k tomu místu, když víte, že je to přechodný.“

Krajina vytěžená a toxická

Tento název používám jako obraz pro veškerý průmysl, který se na regionu za poslední desetiletí podepsal a byl tak přímým aktivním faktorem v životech mých respondentů. Jak již bylo patrné ze sekce „krajina vykořeněná“, následné, často necitlivé budování a rozšiřování průmyslu bylo prismatem mnohých respondentů viděno právě jako důsledek tohoto vykořenění.

Bylo ovšem i několik respondentů, jejichž názor na průmysl v regionu nebyl motivovaný citlivým rozvojem, ale ekonomickou logikou a prosperitou. Příkladem takového respondenta je pan M. Hovořím s ním o různých způsobech vytápění, a nakonec se ho ptám na jeho osobní postoj. Když mě zajímá, čím topí on, odpověď mě nepřekvapuje:

Pan M: „Uhlím. Tady plyn ani vůbec nemáme. Není dotažený nahoru. Černý uhlí, jsem slyšel, teď vozíme z Austrálie. Teď to vypadá, že se znova rozjede Darkov (Ostravsko; důl

uzavřen v únoru 2021 – pozn. autorky), protože ten je sice zavřenej, ale je to tam zbudovaný. Tam ještě jede ČSM Sever, je to kousek od sebe, dá se to prorazit překopem z jihu a krásně tahat jak na sever, tak na jih. Šlo by to bez problémů, záleží na nich.“

Z jeho postoje cítím, že si myslí, že by se tímto způsobem postupovat mělo. Zajímá mě, jak je to přesně s doly a jejich fungováním v této oblasti.

Pan M: „Není jich moc, tady běží ještě Nástup, Armáda, Vršany a Bílina. Na druhé straně končí Medard (v části Medard – Libík se dotěžuje uhlí z důvodu stability svahů – pozn. autorky). Výhledově se to má zavírat, ale zase se to už teď protáhlo. Mají nějaké vize těch rekreačních oblastí. Ale zrovna v dnešní době, kdy jsme na štíru s benzínem, naftou a tak... tak třeba benzín by se dal dneska na Mostecku bez problémů udělat, protože v chemičce je pořád zakonzervovaná kolona, to už tady postavil Hitler a z toho dělat krakováním benzín. Takže kdyby se prolomily ty limity, tak ty ceny benzínu by tady v Česku vůbec být nemusely.“

Pan M reprezentuje v mém výzkumu názor, že je chybou zavírat již existující infrastrukturu a nahrazovat jí něčím, co se v tuto chvíli zdá jako hudba budoucnosti a nedisponuje potenciálem ihned nahradit objem výroby, ani pracovní místa. Přidává pro svůj postoj další argumenty.

Pan M: „Tady je ložisek přitom ještě tak na dvě stě let těžby...“

Ptám se, jestli by případné další těžbě nestála v cestě další lidská obydlí či města, a zajímám se, jestli je to téma, které v případě pana M rezonuje v neprospěch těžebního průmyslu.

Pan M: „Samozřejmě, tomu by se nezabránilo. Padly by vesnice a tak... to je ale úděl od toho roku 1900, to nejsou jenom komunisti... že bourali města... tady už se začalo bourat v roce 1915.“

Postoj pana M v této věci je o to zajímavější, že prožil většinu života v Mostě, ovšem nepovažuje ho za nijak špatné místo k životu, naopak demolici Starého Mostu vidí jako správný a nevyhnutelný krok.

Pan M: „To bydlení bylo tragický. (...) A když se potom postavilo fungl nový, sice paneláky, ale fungl nový město, všecko bílý... a já nemůžu říct jako kluk, že by tam nic nebylo! Byly tam obchody – zásobovaný, čistý, nový, pro lidi to bylo mnohem výhodnější. Lidi přišli domů, měli teplo, teplou vodu, nemuseli běhat s uhlím, nemuseli vynášet popel,

nemuseli ohřejoat vodu... všechno prostě měli. To, že to potom bylo trošičku jinak a že se to nějakým způsobem zvirtlo, to už je jiná. Ale prostě spousta lidí, i když se jim z těch vesnic třeba nechtělo, to jsme byli třeba i my, opravdu jsme šli do nového paneláku a byl to prostě luxus.“

Podobný názor projevila i jiná respondentka, paní B v důchodovém věku. Zajímalo mě, jak se žije v obci s výhledem na těžební jámu.

Paní B: „No, jak se tady žije... tak znáte to. Máme tady ale všechno, co potřebujeme, obchod, školu, školku, blízko do města. Akorát ti mladí už to mají horší s prací.“

Paní B demonstrovala důležitý faktor, který mezi částí mých respondentů, především celoživotních usedlíků, zazníval, a sice vizuální zvyk na danou krajinu. To, co v mých očích vypadalo bezmála jako pekelná jáma, která zásadně poutala pozornost v krajině, bylo pro ni bytostnou součástí její každodenní reality. Nebylo to tedy něco, co by zmínila jako dominantní faktor jejího života v krajině. Když jsem na důl upozornila, doslova nad tím mávla rukou.

Paní B: „To už vůbec nic není, to bejvalo mnohem blíž. Přímě skoro pod okny jsme to měli. Teď už o tom skoro ani nevíme.“

Ačkoli paní B představovala nejstaršího účastníka mého výzkumu, ani ona si nepamatovala krajinu před jejím současným, průmyslově orientovaným stavem. Její vzhled, k němuž patří infrastruktura, elektrárny a povrchové doly, byl součástí její zkušenosti s krajinou a nespárovala na ní nic mimořádného. Co však v jejím životě rezonovalo podstatněji, byl odliv mladých lidí směrem do větších měst a jiných oblastí.

Paní B: „Třeba můj vnuk. Má teď rodinu a chtějí bydlet v Praze. Přitom můj muž tady pracoval celý život, můj syn, jako jeho tatínek taky, tady práce byla. Pro rodinu by to tady taky měli – škola, školka, tady se nežije špatně.“

Zajímalo mě, proč tedy vnuk nechtěl pokračovat ve šlépějích svých příbuzných a pracovat v oblasti.

Paní B: „Tak mladý jsou dneska už jiný. Ono se mu nechtělo. Ale je pravda, abych mu teda nekřídila, že tady se mají všechny ty doly postupně zavírat, už dlouho se o tom mluví. (...) Já si teda myslím, že je to velká chyba. Tak se podívejte, tady je už všechno k tomu

*vybudovaný, dráha, mají k tomu ty stroje všechny. Lidi nebudou mít kde pracovat. (...)
Ale oni si to možná ještě rozmyslí, až nebude čím topit!“*

Poslední poznámkou směřovala k energetické krizi, která v době mého výzkumu dominovala všem novinovým titulům ve spojitosti s právě započatou válkou na Ukrajině. Především mezi určitým typem respondentů byla tato krize dalším silným argumentem, proč je plánované ukončení těžby a orientace na jiné sektory průmyslu chybou.

Vytěženost krajiny má tedy na její obyvatele nejen vizuální dopad; především pro jistou skupinu obyvatel představuje způsob obživy a konstantu, kolem které je region utvořen a spolu s ním i jejich životy. S postupným tlakem na změnu se v této oblasti určité skupině obyvatel rozpadají jejich pevné životní mantinely, které se vážou na jistoty, jako například zaměstnání.

Zajímavý komentář k této postupné transformaci přinesl do výzkumu pan P, který, coby aktivní občan, byl přizván do komise pro tzv. Operační program Spravedlivá transformace 2021 – 2027.

Operační program Spravedlivá transformace je v období 2021–2027 zcela novým programem zaměřeným na řešení negativních dopadů odklonu od uhlí v nejvíce zasažených regionech. V České republice se to týká Karlovarského, Moravskoslezského a Ústeckého kraje. Cílem podpory je umožnit regionům a lidem řešit sociální, hospodářské a environmentální dopady transformace, která je zaměřena na dosažení cílů Unie v oblasti energetiky a klimatu pro rok 2030 a klimaticky neutrálního hospodářství Unie do roku 2050. (web Ministerstva životního prostředí, Operační program Spravedlivá transformace⁴⁹)

Podle pana P se v rámci komise projednávalo, jakým způsobem co nejefektivněji přemístit zhruba 2 000 zaměstnanců z postupně rušených podniků na nová pracovní místa.

Pan P: „Ta Spravedlivá transformace spočívá v problému, který vznikl s tou chimérou green dealu, kdy chtějí všichni všechno předělat, aby to bylo zelený. V zásadě ta motivace byla mířena na transformaci Sokolovska, kde musí uzavřít ty hnědouhelný doly, a co s těmi lidmi. Chtělo by to tam hlavně rozvíjet nějaké malé podnikání, ale reálně všechny zajímala nejvíc spíš možnost postavit nějaký velký podnik, kam by všech těch 2 000 zaměstnanců

⁴⁹ Dostupné online: https://www.mzp.cz/cz/opst_2021_2027

mohlo přejít. Největší nápad byla nějaká megabaterkárna. O to se přetahovali s Ústím, vybudovat nějakou ekologicky vyhovující fabriku. Do toho nalijou miliardy z green dealu. Na takovou tu rekultivaci je spousta peněz obecně.“

Pan P kontinuálně vyjadřoval nedůvěru v takzvanou, jeho slovy „zelenou transformaci“, která je tlačena na úkor smysluplného rozvíjení regionu. Propojoval tento problém s již výše zmíněným vykořeněním, kde hlavním cílem zastupitelstev je proinvestovat nabízené částky způsobem, který bude co nejvýhodnější a nejpohodlnější. To však v dlouhodobém horizontu nezaručuje celkový benefit regionu. Podobný názor sdílel i pan R, který uváděl příklad plánovaného zaplavení těžebních jam v okolí Mostu.

Pan R: „Tady jedna z těch variant je totální zaplavení. Já jsem viděl ten návrh, mají to rozdělit na tři bloky. Jeden má být rekreační, jeden jako nádrž a další má nějak sloužit elektrárně, která by tam taky vznikla. (...) Tam by jakože vytvořili nová pracovní místa. (...) Ale podívejte se na ten rozsah... já si to vůbec neumím představit.“

Ptám se pana R, co přesně mu na plánované rekultivaci povrchového dolu vadí.

Pan R: „Oni vůbec neberou v úvahu tady to podloží a co se s tím stalo, jak se to komunisti pokoušeli zpevnit. Tady ten svah je utržený, to vidíte, jak je to sypký. A drží to celý ten hřeben nad náma. Jestli to tady zaplaví, tak to podemele ten písek, ten kopec se sesune a spláchne to všechno až někam k Lounům.“

Jeho apokalyptická vize mě poněkud překvapila, ale pan R si za svým názorem pevně stál.

Pan R: „Bude to prostě takový kapesní český tsunami. (...) Je to blbost, já bych to nechal ať to zaroste, ať si s tím poradí příroda. (...) Ten svah je prostě potřeba zpevnit, a ne ho ještě víc podmílat. To už by totiž to Jezeří šlo do kytek definitivně. (...) Tohle se zase vymyslelo v rámci nějaké eko-zelené revitalizace...“

S jakýmsi divokým přechodem k ekologičtějšimu způsobu získávání energie nesouhlasil ani pan K, který negativně hodnotil například stavbu větrných elektráren, které podle něj „hyzdí krajinu“.

Pan K: „Ty větrníky jsou problém. To začali stavět někdy kolem roku 2008, a to jsem byl brutálně proti, protože jako fotograf si to prostě potom nevyfotíte. Jediný, co na tom můžete cenit je možná ta trochu čistší energie, ale nevím... mě se to nelíbí... na Šumavě taky

nejsou. Ať si to postaví na Sněžce, tam fouká ještě víc. Nikde to ale lidi nedovolí. Ale tady, jak tu prostě chybí ten občanský sektor, ta rezistence vůči těm developerům, (...) tak prostě se to tady postavilo. (...) Tohle celý je vlastně o jedné obci. Všichni ostatní to udrželi, mělo tady stát dalších 100 elektráren, ale zatím si to lidi uhádali.“

Zde je jasně patrných několik faktorů, které v současnosti rezonují v životech obyvatelů Krušných hor. V komentáři pana K zaznívá jak postupná transformace směrem pryč od těžkého průmyslu, tak také vykořeněnost regionu, jež se projevuje obtížnou rezistencí vůči developerům a jejich záměrům. Toto vše odkazuje k problematickému propojení místních lidí s krajinou jako celkem. Nabízí se tedy i otázka, jakým způsobem tento „vytěžený kraj“ co nejsmysluplněji transformovat způsobem, který by držel krok se současným vývojem a zároveň neztratil své jedinečné kouzlo, jež tolik jeho obyvatel vyzdvihuje.

S těžkým průmyslem se v regionu pojí ještě další intenzivní zásah člověka do krajiny, jež mezi respondenty rezonoval téměř univerzálně. Je to již zmíněná devastace lesního porostu v 80. letech 20. století. Je nade vše pochybnost, že kyselé deště a mlhy, které byly pro region typické, byly přímým důsledkem emisí a zplodin, jež vypouštěl do ovzduší člověk (viz Krušné hory vysídlené). Když jsem se respondentů ptala na výraznou krajinnou proměnu, kterou si za svůj život vybaví, téměř ve všech případech zmiňovali devastaci a později regeneraci lesů, především v oblasti Klínovce.

Pan P: „No v těch 80. letech, když jsme sem začali jezdit, tak ty lesy byly totálně poničené těmi kyselými dešti, jak tady všude ty komíny čoudily bez nějakých filtrů. A kolem Klínovce byly naprosto mrtvé lesy. Tak ve dvou třetinách té cesty byla demarkační linie a třetí třetina byla naprosto suchá. Od té doby jsem viděl podobně suché lesy třeba na Šumavě kvůli kůrovci, ale do té doby to bylo specifické pro Krušné hory. Nějaký německý časopis psal dokonce titulek „Proměnění se Krušné hory v sírovou poušť? Sírová apokalypsa, kyselé deště“. To vypadalo, že tady úplně zaniknou lesy. No a my jsme se sem potom přestěhovali a mohli jsme od těch 90. let vidět, jak ty elektrárny některé zkrachovaly a některé daly ty filtry, tu regenerační schopnost přírody, tu sílu. I ty mrtvé stromy na Klínovci začaly obrážet a najednou tady stály zase velké lesy. My jsme to teď zrovna zkoumali, že to nejsou dvacet let staré smrky, ale podle nás jsou ty stromy starší a ty pahýly prostě obrostly. Jsou vidět ty rozeklaný torza, ale jsou zelený.“

Pan K: „Na začátku 80. let tady došlo k naprosté devastaci lesů. (...) Dneska bych řekl, že je to jedna z nejkrásnějších horských krajin v ČR. (...) Před deseti lety to bylo pohoří vánočních stromků. (...) V roce 2000 jsem viděl holiny a stromečky a dneska to je prostě les.“

Pan M: „No dneska to už není, jak to bylo v těch osmdesátkách...ty lesy to odnesly, ale ono se to zase hodně rychle postavilo na nohy. To člověk nemůže tak soudit, prostě to tak bylo. Daly se filtry a dobrý.“

Krajinná devastace zničených lesů vlivem emisí zaznívala obecně mezi respondenty více, neboť je to relativně nedávná událost, kterou si většina z nich osobně pamatovala. Někteří z nich potom vyzdvihovali úžasnou míru regenerace a rapidního zlepšení ovzduší, které bylo ještě v 90. letech i v rámci Evropy značně toxické. Někteří srovnávali zlepšení emisí návratem lesa a celkovou regenerací krajiny, jiní pozorovali přímé důsledky u nich na zahrádce.

Paní Z: „Tady se tomu daří. (...) Od té doby, co přestaly ty kyselý deště, tak to je fakt úžasný, co tady všechno vyrostlo, co dřív vůbec nerostlo. Nebo to bylo takový ubohoučkový a chtělo to. Teď to roste dobře.“

Paní S má také silné vzpomínky na toto období z dětství. V rozhovoru zároveň zmínila, že jako dítě vůbec nepozorovala na Klínovci nějaký problém. Začala si to dávat do souvislostí až s věkem.

Paní S: „Já si pamatuju jako dítě, že jsme chodívali na procházky na Klínovec a všude kolem nás byly jenom ty mrtvý holiny. To nebyl asi les, to bylo, jak kdyby někdo zatloukl do země prostě kusy dřeva. Mezi tím rostly ty borůvky. No a když tam jdu dnes, tak je to úplně normální les. (...) Příroda se umí zregenerovat sama a dost rychle.“

Paní S, coby celoživotní obyvatelka regionu, měla podobných vzpomínek na dobu před emisními limity více. Dopady průmyslu se totiž neomezily jen na odumírající les, ale také na kvalitu ovzduší, která byla pro obyvatele nepříjemná a v některých měsících hůře dýchatelná. Paní S rovněž zmínila konstantní popílek, který byl ve vzduchu a ulpíval na všem, co mu bylo vystaveno.

Paní S: „V zimě si pamatuju, že na sněhu byla všude takováhle vrstvička popílku. Ten sníh prostě nebyl bílej, vůbec, bylo to na pohled takový umolousaný, šedivý. (...) Nebo venku

když se nechalo sušit prádlo, tak na něm byly takový žlutý fleky potom. Na to se muselo dávat pozor, nešlo to moc vyprat.“

Stejně vzpomínky měla i paní B, nejstarší účastnice mého výzkumu. Vyzdvihovala, stejně jako předtím v případě dolu za jejich domem, že se situace již velmi zlepšila a že nyní nepozoruje takřka žádné problémy.

Paní B: „No, to se nesmělo větrat třeba vůbec celý týden. A člověk to venku cítil takový nakyslý smrad jako, nevím, jak vám to mám popsat. To nebylo moc dobrý, ale bylo to hlavně v zimě. V létě skoro vůbec. A tak taky jsme to přežili.“

Celkový trend této krajiny s nálepkou „vytěžená a toxická“ ustupuje pryč od těžkého průmyslu, který jí vtiskl její drsnou a mnoha jizvami poznamenanou tvář. Zároveň se dle místních podmínky s ohledem na krajinu a její ochranu prudce zlepšují, a to i vlivem diskutovaného zřízení CHKO a dalších podobných projektů (např. Montane region, který se zasloužil o zápis oblasti na Seznam UNESCO). Všechny tyto projekty vznikají v oblasti z jediného důvodu: snaží se zachovat jedinečnost krajiny formované pohnutými historickými událostmi. Tam, kde dříve vzkvétala zalidněná kulturní krajina, postupně se vrátily lesy a horské louky, které i přes devastaci životního prostředí přežily a dnes vytvořily, jak poznamenávají i někteří respondenti výše, zcela unikátní vysokohorskou krajinu. Krajina Krušných hor se takto rozhodně dá popsat. Má ovšem ještě jedno důležité specifikum: po dlouhou dobu byla neobjevená a ležela mimo hlavní turistický zájem. Tato turistická „nevyhledávanost“ mohla souviset s nálepkováním regionu, o němž již byla řeč výše. Nyní ale region stojí na prahu uzavření etapy těžební a průmyslové a vrhá se se stejnou vervou do etapy turistické.

Krajina turistická

Již zaznívalo v sekcích výše, že část místních si oblast zamilovala pro její osamělost, opuštěnost a intimitu. Jejich vztah k regionu definuje možnost žít na samotě nebo podnikat dlouhé procházky mlžnými cestami, kde nikoho nepotkají a kde na ně za každou zatáčkou nečká bufet. Jiná část respondentů, která k této melancholické náladě inklinuje méně, naopak nějakým způsobem závisí či závisela na těžkém průmyslu. Přirozeně je tedy jejich vztah s regionem definován skrze tuto

důležitou součást jejich života a vzdávají se ho jen s obtížemi. Zdá se však, že zájmy obou těchto skupin respondentů budou postupně čím dál více ustupovat novému průmyslu: turismu.

Paní S spojila prudší nárůst turistického zájmu o region především s propuknutím pandemie koronaviru, kdy Češi často trávili dovolené v tuzemsku a objevovali tak i dosud méně známé a navštěvované lokality.

Paní S: „Mně to přijde jak mávnutím kouzelného proutku – během covidu... Prostě najednou cyklisti a turisté, rodiny s dětmi. V zimě samozřejmě lyžaři, ale tak ti jezdili už dřív. (...) Češi objevili Krušky.“⁵⁰

Paní S hovoří o cyklistech a dalších výletnících se špatně skrývanou nevolí. Vadí jí doslova všechno; způsob, jakým se krajinou pohybují, jak po sobě nechávají odpadky, jak vytváří tlak na místní služby. Když jsem chtěla vědět, jestli pro ni existuje nějaký představitelný scénář udržitelného turismu, odpověděla rezignovaně:

Paní S: „Asi ne...nebo takhle, já vím, že to nezastavím. Prostě lidi objevili, že je to tady hezký, a tak sem teď budou jezdit. Jenom už to s nimi prostě nejsou ty moje hory, co znám.“

Paní S vidí v turismu nenávratnou proměnu opuštěné krásy hor, které si už jako dítě zamilovala. A rozhodně mezi respondenty není jediná.

Paní P: „Teď zrovna je kolem toho haló, že bez povolení vykáceli nějaké lesy kvůli sjezdovkám. (...) Tady se vždycky lyžovalo, ale tak velký průmysl, jaký se z toho stal, to až v posledních pěti letech, jak se tady staví často odporná ubytovací zařízení. Třeba na té Loučné vznikla zástavba jak za divokýho kapitalismu, taková neregulovaná výstavba apartmánových domů, každé pes jiná ves, je to hnusný. I Němci si stěžují – oni na to přímo koukaj, je to na hranici.“

Paní P poukázala na důležitý fakt spojený s růstem turismu – turisté vytváří novou poptávku, na kterou léta průmyslově orientovaný region není v určitých lokalitách připraven. Mezi tradičně výletní města by se dala zařadit města lázeňská, jako například Karlovy Vary nebo již zmiňovaný Jáchymov. Ovšem způsob, jakým se zde turismus manifestuje, spojují místní lidé v převážné většině opět s problémem

⁵⁰ S familiárním označením „Krušky“ jsem se setkala během výzkumu několikrát, ačkoli jsem ho nikdy předtím neslyšela. Jedná se zjevně o celkem rozšířené označení mezi místním obyvatelstvem.

vykořeněnosti a snahy o instantní profit bez záměru dlouhodobého rozvoje. Paní P pokračovala v rozhořčení takto:

„Tady nastala obrovská změna, když v posledních letech začali nakupovat lidé z měst baráky a nemovitosti ve velkém. Tady každéj pátej dům byl prázdej, teď je všechno prodaný, ten koupil tři, ten pět, a tak.“

Zajímalo mě, jaký mají tito lidé motiv pro koupi nemovitosti v kraji, kde je zjevně obtížné a stále neatraktivní trvale bydlet. Pan P zcela souhlasil se svou manželkou a vysvětlil tento trend snahou obohatit se na oblasti, která se stává jakýmsi novým turistickým Klondajkem.

Pan P: „Motivem jsou samozřejmě peníze, chtějí na tom vydělat a udělat z toho penziony. Jakmile se to tady zapsalo do UNESCO, tak se to trošku zviditelnilo, začal tu být větší turistický ruch a tak... a taky si najednou začali všímat, že je to tu docela vlastně pěkný... ta příroda. A jsou to taky jedny z posledních prázdných hor, které jde tímhle způsobem exploatovat. Začínám z toho mít obavy, protože za těch posledních dvacet let v té sezóně to ty hory už vlastně nevoládají absorbovat. Stačí akce nějakého typu Karlova běhu⁵¹ a doprava a všechno zkolabuje.“

Pan a paní P tedy poukázali na zjevný nepoměr mezi nově probuzeným turistickým zájmem a zároveň nepřipraveností regionu na jeho pokrytí. Dohánět se to snaží způsoby, které v mých respondentech vyvolávaly značně smíšené pocity.

Pan O: „V posledních letech se to tady fakt strašně mění... a to nejsou jako batůžkáři nebo výletníci, co tu bývali dřív, to jsou borci na čtyřkolkách, nebo na horských kolech, a ti tu krajinu naprosto nerespektují. Ti si tady prostě jedou užít a ti developeři jim jdou na ruku.“

Fenomén jakési „rychlé zábavy“ zazníval mezi respondenty často, především v souvislosti s novými developerskými záměry v oblasti. Mezi jeden velmi diskutovaný záměr patří například tzv. skywalk, tedy cesta v korunách stromů, která by měla vyrůst na Klínovci. Ohledně tohoto záměru již v Jáchymově, který vlastní potřebné pozemky, proběhlo jedno referendum se zamítavým výsledkem. Nyní má probíhat druhé.

⁵¹ Tradičně pořádaný závod v běhu na lyžích. Více informací online: <https://www.karluvbeh.cz/>

Pan V: „Mně vadí, že neproběhlo nějaké řízení a skutečná diskuze a zhodnocení vlivu na životní prostředí (ohledně skywalku – pozn. autorky). Navíc loni proběhlo referendum, kde jasně vyhrál názor, že město nemá prodávat pozemek tomu developerovi. Ale to referendum se má letos dělat znovu, ale teď už to referendum nemá být o tom, že to prodá, ale má být o pronájmu jak cesty, tak pozemku.“

Pan K zaujal k tématu podobných atrakcí rovněž velmi silný postoj:

„Šílenost! To patří někam do Číny takovýhle atrakce, ne sem. Nejhorší je, že si ty lidi v Jáchymově řekli, že ne, a teď ti blbci chtějí nový referendum a prostě to chtějí protlačit přes mrtooly. Takže jak to dopadne, nevím... ale doufám, že stejně. Je to zbytečný. Krušné hory jsou krásný už teď, jak jsou a nepotřebují žádné atrakce. Už teď je tady dost lidí. Kolem Božího Daru a Abertam je narváno už i v létě. To už fakt stačí, a ne tam ještě stavět takovýhle kraviny. Třeba tady kolem té Kovářské je ještě klídek, je skvělé, že tady bydlí i normální lidi a nejenom turisté, je tady prostě nějaká komunita. Ale třeba Boží Dar, to je strašný, tam už nejezdím...to prostě už nejsou Krušné hory.“

Skywalk není jediným trnem v oku tohoto typu respondentů. Podobných atrakcí a reakcí na poptávku vytvářenou turisty vzniká v oblasti více. Pokračuji v rozhovoru na toto téma s panem K a sdílím s ním svou zkušenost z výstupu na Klínovec. Z Jáchymova vede nahoru několik turistických stezek, ty jsou však na mapě doslova protkány dalšími stezkami, jejichž zakreslení neznám. Zblízka si potom všímám, že každých pár desítek metrů na chodce vykoukne zpoza stromu cedule s upozorněním na nebezpečí úrazu a opatrnost při vstupování na trasu „single trek“. Na vrcholu Klínovce nalézám vysvětlení: několik billboardů inzerujících půjčení horkých kol a připravené a upravené tzv. single trekky vedoucí dolů z kopce mnoha směry. Nahoru se cyklista může pohodlně vyvézt lanovkou. Jelikož byl duben a na svazích hor se ještě válely zbytky sněhu, nepotkala jsem cyklistu ani jednoho. Dovedla jsem si ale představit situaci v létě.

Pan K: „Do oblak lze vyjít i jinak než si za 1 000 korun zaplatit cestičku...prostě ta horní část Klínovce je úplně prošpikovaná těma single trekama, tam už se člověk bojí jít, to asi prostě už nepatří pěšímu. Tam je všude: „nevstupovat, pozor, single trek“, já si říkám, co to je? Úplně divný. To jsou šílenci... jezdit na kole OK, ale tihle, co jezdí jen z kopce dolů, to je jenom atrakce prostě. (...) Když ten Klínovec porovnáte třeba s Fichtelbergem, to je

proti Klínovci totálně konzervativní hora, tam za posledních třicet let nedovolili žádné projekty, tam to hodně krotí. Klínovec a Loučná se proti tomu úplně zbláznily.“

O zjevné disproporci mezi Klínovcem a Fichtelbergem hovořili i pan a paní P.

Pan P: „Ten Klínovec když se srovnává s Fichtelbergem, to je podobná hora, tak to je strašný rozdíl – tam je to příjemné místo, je tam hotel v klasickém stylu, je to tam civilizovaný. Na Klínovci má člověk pocit, že se třicet let nic nezměnilo a naopak zhoršilo, protože ten hotel na tom kopci je třicet let zavřený a není síla, která by ho opravila. To je absurdní, když si člověk uvědomí, kolik lidí by se tam rádo ubytovalo.“

Paní P: „Tady je taková disproporce – chtějí tady budovat zábovní centra, ale neopraví obyčejný hotel. Nejdřív přeče udělám základ a pak možná něco dalšího.“

O podobném trendu hovořil i pan O a paní S, kteří oba cenili region Krušných hor zejména pro jeho „nekomerčnost“, syrovost a opravdovost. Paní S k tomuto tématu opakovaně poznamenala, že potřeby turistů i celkovou orientaci regionu směrem k rekreaci chápe, ale přesto ji vnitřně mrzí. Spojovala s touto proměnou pocity nejistoty a nevratné změny, která udělá z Krušných hor „prostě další hory“, podobné například Šumavě nebo Krkonošům. O těch bylo obvykle hovořeno s despektem, často byly používány jako příklad, jehož se místní obyvatelé obávají. Problém spatřovali rovněž v divoké výstavbě, která zdánlivě nemá žádný plán a vizi do budoucna.

Pan K pak spojoval dlouhou nevyhledávanost regionu s její relativní chudobou a celkovou neatraktivitou, o níž již byla řeč. Vyzdvihoval ji však jako jakousi obranu proti nevídaným změnám, které nyní přicházejí.

Pan K: „Taková ta chudoba tomu regionu vlastně prospívá – nehrnou se sem šilenci. Ale ten Klínovec, bohužel, tam už ty peníze jsou a tam se to mění totálně. Jak se říká, potom už peníze dělaj peníze. To bude prostě obrovská turistická aglomerace, kde bude koncentrovaných 80% turistů, což je možná i dobře, protože se nebudou rozlezat jinde. Tam se to mění hodně. Tam už jezdím nerad. Akorát je problém, že to Königsmühle je na území Loučné a tam se bojím, co s tím bude. Že to lidi rozdupou. Jestli tam mají postavit tolik domů a má tam být 12 000 lidí v plné sezóně, tak to bude absolutně největší město Krušných hor a ty lidi to tam prostě rozdupou. Teď je tam asi 2 500 lůžek a bude jich 12 000.“

Rozsáhlá výstavba apartmánových domů byla fenoménem, který jsem zaznamenala při svém pochodu krajinou i já. Na rozdíl od místních jsem neměla srovnání s předchozím stavem, ovšem na první pohled jsem zaznamenala dlouhé řady nových bytových jednotek, v některých případech celých čtvrtí, které stály v bezprostřední blízkosti sjezdovek nebo jiných zařízení sloužících hostům.

Když po náročném výstupu na Klínovec přicházím dolů do Loučné pod Klínovcem, vítá mě zvláště prázdné město. Mám představu, že se zde za svůj heroický fyzický výkon odměním teplou polévkou v nějaké hospůdce, ovšem nakonec odcházím s nepořízenou. Ačkoli je v Loučné zjevně skutečně mnoho restaurací, hotelů a apartmánových domů, všechno je zavřené. Poslední jarní lyžaři na sjezdovce nejspíše nejsou pro místní podnikatele dostatečnou motivací. Strávím v Loučné nakonec docela dost času, protože odmítám uvěřit, že skutečně nenaleznu otevřený podnik. Když nacházím ceduli „zavřeno“ i u stánku s čajem na hraně sjezdovky, konečně to vzdávám a odcházím.

Příklad Loučné a jejího neřízeného rozvoje uvádělo v rozhovorech mnoho respondentů. Obvykle ji dávali do souvislosti s nepřiměřenou výstavbou a turistickou komercí, která má za následek, že do oblasti úplně přestali jezdit. Jako odpověď na tento vzrůstající problém se nyní jedná o plošném zápisu Krušných hor na seznam CHKO, který by mohl podobné aktivity regulovat a omezit, minimálně by developerům podobné záměry značně zkomplikoval. Jak ovšem zjišťuji, zřízení CHKO je překvapivě výbušné téma, a názory na něj se různí.

Pan K: „Ty louky, to je to nejhezčí, co tady je. A CHKO se vyhláší proto, protože přesně ty extravilány těch obcí za dobu od revoluce dosáhly takových hodnot, že i tyhle lokality už je třeba chránit. Těch 30% území už je, to je dobře, ale teď jde o těch 70% – ty louky nádherné. A o to se teď bojuje. A tam je konflikt se zájmy místních – ale já si myslím, že místní tady stejně nebudou stavět satelitní městečka, tady jde o to vyrovat to z rukou těm developerům, aby to tady nezničili. Takže by ti místní měli pochopit, že to nejde proti nim, ale proti zbohatlíkům, kteří by na tom chtěli rejžovat. (...) Oni spíš lidi mají takový ten fake-news „někdo řekl, že CHKO znamená, že už si nerozděláte ohýnek, nedojdete si na houby atd.“ přitom je to úplná blbost.“

Paní P: „Já osobně jsem pro. Jestli to bude znamenat, že se přestanou sekat odporný baráky podél Klínovce a na Božáku, tak určitě, protože to není cesta. Stavět a nevědět, co bude dál, kde se zaparkuje a kde se lidi nají a zalyžují si.“

Pan O: „Rozhodně jsem pro. Mám v té komisi pro CHKO dokonce nějaké známé. Já vůbec nechápu, že tu CHKO už dávno není, přitom z hlediska přírodního bohatství by si to rozhodně ten kraj zasloužil. (...) A ty kecy, že to bude zasahovat lidem do života, tak jako samozřejmě, nastaví to nějaký pravidla, ale ty přece nejsou zaměřený proti místním, ale k ochraně přírody.“

Tento typ respondentů dával CHKO do souvislosti i s jistou přírodní prestiží. Ta by mohla dále pomoci v rozvoji regionu, ovšem v rámci určitých mantinelů, které by měly upřednostnit zájem citlivého rozvoje krajiny před zájmy developerů. Byli zde ovšem i respondenti, jako například pan V, který sice vznik CHKO podporoval, ale nebyl si jistý jeho reálnými dopady s ohledem na novou zástavbu.

Pan V: „Já myslím, že to nakonec bude...ted' se tu prostě hodně staví a já nedokážu říct, do jaké míry je to tím, že tady není CHKO. Ty Krušné hory byly dlouho poslední opuštěný a levný hory, za poslední tři roky cena chalupy v Krušných horách vzrostla dvojnásobně. A už není možný je sehnat. A pod Klínovcem vznikají hodně apartmánové domy... a já nedokážu posoudit, jestli kdyby bylo CHKO, by to bylo lepší. Podle mě se tu stavět má, a navíc, tady se taky všichni odvolávají na tu předválečnou dobu, kdy byly Krušné hory mnohem hustěji osídlené... takže význam to má.“

Že je potřeba stavět a pokoušet se „oživovat“ region způsobem, kterému CHKO potenciálně může stát v cestě, byl názor převládající mezi majiteli a provozovateli restauračních nebo ubytovacích zařízení. Ti vnímali v případném zřízení CHKO možný problém, který by mohl mít negativní vliv na byznys, který v regionu rozvíjejí.

Pan F: „Já si myslím, že je to dost zbytečný. Nikdy tady nic takového nebylo, krajina si nějak poradila. A to tady byly mnohem horší podmínky. Takže já si spíš myslím, že to bude lidi omezovat, a pak tady když si někdo bude chtít třeba postavit barák, nebo otevřít penzion nebo něco, tak to bude mnohem složitější právně.“

Paní H: „Já nevím. Na jednu stranu je asi potřeba tu přírodu nějak víc chránit. Já to vidím, jak je tady po těch lidech větší bordel a tak... na druhou stranu já prostě vydělám tolik, kolik sem přijde lidí. Takže já proti těm stezkám a cyklotrasám vlastně nic nemám. Lidi si chtějí přijet na dovolenou, chtějí si odpočinout a musí se někde ubytovat a něco dělat.“

Naopak, chtělo by to vymyslet ještě něco na tu mezisezónu, co je teď. To vidíte sama, tady není co dělat. Akorát prší.“

Paní H mě tímto komentářem překvapila, protože se mnou předtím dlouze hovořila o jejím okouzlení mlžnými opuštěnými cestami a samotou hor. Zdá se však, že podnikání přece jen převažuje misky vah. Ten, kdo z turistů udělal svou obživu, má logicky zájem na jejich množství a spokojenosti.

Paní A: „Podívejte, sem dřív chodili hlavně místní. Byla tady fabrika, lidi tady bydleli a stačilo to. A bylo to tady moc hezký (...) Tuhle hospodu mám celý život, převzala jsem to po otci. No a teď, když všechno odchází pryč, tak jsem samozřejmě ráda, že sem chodí na výlety lidi a třeba přespí. Nebo si dají oběd nebo pivo. Teď tady udělali tu naučnou stezku a mají dělat sjezdovky tady na kopci.“

Paní A vlastní hospodu v menší obci, která dříve bývala významnou železniční stanicí a turistickým výchozím bodem. Ty časy připomíná množství fotografií na zdech. Teď už je však více než zřejmé, že ta doba je pryč. Po komentáři paní majitelky ohledně sjezdovek se strhne živá debata s ostatními zákazníky. Zdaleka ne všichni jsou pro její stavbu. Paní A má však jasný názor: sjezdovka bude znamenat více lidí, kteří budou zůstat déle.

Paní A: „Samozřejmě, jen ať to postaví tady! Tady dřív byly velký lyžařský soutěže, ještě za Němců teda... Ale lidi sem jezdili a tady na to ty podmínky jsou. (...) Určitě, já to podporuju.“

Tento názor se zdá být mezi určitou vrstvou respondentů konzistentní.

Paní U: „Já vůbec nechápu, co blbnou. Je potřeba prostě nabízet dost služeb, aby tady ti lidi chodili a zůstávali. Jinak nebudeme mít z čeho žít. Nás ten covid skoro položil. (...) Já moc přesně nevím, co by to CHKO znamenalo, ale přijde mi, že omezovat stavění, nebo prostě nějaký atrakce pro turisty, je blbost. Vždyť tady jinak nic není, to je mrtoý město. Musíte ty lidi na něco nalákat.“

Ptám se paní U i na názor na skywalk. Nejsem překvapená, že o něm slyšela, vlastní podnik v Jáchymově, kde o tomto tématu proběhlo referendum.

Paní U: „Já jsem rozhodně pro. Viděla jsem to na Moravě, je to moc hezký. A město by z toho mělo ještě peníze. A hlavně by se konečně taky něco rozjelo na tom Klínovci.“

Ptám se paní U poté již nezávazně na cestu na Klínovec, zajímá mě čistě prakticky, jak je náročná a kterou cestu by doporučila. Jsem velmi překvapená, když mi se smíchem odpoví, že nahoře nikdy nebyla. Nechce se mi tomu věřit. Sama před malou chvílí tvrdila, že žije v Jáchymově celý život. Potvrzuje to, ale vysvětluje, že nikdy neměla motivaci k výstupu, je to prudké stoupání a nahoře není nic, co by podle ní „stálo za vidění“.

Určitou optikou lze tedy rozvoj turismu v Krušných horách hodnotit pozitivně. Je to nový průmysl, který přináší do oblasti peníze a svým způsobem i život, ovšem jak se zdá, tak pouze někam, někomu a pouze sezónně. Tuto transformaci rezignovaně shrnuje paní S:

„Je to lepší než chemičky a doly. A taky se díky tomu ty oblasti revitalizují, třeba jezero Matyláda v Mostě, nebo i ten Most, jako to jezero, to bude jednou pěkný. Za třicet – čtyřicet let to tady ani nepoznáme. Ale už to nebudou ty „moje Krušky.“

6.2. Slunce a déšť: vnímání změny klimatu v Krušných horách

TD 17. 4.

Sedím ve vlaku a zažívám celkem dlouho nepoznaný pocit: potím se horkem. Počasí bylo uplynulé dva týdny doslova jako na houpačce. Měla jsem možnost projít všemi ročními obdobími. Chodila jsem celé dny ve vytrvalém dešti a poté celé dny ostrým sluncem. Brodila jsem se sněhem i vodou. Potkala jsem lyžaře na Klínovci i zahrádkáře v údolí Ohře, kteří nervózně kontrolovali splašené rozkvétající stromy a každým dnem čekali, kdy udeří mrazy. Poučila jsem se hodně o proměnlivém počasí Krušných hor. Klima v horách je drsné a člověku nic neodpustí. Prvních pár dní jsem se vytrvale snažila uklidňovat myšlenkou, že „není špatné počasí, jen špatné oblečení“. Došla jsem k závěru, že je to blbost. Špatné počasí je. Můžeme ovšem samozřejmě diskutovat nad tím, pro koho a za jakých okolností je špatné. Bylo špatně, že tři dny v kuse pršelo? Pro mě rozhodně. Pro krajinu zcela jistě ne. (...) Během mého pochodu jsem mnohokrát litovala, že jsem nezvolila termín se stabilnějším počasím. Teď, když už sedím ve vlaku, to vidím jinak. Jsem ráda, že všechno proběhlo právě tak, a ne jinak. Těžko bych potom mohla tvrdit, že jsem zažila „krajinu na vlastní kůži“.

Na pochod a výzkum do Krušných hor jsem odjízďela s primárním úkolem vyptávat se na proměny krajiny a klimatu. Záhy se ukázalo, že druhé téma mezi

místními obyvateli příliš výrazně nerezonuje. Získávala jsem mnoho obecných poznatků a pohledů, ovšem konkrétní příběhy, které by se k proměně klimatu vázaly, byly spíše vzácností. Musela jsem také v průběhu výzkumu mnohokrát zdokonalit způsob, jakým se na otázky klimatu ptát. Klima a jeho globální změny se nezdají být něčím, co by v rámci mého vzorku respondentů bylo v jejich životech dominantním faktorem. Patrně to bylo způsobeno několika důvody: 1) jak bylo zmíněno výše, Krušné hory v posledních desetiletích prodělaly zásadně pozitivní transformaci kvality životního prostředí a pokud cokoli, tak ovzduší se výrazně a pozorovatelně zlepšilo; 2) Krušné hory jsou pohořím, jež aktivně zachytává srážky putující od severozápadu a způsobuje tedy srážkový stín v jejich blízkosti – ovšem ne přímo v regionu, který jsem zkoumala já. Je to pohoří typické výskytem mlh a velkým počtem ledových dní, kde je, slovy místních „*vždy alespoň o pět stupňů míň než všude jinde v republice*“. Jeden z respondentů se podělil dokonce o místní přísloví, které říká, že „*v Krušných horách je deset měsíců v roce zima a dva chlad*“. Otázky měnícího se klimatu, veder a sucha nevyplývají z mého výzkumu jako zvlášť palčivé. Podařilo se mi však nasbírat a vytřídit velké množství názorů a obecných postojů k této výzvě v širším měřítku.

Teplota stoupá

V otázkách proměn klimatu mezi mými respondenty takřka univerzálně zaznívaly průměrné vyšší teploty, pozorovatelné i v jinak typicky chladném prostředí Krušných hor. Zejména mezi respondenty žijícími na hřebenech nebo ve vyšších polohách byl tento faktor významnou pozorovatelnou změnou.

Ptám se pana M na zimy v obci v horách. Zdá se to jako příhodná otázka, protože venku vytrvale sněží, ačkoli je téměř polovina dubna. Zajímá mě, jestli se v nejtěžší zimě vůbec dostanou dolů do města, nebo jestli se stává, že ve vesnici uvíznou.

Pan M: „Teď už ne. To je pryč. Poslední velká zima byla v letech 2005 – 2006. To byly dva metry sněhu. Od té doby to stojí za nic. A vždycky, když něco přijde, tak takhle na konci zimy.“

Doptávám se, jestli je možné mluvit o nějakém celkovém oteplování, když už zimy zjevně nejsou, co bývaly.

Pan M: „Nevím...já netvrdím, že nejsou zimy... ale je tepleji, protože ty zimy bývaly delší... ale pořád tady tak nějak jsou... i když to není, co se sněhu týká, takový. Ale to je zase to samý, co ti starý Němci vzpomínali, kdysi dávno zima jeden rok byla, pak nebyla, pak zase dva tři roky byla, pak zase nebyla... ono je to sporný... to nemůžeme říct. (...) Ale jo, ty teploty jsou jiný než bejvaly. Tady teď opravdu ty třicítky, co dřív nebyly, teď tady jsou... vodu máme z šachet, to je v pohodě.“

Z rozhovoru s panem M zaznívá zjevný rozpor mezi dlouhodobým pozorováním a přesvědčením, že žijeme v jakýchsi klimatických cyklech, které jsou přirozené, a nemá tedy význam se jimi více zabývat. Konec konců, jeho malý zájem o tyto otázky je pochopitelný – nemá osobně s vyššími teplotami žádný problém, naopak, přinášejí určitý prospěch: není potřeba tolik topit, nehrozí sněhové kalamity v zimě apod. Spalující sucha a dlouhé vlny veder jsou na hřebenech hor přeci jen výrazně snesitelnější než v jiných částech republiky.

Pan K potvrzuje zvyšující se teploty, a i on hovoří o určitých obdobích, v nichž se na základě jeho pozorování střídají sucha a teplo a poté opět vlhko a ochlazení.

Pan K: „Chodí to v takových cyklech. Je to tak 7-10 let. Řekl bych, že v létě 2020 začal zase takový vlhčí a studenější cyklus a těch srážek je tu dost. Ale 10 let předtím těch srážek zase hodně ubývalo a bylo tu hodně sucho. Od toho roku 2015 do roku 2020 to bylo fakt brutální tady. To člověk úplně cítil, jak ta příroda trpí a ty zimy šly do kopru. Poslední velká zima byla v roce 2010 a další velká stabilní byla až v roce 2019. Takže devět let fakt strašný. Jakože třeba ani v lednu nešlo běžkovat, v únoru taky ne, neustále oblevy, žádnéj sníh. Bylo to fakt jiný. A i v létě bylo sucho, málo srážek. (...) A vím, že v zimě 2013 vůbec nebyl sníh a furt byla mlha. (...) Od toho roku 2020 se to zase otáčí a teď poslední roky je tady zase opravdu hodně vlhko, hodně deště, neuvěřitelné vody všude a letos bych řekl, že je to podobný. Mám pocit, že se to vrací do normálu třeba takového, jak znám Krušné hory z dětství. Tady se říká, že je 10 měsíců v roce zima a dva měsíce chlad. To je naprostá pravda. My tady od roku 2012 s rodinou trávíme celé léto a dole vždycky šílí lidi, že je vedro, tak třeba minulý rok v létě byly dva dny, kdy bylo 25 stupňů a jinak bylo furt míň, třeba 18, 19 to je průměrná teplota. A hlavně tady pořád fouká, takže ta pocitová teplota je ještě mnohem nižší. Takže takové ty velké horka, ty tady fakt nejsou. A vždycky si říkáme, kde to léto zažijeme – musíme jet někam k moři se ohřát. Ti lidi tady tím trpěli, že tady

vždycky byla zima a jenom ty poslední roky 2015 – 2019 bylo fakt vedro. A to třeba i v těch Abertamech, kde, jak říkám, je průměrně těch 18, 19 stupňů tak tam bylo 33. A to jsme teda nezažili nikdy, to bylo neskutečný. A já jsem si říkal dobrý, super už bude teplo i tady, ale teď už je to pryč.“

Zdá se tedy, že minimálně na hřebenech hor vyšší teploty a celkovou změnu klimatu zaznamenali, ale „nepálí“ je stejným způsobem, jak lidi v nížinách. Návrat chladnějšího vzduchu a většího úhrnu srážek v posledních letech navíc tyto vzpomínky na ultra teplé roky do jisté míry přebíjí a mezi respondenty rezonuje postoj „jednou je sucho, jindy je mokro“.

Paní H přichází s podobným pozorováním jako pan M a pan K výše, neboť i ona je obyvatelkou hřebenové části hor.

Paní H: „Jako dítě si pamatuju, že byly závěje až tady po ty okna. To už teď dlouho nebylo. Toho sněhu je rozhodně míň. Ale vždycky nějaký je. (...) V létě tady teď občas bývaly takové ty úplně strašný vlny veder, to jsem tady nezažila snad nikdy. Ale teď už pár let zase je chladněji. (...) Víte co, mě by asi o pár stupňů víc tady nevadilo.“

Jako celoživotní obyvatelka nížin mám problém se s těmito názory ztotožnit, nicméně je rozumově plně chápu. Oblast, pro niž jsou typické letní teploty okolo 19 stupňů, musí mít nutně pro vlny veder vyšší toleranci než například jižní Morava nebo jiné části republiky. Na základě rozhovorů je však zjevné, že klima se mění i na horách pověstných svým chladem a dešti.

O něco jiné odpovědi jsem získávala v podhůří, ve městech a obcích, které neležely přímo na větrných hřebenech a nemohly si vypomáhat vodou z důlních šachet.

Paní Z: „V létě musím víc zalívat, to je pravda. Míň prší, bych asi řekla. Ale zase je tepleji, jdou i věci, co mi dřív tady vůbec nešly. Ale to je hlavně asi díky těm kyselým dešťům, že už nejsou. (...) A voda je taky čím dál tím dražší. Ale tady ta zahrádka není tak velká a taky s ní šetřím. Nepotřebuju žádný anglický trávníček.“

Paní U: „V létě teď bývaly opravdu strašný vedra. To jsem nezažila, co tu žiju. Ale vypadá to, že teď už se to zase srovnalo.“

Paní S pozoruje změny v teplotě a klimatu hor výrazněji, protože bydlí ve městě v panelovém bytě.

Paní S: „Jednoznačně se to mění. Je větší teplo, větší sucho. V létě se tady vůbec nedá být, jaký je tady vedro. Dřív bývalo taky teplo, ale tohle, jak je prostě týden v kuse třicet stupňů, to jsem tady vůbec dřív nepamatovala. To člověk před tím může utéct jedině do těch hor, tam se ochladí. (...) No já myslím, že to souvisí i s tím počasím extrémnějším. Jak bylo loni to tornádo na Moravě, tak bylo i tady, nebo ne úplně tady, ale prostě tady v oblasti. A to mi řekni, tornádo tady... samozřejmě tady bývaly bouřky, ale teď jsou opravdu hrozně silný. Tak jinak, já nevím, jak bych to popsala...“

Silný dojem paní S ohledně měnícího se počasí sdílelo více respondentů. Například pan R, znalec místního koloritu a na slovo vzatý odborník na oblast Krušnohorská nejen potvrdil pozorování tornáda, ale tvrdil, že to nebyl ojedinělý jev.

Pan R: „Tady bylo tornádo, když mi bylo takových 14, 15 let, to vytvořilo tady tu proluku v lese. Normálně tam byly stromy, ale to všechno popadalo jako třísky. A potom někde psali, že to bylo tornádo. A loni taky, to teda bylo dál o něco, ale bylo to tornádo, prostě ho viděli. (...) To počasí se mění.“

Tornáda a další extrémní výkyvy počasí se ukázaly jako silné téma pro více respondentů. Například paní H měla téměř identické pozorování, jako výše zmíněná paní S.

Paní H: „No, a to ve zprávách vůbec nebylo, ale tady bylo taky tornádo! Stejně jako bylo v těch Hruškách tehdy. Strašný, fakt. Člověk už dneska neví taky, co všechno může přijít. Ale fakt tady bylo.“

Zajímalo mě, jestli si paní H myslí, že se jedná o výkyv počasí, nebo indikátor změny klimatu. Odpovídá takto:

Paní H: „Nezlobte se, to já nevím. Nebo jako já to vím, že o tom mluví, ale já tomu nerozumím. Jako sněhu je prostě míň, mi přijde. Ale jestli je to globální, to opravdu nevím.“

Změna počasí, vyšší teploty a větší sucho mezi mými respondenty rezonovalo o poznání méně intenzivně, než otázky a problémy popsané v sekci 6. 1. Je nepochybné, že region Krušných hor se otepluje, stejně jako zbytek republiky, vlivem globálních změn. Je však zásadní, jakým způsobem tyto změny čtou lidé, kteří s nimi žijí.

Problém je, řešení není

Tímto způsobem by se dal popsat obecný postoj vyplývající z analýzy mého výzkumu. Pochopitelně v něm opět zaznívaly odlišné perspektivy, které vyplývaly z povědomí daného respondenta o otázkách změn klimatu. Převládajícím postojem mezi mými respondenty byla spíše univerzální rezignace.

Pan V trefně popsal subjektivní hodnocení klimatu, které často může být naprosto vytržené z kontextu reálných hodnot.

Pan V: „Je větší teplo, větší sucho a větší extrémy asi... já si myslím, že je hodnocení klimatu u většiny lidí dost neobjektivní. Máme tendenci si pamatovat počasí podle významných bodů, obvykle podle prázdnin. Víím, že v roce 2011 jsem byl na dovolený, kde bylo fakt hrušně. A pak byl rok, kdy jsme byli jinde a tam bylo vedro k padnutí. Ale jestli ten týden byl výkyv, nebo jak pak bylo doma, to už nevím.“

Pan V tímto výstižně postihl obecný trend odtrženosti od krajiny, o němž byla řeč v předešlých kapitolách. Člověk, který není v kontaktu s krajinou a vnějším prostředím, mu tak nikdy nemůže docela porozumět a plně pochopit jeho proměnu, protože není součástí jeho každodennosti. Když jsem se pana V ptala konkrétně na jeho názor na zvládnutí klimatické výzvy, odpověděl s jakousi ambivalentní rezignovaností:

„No, ono je to poměrně jasný z té IPCC zprávy: do roku 2030 je potřeba emise začít snižovat. Já si myslím, že ta rychlost snižování stejně bude tak pomalá, že ten mýtický 1,5 stupeň nezvládneme a možná ani ty 2. Ale ten potenciál je. Přitom lidi v zásadě už i v Česku souhlasí s tím, že změna klimatu probíhá, že za to může člověk, a že se s tím má něco dělat. Takže ten klasickéj klausovskej narativ, že je to blbost, tak ten už prohrál. Teď to přesně začne být ale velmi obtížný, co s tím... či je to zodpovědnost – státu, průmyslu, nás? Na tom se ti lidé začnou lámat, co podporovat.“

Pan V tímto komentářem poměrně přesně předpověděl odpovědi, s nimiž jsem byla v rámci svého výzkumu konfrontována. Když jsem se respondentů ptala, zda vnímají otázky klimatu jako důležité, případně kdo by s tím měl něco dělat, odpovědi se velmi různily.

Pan O: „No tak samozřejmě je to strašně důležitý. A všichni to odskáčeme, jestli nezačneme něco dělat. Já se jenom bojím, že lidi nebudou chtít nic moc dělat. Je potřeba k tomu

vychovávat už děti, vychovat si generace, pro které to bude důležité, a budou k tomu mít vztah. Dnešní generaci to už naučit nepůjde si myslím.“

Paní S: „Ono je asi strašně těžký si říct, že dělám něco, co bude mít efekt až někdy v daleké budoucnosti. Já sama taky moc nevím... tak jako třídím plasty, nekupuju si jednorázové tašky, většinou... ale jestli to pomůže planetě někdy za sto let, to skutečně nevím. (...) Já samozřejmě chci, aby moje vnoučata tady měly stejný hory, jako jsem měla já, ale abych řekla pravdu, tak nevím, kdo by s tím měl co udělat.“

Zde se velice přesně odráží problematika odtržení globálních výzev od jejich lokálních manifestací popsaná v teoretické části. Pan O hovoří o nutnosti vychovat celou generaci již uvyklou udržitelnému způsobu života, který pro ně poté nebude představovat omezování, ale samozřejmost. Paní S zase zmiňuje obtížnost změny zažitých zvyků a způsobů života pouze na základě příslibu vyřešení problému „někdy v budoucnosti“. Problému, který navíc v konkrétních každodenních realitách nemusí být vždy jasně patrný. Pan V při rozhovoru na toto téma uvedl, že přesně skrze přístup propojení „globálního s lokálním“ vidí možnou cestu k zakotvení této celospolečenské výzvy do osobních životů jednotlivých lidí.

Pan V: „Když se bavíte s lidmi obecně, tak se většinou na neudržitelným způsobu života shodnou. Takže podle mě obrovský potenciál je teď pokoušet se propojovat ty malé kroky s velkými. Třeba v zemědělství, jakým způsobem se dováží jídlo, že má smysl podporovat lokální biozemědělství, aby si ho lidi mohli dovolit... pořád mám optimistický pocit, že lidi na spoustu věcí přistoupí, ale nesmí být sami... musí vědět, že to někdo zaštití, že k tomu budou podmínky.“

Pocit, že jedna malá změna přece nemůže přinést žádný velký rozdíl, je obecně rozšířeným problémem. Jakési vnitřní vědomí obecné neudržitelnosti našeho životního stylu, o němž pan V hovoří, se však v rámci rozhovorů většinou potvrdilo, a to napříč různými kategoriemi respondentů. Paní H například zmiňovala absurdní situaci s dovozem potravin a jídla, již byla nedávno svědkem při nakupování.

Paní H: „Proč bych si měla kupovat vakuovaný hrušky z Argentiny? Hrušky rostou i u nás, nepotřebuju je jíst celý rok a rozhodně je nepotřebuju dovážet přes půl světa. To už je fakt naprostý šílenství. (...) Jestli se opravdu víc vyplatí prodávat tyhle hrušky než naše hrušky, tak je něco prostě špatně.“

Paní B měla podobný názor na zbytečné dovážení surovin, ačkoli celkově se na výzvu globálního klimatu dívala spíše s nedůvěrou.

Paní B: „Jestli mi něco přijde, že je neskutečný, tak je to ten výběr a ta dostupnost potravin... všechno, co člověk prostě chce, tak má kdykoli. To dřív nebejvalo a bylo to tak možná lepší v něčem. To i můžete cítit, když si koupíte třeba já nevím, jahody v lednu, tak to nejsou dobrý jahody, buh ví odkud dovezený. (...) Ale tak podívejte, nějak bylo a nějak bude...moji rodiče taky vzpomínali na sucha a zimy... prostě to je přirozený... akorát se kolem toho dělá haló a pořád o tom někde mluví v televizi.“

Paní U: „Já si myslím, že to vůbec není takový problém, jak se říká. Je sucho, pak zase prší, ono si to nějak zase sedne. Zase přijde jiná krize, uvidíte, a budou zase řešit kdo kde válčí...“

Paní U narazila svým odmítavým přístupem na důležité téma snadného odsunutí problematiky změny klimatu z veřejného prostředí. O něm se zmínil například i pan F v souvislosti s pandemií koronaviru i válkou na Ukrajině.

Pan F: „Víte co, já si stejně myslím, že to jsou prostě přirozený cykly. Prostě byly doby ledový, a zase určitě budou. A pak zase jsou období, kdy je tepleji. Tak to podle mě je. (...) Ne, já osobně asi nic moc nevnímám. (...) A ono vždycky nějak bude. Já si ještě pamatuju, jak strašili, že bude doba ledová. To vy jste na to asi moc mladá. Vy teď máte oteplování. (...) Před covidem každý řešil slaměný brčka a takový kraviny, každej igelifák se počítal a pak bum, přišel covid a najednou to nikoho nezajímalo. Najednou všechno šlo, jednorázový obaly, rukavice, roušky, víte, co marastu to muselo nanosit všude? (...) Já netvrdím, že si nežijeme hodně dobře, to určitě. Jako obecně myslím... vždycky může bejt líp... ale já jsem hlavně rád, že žiju tady, kde žiju, a ne někde v Africe... to jsem rád.“

Přílišný blahobyt zmiňoval v rozhovoru i pan R. Hovořil o „životě na dluh“, který nás doběhne, pokud ne za naší generace, tak za té další. Potvrdil chiméru jakéhosi zacyklení v uvědomění problému, zároveň však neschopnosti nalézt ve svém životě cestu, jak mu čelit.

Pan R: „Já to samozřejmě vnímám, jenom moc nevidím cestu, jak z toho ven. (...) Jako společnost žijeme totálně na dluh, ale řekněte mi, co s tím vy nebo já můžeme dělat. To by se mělo řešit nějak systémově, politicky, nebo já nevím...“

Odvolávání se na univerzální odpověď „mělo by se to řešit, ale kdo to má řešit“ se stalo platným i pro můj vzorek respondentů. Pan F příznačně zmínil, že je rád, že

žije v Česku, a z jeho výpovědí vyplynulo, že tím považuje problém do jisté míry za vyřešený. Sice ne z globálního hlediska, ale je tím jaksí odsunut z jeho osobní oblasti každodenního života – netýká se ho, i když jeho existenci připouští. Nakonec se zdá, že převládajícím postojem je vyčkávání a kombinace jistého rezignovaného pesimismu a zpochybňování závažnosti situace.

Výstižně a komplexně celý problém shrnuje pan V:

Pan V: „Já nechci podléhat pesimismu, ale opravdu se může stát, že to, čemu teď říkáme migrační krize je taková ochutnávka... až se dají do pohybu ty miliony kvůli teplotám, suchu a vyšším hladinám oceánů... buď nás to bude stát redistribuci spousty peněz, abychom jim umožnili žít jinde než u nás alespoň trochu důstojně, nebo je budeme muset sem pustit a integrovat, nebo si uděláme pevnost Evropa a budeme střílet uprchlíky na hranicích. Tohle říkám lidem, kteří říkají, „teď je válka, teď se nemají řešit změny klimatu, green deal je cesta do pekel, odložme to všechno...“. Já ale říkám, tak si pro svoje děti vyberte jednu z těchtole tří variant: brutální zdanění, život v integrační společnosti, nebo střílení uprchlíků. Jestli jednu z těchtole možností považujete pro svoje děti za dobrou, tak to odložme. (...) Spousta lidí o tom samozřejmě vůbec nepřemýšlí. Já jsem se teď nedávno bavil s nějakou paní v bance, a ona mi tvrdila, že úplně poprvé slyší o změně klimatu. (...) Prostě to není možné lidem vnutit. Bez uvědomění, že to má dál nějaký smysl, bez toho se to dělat nedá.“

Změna klimatu, zdá se, tedy není v oblasti tématem zvláště palčivým v porovnání s jinými, viditelnějšími změnami krajiny, které ovšem s celkovou proměnou klimatu nemusí nutně přímo souviset.

Je nepochybné, že místní lidé na změny reagují o to vášnivěji a zapáleněji, čím více se jich daná změna dotýká a narušuje to, co bylo pevnou a stabilní součástí jejich životů. Zavírání dolů a tlak na ekologičtější způsoby získávání energie. Problém neřízeně bujícího turismu, který je v regionu relativní novinkou, a urbanistické a krajinné změny s ním spojené. Toto vše jsou témata, která rezonují v životech lidí, jež žijí v kulisách vykořeněného kraje. Vztah s místem se buduje postupně a pomalu, a každý odvozuje tento vztah na základě jiných faktorů. Nebylo by přesné tvrdit, že na Krušnohorsku neexistují patrioti, příslušníci různých generací, kteří jsou s krajinou pevně svázáni a není jim lhostejné, jakým směrem se bude ubírat. Jejich vazba

s krajinou je však často vystavěna na zcela odlišných základech a jejich představa rozvoje krajiny se liší.

Poslední otázka, kterou jsem v rámci rozhovoru pokládala, byla zaměřená směrem do budoucnosti. Chtěla jsem vědět, jak si mí respondenti představují krajinu Krušných hor za třicet let. Vzácně zde došlo k téměř dokonalé shodě. Všichni si přáli vidět region, který žije, je smysluplně rozvíjen, zachová si své přírodní bohatství, ale zároveň poskytuje dobré životní podmínky pro trvalé rezidenty. Ve vizi do budoucna nikdo nezohledňoval možné dopady změny klimatu. Někteří vyjadřovali obavy z přílišné inklinace k turismu a přáli si hlavně postupovat s rozvahou a v souladu s přirozeným rytmem krajiny a její atmosférou. Obavy z dopadů sucha, stoupajících teplot či dalších možných následků změn klimatu však zmínilo jen minimum respondentů.

Pro obecnou generalizaci fenoménu potlačování či popírání klimatických změn tato práce představuje příliš malý vzorek populace a zkoumá celý problém spíše subjektivně. Nicméně i pouze v kontextu mého vzorku respondentů je možné tento společenský jev zcela jasně vyzorovat. Otázky proměn krajiny a prostředí měly výrazně vyšší odezvu, neboť se přímo dotýkaly jejich životů a respondenti byli schopni tyto proměny ve svých životech nalézt a pojmenovat. V případě otázek změny klimatu je nalezení této vazby mnohem obtížnější a vzdálenější. Nezbývá nám než dál hledat způsob, jakým klimatické změny více přiblížit do každodenního života populace, vytvořit onu vazbu, jaká se v případě mého výzkumu projevuje například u otázek vykořenění, toxicity a turismu. V opačném případě je šance na rázný a rozhodný postoj a obrat společenského smýšlení přinejmenším nejistá.

7. Závěr: návrat domů

Vyšla jsem na cestu a zase se z ní vrátila zpátky, jako tolika generacemi milovaní hrdinové z Kraje (Tolkien 2006). Stejně jako je, i mě ona cesta proměnila. Možná na ní bylo o něco méně dobrodružství a velkých činů, ale podstata cesty zůstává stejná, ať se děje na pozadí hrdinných událostí Středozemě, nebo během několika týdnů v rodné české kotlině. Ten, kdo putuje, vstupuje na cestu. A i když je odhodlán stát pevně (objektivně a nezúčastněně), nikdy si nemůže být tak docela jistý, kam ho zavede (subjektivní vnímání cesty). Je to krok do neznáma. Neustálá opakující se řada kroků a každý z nich je krokem do nejistoty.

V úvodu práce jsem podrobně rozebrala metodologii a footwork, coby nástroj výzkumu. Byly zmíněny teze o liminalitě poutnictví od Viktora Turnera (1978) a především její kunsthistorické aplikace Ivana Folletiho (2018), myšlenky Tima Ingolda (2010) o rozdílu mezi wayfaring a traveling, weather-worldu a mnohé další. Všechny teoretický základ metodologie užitý v této práci má značný přesah do způsobu, jakým nyní nově rozumím svému místu v krajině.

Veškeré zmiňované teorie i popisy cest dostávají skutečnou barvu a potřebný rozměr až na cestě samotné. Footwork je přesahem do reality vnímání teoreticky existujících konceptů o místě člověka v krajině. Nenahraditelná zkušenost zažití krajiny „na vlastní kůži“ je nepřenositelná, přesto jsem se jí v této práci pokusila co nejautentičtěji popsat. Má velký potenciál v prohloubení personalisticko-dualistického vztahu mezi člověkem a krajinou, který je dle mého názoru možnou cestou, jak změnit postoj společnosti k ekologickým výzvám jimž čelíme. Umožňuje totiž v relativně bezpečném prostředí vyzkoušet funkčnost komunalistického vztahu člověka s přírodou, jak o něm píše Pálsson (1996). Stejně tak do jisté míry potvrzuje Annu Tsing (1996) a její více-než-lidský-svět.

Při výzkumu jsem došla k uvědomění, že krajina okolo nás je komplexnější a ne tak jasně strukturovaná, jak jsem se domnívala a jak na ni člověk běžně pohlíží. Není tak docela možné stát mimo ni. Člověk se na cestě nevyhnutelně stává její součástí a vnímá tak novým způsobem šíři vztahů a propletení jednotlivých systémů,

kteře se v krajině vyskytují. Nestojí nad těmito systémy, je najednou uprostřed nich – je jejich součástí.

Footwork ze své podstaty stojí na principu překračování hranic, a to jak mezi člověkem a přírodou, tak mezi lidmi navzájem. Opakované používání termínu „hranice“, jakkoli ve smyslu jejich překračování, však možná samo o sobě nemusí být zcela výstižným označením. Tim Ingold kupříkladu zachází ještě o krok dál a hovoří o věcech ve smyslu jejich pohybu určitým prostředím, a tedy o jakémsi neoddělitelném propletení jednoho s druhým. Nehledá žádné ostré hranice, kde by jeden objekt naléhal na druhý a byl tedy „ohraničen“. Tento přístup zdůrazňující vzájemnou provázanost, a tedy i závislost jednoho na druhém, otevírá potenciálně nové možnosti prožívání a poznávání nás samotných a našeho místa v krajině (Ingold 2016).⁵² Je metodou, která v sobě výsostně obsahuje transkulturní principy popsané ve třetím pilíři této práce. Vykračování směrem od sebe k druhému bylo základním předpokladem a projevovalo se jak směrem ke krajině, tak směrem k jejím obyvatelům. Pohyb v krajině není možný bez základní důvěry k prostředí do něhož vstupujeme, stejně jako není možný plnohodnotný rozhovor s druhým bez přijetí a principiální otevřenosti.

Ivan Folletti zmiňoval počáteční odhodlání sebe a svých studentů zůstat v rámci poutě „objektivními“ a zkoumat středověké poutní cesty „moderním“ způsobem. Došel však k závěru, že objektivita v tomto ohledu není dosažitelná. Samotný proces chůze mění vnímání našeho prostředí, proměňuje náš způsob chápání časovosti a prostorovosti, nevyhnutelně člověka nutí adaptovat se na rytmus života v krajině a tím zásadně změnit jeho schopnost objektivně hodnotit. Na cestě není možné pozorovat a zapisovat, aniž by v každém momentě tyto základní nástroje kvalitativního výzkumu nepodléhaly subjektivnímu ovlivnění podmíněnému přítomností v krajině. Jakákoli výsledná práce poté může být snahou o přenesení získaných poznatků a vlastní perspektivy výzkumníka, avšak čtenáři bude vždy scházet ona nenahraditelná zkušenost skutečného putování. Skrze novou perspektivu,

⁵² Tim Ingold's "Sustainability of Everything", Chris Fremantle, Ayrshire, Scotland, 14 November 2016. Dostupné online: <https://www.thenatureofcities.com/2016/11/14/tim-ingolds-sustainability-of-everything/>

kteřou na cestě získává, totiž dochází k lepšímu pochopení určitých vztahů a vazeb, které by mu pravděpodobně coby „objektivnímu“ pozorovateli zůstaly skřyty.

*

Z praktického hlediska všechny tyto poznatky podle mého názoru vypovídají mnohé o zdánlivé apatii a nezúčastněnosti velké části společnosti ve věci klimatických výzev a výzev změn prostředí. Antropocén, o kterém byla řeč, je vynikající koncept, který trefně poukazuje na lidské zásahy a propletení s prostředím. Zároveň však již přímo nevystavuje člověka reálné zkušenosti s tím, co toto propletení ve skutečnosti znamená. Myšlenka antropocénu jako zrcadla pravé povahy člověka, které nám lépe než co jiného ukazuje naši vlastní ošklivost (Fulínová 2021), je podle mého názoru mimořádně výstižná a silná. Opravdu je člověk tak hloupý, že si pod sebou vědomě bude dál „podřezávat větev?“ (Fulínová 2021: 60). Na základě mých zkušeností z footworku si troufnu tvrdit, že chytrost či hloupost člověka s tím nemá co dělat.

Rozumově je totiž člověk schopn pochopit, jaké následky jeho chování přináší. Přesto to jediné, co s ohledem na klimatické výzvy cítí, je bezmoc a z ní pramenící podvědomá potřeba tyto problémy odsouvat a nezabývat se jimi. Přesně jak o tom píše Kari Marie Norgaard v *Living in Denial* (2011), přívál fyzických důkazů a nepopíratelných vědeckých závěrů působí na společnost spíše negativně a má paradoxní efekt: místo vyvolání urgentní reakce ústí v apatii a potlačení. O tomto jevu celospolečenského „strkání hlavy do písku“ byla rovněž řeč v jedné z teoretických kapitol této práce. Hrozí zde mentální zacyklení do neschopnosti problém jakkoli efektivně řešit, neboť z něj nevidíme cestu ven. Jeho existenci raději potlačíme, abychom mu nemuseli čelit (Krasny et. al 2018: 49 – 52).

Způsob, jak tento začarovaný kruh nečinnosti rozbít, navrhuje například Tim Ingold. Hovoří o osobní angažovanosti každého jedince a jeho konfrontaci s krajinou v měřítku, kterému rozumí a které je mu blízké. Lze tvrdit, že lidé mají obecně větší zájem na procesech, jež se dějí na jejich vlastním dvorku, než na vymírání druhů v amazonském pralese.⁵³ Jakkoli disproporční se tato myšlenka může jevit, footwork ji, alespoň z mého hlediska, do velké míry potvrzuje. Osobní zkušenost a vazba je

⁵³ Toto vymírání se v posledních desetiletích natolik zřychluje, že už se hovoří o tzv. šestém vymírání (Kolbert 2014).

nenahraditelná. Vytvoří vztah s krajinou a prostředím, který už není možné vzít zpět a na jehož základě se mění optika, jakou krajinu nahlížíme a jak s ní následně zacházíme. Není to už jen místo okolo našich měst, nebo území vymezené svými kraji (Sádlo 2005), je to součást nás samotných. Vždycky jí byla, jen my jsme na to v honbě za společenským pokrokem zapomněli.

Nyní jsme však konfrontováni se situací, kterou už nelze ignorovat a marně se ptáme, kde je problém. Ztratili jsme cestu. Zůstává otázkou, zda budeme schopni tento problém celospolečensky oslovit a tuto perspektivu změnit. Footwork má potřebnou změnu zprostředkovat, avšak není schopen přinést řešení na celospolečenské úrovni. Představuje mimořádně silný nástroj pro malé měřítko (například můj výzkum v Krušnohoří), ale jeho poznatky jsou do velké míry subjektivní a nepřenositelné (jakkoli jsem se o to ve své práci snažila). Přináší otázku, jakým způsobem se pokusit co nejkompexněji tuto zkušenost zprostředkovat širší populaci. Není to otázka, na kterou bych měla nyní jasnou odpověď, spíše obecná výzva, která by mohla footwork výrazně zviditelnit v rámci akademického výzkumu.

Navzdory značné subjektivitě footworku jsem se pokusila vygenerovat tři základní narativy obyvatel Krušných hor. Tyto narativy byly zjednodušením mnoha drobných nuancí v postojích, světonázorech a životních zkušenostech lidí, s nimiž jsem se měla možnost setkat a hovořit. Během výzkumu jsem vyslechla nespočet příběhů a životních historek, měla jsem příležitost sdílet s místními lidmi část jejich každodenní reality a jedinečným způsobem na ní participovat. Tato participace byla specifická mým stavem „na cestě“, nebyla jen povrchním povídáním, ale rozhovorem neseným skutečným oboustranným zájmem. Mnoho mých respondentů zmiňovalo hlubokou vazbu na region a zájem na jeho citlivém rozvoji a zachování unikátního přírodního prostředí, které vlivem historických a přírodních procesů v oblasti vzniklo. S osobní vazbou na krajinu přichází také osobní angažovanost a zájem – snaha o zachování něčeho cenného či krásného.

Toto může být cesta, jak přiblížit globální otázky konkrétně a jasně až k lidem, kteří je potřebují slyšet – skrze lokální manifestace specifických změn či problémů. Základním předpokladem je však vždy principiální vztah, který je mezi lidmi a jejich krajinou vytvořen. Bez něj je krajina jen využívána a obývána a její změny jsou pro

člověka vzdálené a těžko uchopitelné. V oblasti Krušnohoří je důležité brát v potaz rovněž změny historicko-společenské, které krajinu zásadním způsobem formovaly, a které do značné míry vysvětlují stav, v jakém se nachází nyní.

Tři narativy rezonující mezi mými respondenty se určitým způsobem vztahovaly k dominantním tématům, která v oblasti zaznívala. Na základě narativů byla tato témata respondenty nahlížena z různých úhlů pohledu. Mezi nejčastěji skloňované kategorie patřila vykořeněnost a postupné znovuvytvoření vztahu ke krajině Krušných hor a dále jejich proměna z průmyslového regionu směrem k turismu a rekreaci. Respondenti hodnotili tyto proměny v závislosti k jejich vstupním motivacím a představě o směřování regionu. Někteří vyzdvihovali osamělou krásu Krušných hor a jejich melancholickou atmosféru, zatímco jiní oceňovali možnosti, které do oblasti přináší rozvíjející se turismus, a to navzdory nevyhnutelným proměnám krajiny. Jiní byli přesvědčeni, že je chybou opouštět již zavedený těžký průmysl, k němuž měli vytvořený vztah a region si bez něj představovali jen velmi těžko.

Ve výzkumu byla rovněž významně zohledněna otázka globální proměny klimatu, ovšem nevyplývala jako dominantní téma, které by respondenti výrazněji vnímali v jejich každodenních životech. Mezi často zmiňovaná pozorování patřil obecný nárůst teploty, a to i ve vrcholových oblastech hor. Rezignovaně či skepticky se respondenti vyjadřovali i k otázkám obecné výzvy, kterou změna klimatu přináší. Lze však rozhodně hovořit o obecném povědomí problému a v několika případech i o vědomí závažnosti této výzvy a jejích dopadů do budoucna. Do značné míry lze potvrdit výše zmiňované teorie o potlačování, popírání a neochotě čelit výzvám, které jsou příliš velké, vzdálené, nebo které se nás zdánlivě netýkají. Zjednodušeně řečeno: i když jsou si lidé problému vědomi, rozhodují se ho v drtivé většině ignorovat. Bylo by zajímavé výzkum s určitým časovým odstupem uskutečnit znovu a porovnat, zda, případně jak, se tento trend bude v čase vyvíjet. Obecně však tyto závěry potvrzují celospolečenskou atmosféru, o níž byla řeč výše. Lidé si daleko spíše všimají drobných změn ovlivňujících konkrétně jejich životy, než velkých planetárních proměn klimatu. A to i přes to, že jsou s jejími dopady přímo konfrontováni.

Člověk je schopen vnímat proměny krajiny a prostředí kolem sebe velmi výrazně, stejně jako je schopen být vůči nim netečný. Klíčem k postupnému překračování hranice mezi člověkem a přírodou může být vytvoření osobního vztahu, v němž je člověk schopen sám sebe vnímat jako neoddělitelnou součást krajiny. Na konkrétních příbězích sesbíraných během mého putování Krušnými horami jsem se snažila ukázat, jak může taková vazba vzniknout a jaké může mít projevy. Osobní angažovanost a konkrétní lidská zkušenost je však nezbytná, má-li být vztah s krajinou smysluplným a dialogickým způsobem rozvíjen a udržován.

Změna se stala nejsilnějším faktorem na pozadí celého mého výzkumu i této práce. Změna, která formuje krajinu i člověka a jejich vzájemný vztah. Změna, která se odehrává na cestě, kde se stává jedinou konstantou v neustále se měnícím prostředí. Změna, která je nevyhnutelná a přirozená. Je pouze na nás, jakým způsobem se s ní vyrovnáme – jestli se jí budeme bránit a vzpírat, nebo se vydáme cestou "procesu" o němž hovoří Ingold. Procesu, který nám v posledku lépe pomůže pochopit vztah s prostředím, jehož jsme neoddělitelnou součástí.

Zdroj: archiv autorky, kresba: Lukáš Nosek

Epilog

Dovolím si tuto práci zakončit poetickým textem pozorovatele z nejpovolanejších, Karla Čapka, který dokonale vystihuje proměnlivou a nostalgickou krásu krajiny Krušných hor. Je až s podivem, do jaké míry jeho slova i po téměř devadesáti letech rezonují s dnešními tématy.

„Kdepak hluboká, kosmatá Šumava, kdepak Krkonoše navalené z nahého kamení; tady je jen táhle zolněný hřeben, jen takový zavalitý hřbet, který se mnoho nerozvaluje do roviny mocnými údy předhoří a zarostlými podpažími údolů. Rozšafně, povlovným a krotkým rozběhem se to vyklene nad údolím Ohře, a pak se to hledí, abychom tak řekli, udržet na své úrovni; žádné zbytečné průrovy a průsmyky, žádné rokle, žádné příkrostiti, jen tak mírně nahoru a dolů, aby se to pěkně šlo a jelo po bílé hřebenové cestě. Nečouhají z toho žádné skály, balvany a sutky, nic pateticky nahého a původního; málo je hor tak decentně oděných civilizovanými lesy, ovšem a širými lukami; jen tu a tam černé odkryté rašeliniště s hromadami borků a jako zvláštní znak kraje tu a tam opuštěná huť nebo úbočí kdysi otevřené krumpáči a teď už zarůstající vřesem a metlicí. Už asi nestojí za to dobývat tady měď nebo cín; dole v údolí hoří a čadí uhelné pánve, ale tady je mrtvo a ticho, a prastaré tajemství rud a kovů tu přežívá svou dobu už jen jako romantický opar lokální historie. (...) a pak něco téměř nevyřčeného – jak tomu říci? něco jako stesk nebo napětí, něco jako pocit, že jsme na samém konci světa. – Nu ano, je to tady napořád hranice; a každé hraniční území má svou patetičnost, jíž je těžko se bránit.“

Karel Čapek, Krušné hory, 1933

8. Přílohy

Příloha č. 1: Trasa pochodu

Příloha č. 2: Otázky pro polostrukturovaný rozhovor

Příloha č. 1.: Trasa pochodu

Den 1: Sokolov → Vintířov; 19,9 km

Body zájmu: hnědouhelný lom Jiří, Velká podkrušnohorská výsypka

Den 2: Vintířov → Karlovy Vary; 18, 5

Body zájmu: hnědouhelný důl Družba, Loket, Karlovy Vary, městské satelity

Den 3: Karlovy Vary → Merklín; 21 km

Den 4: Merklín → Jáchymov; 13, 6 km

Body zájmu: zaniklá obec Kaff, Mariánská, Jáchymov

Den 5: Jáchymov → Osvinov 16, 5 km

Body zájmu: Klínovec, Meluzína

Den 6: Osvinov → Perštein 15,3 km

Body zájmu: Peklo, Himlštejn, lom se Stráži nad Ohří, Poohří, Perštein

Den 7: Perštein → Kovářská 10,3 km

Body zájmu: Měděnec, Kovářská

Den 8: Kovářská → Hasištejn 24, 7 km

Body zájmu: pás větrných elektráren u Měděnce

Den 9: Hasištejn → Na Kočičáku 21,5 km

Body zájmu: elektrárna Prunéřov, povrchový důl u Prunéřova, Chomutov

Den 10: Na Kočičáku → Goethovo sedátko 18, 8 km

Body zájmu: důl Čsl.armády, Albrechtické údolí, Jezeří

Den 11: Goethovo sedátko → Most 22, 8 km

Body zájmu: Dolní Jiřetín, Jiřetínská výsypka, Jezero Matylda, Hněvín, Starý Most

Den 12: Most → Vrch Tří pánů 26,8 km

Body zájmu: Jezero Most, lom Bílina, hradiště Osek, Rýzmburk

Den 13: Vrch Tří pánů → Adolfov 25,5 km

Body zájmu: Komáří hůrka, hornická krajina Krupka (UNESCO)

Den 14 Adolfov → Ústí nad Labem 22,7 km

Body zájmu: D8, Ústí nad Labem

Příloha č. 2.: Otázky pro polostrukturovaný rozhovor

- 1) Jakým způsobem vnímáte krajinu, kde bydlíte? Pozorujete na ní nějaké změny? (Trápí vás sucho, mokro, zima, teplo, tornáda, měsíční krajina, rekultivace, nové výstavby...)
- 2) Máte rád oblast/kraj, kde bydlíte? (Proč ano/ne?)
- 3) Jste místní, nebo jste se do oblasti přistěhoval? (Kdy, proč, jak to vnímáte dnes?)
- 4) Jakým způsobem trávíte čas v krajině, kde bydlíte? (Chodíte do přírody, nebo spíše ne, jezdíte na kole, chodíte do lesa, na ryby, trávíte čas v krajině společně s rodinou, sám...)
- 5) Jak se cítíte, když se řekne klimatická změna? (Zkuste to popsat - jste spíš otráven, obáváte se budoucnosti, je vám to jedno...)
- 6) Jaký je váš nejsilnější zážitek spojený s krajinou v okolí vašeho domova?
- 7) Dokážete si vybavit nějaký osobní zážitek z vašeho života, který se váže ke změně prostředí nebo změně klimatu?
- 8) Co si myslíte, že by bylo dobré ve vašem okolí (okolní krajině) do budoucna udělat / co naopak určitě nedělat? Jak byste si představoval budoucnost vaší krajiny? Schází tu něco, nebo tu něco přebývá?

9. Zdroje

- Ajvaz, M., Cílek, V. *Kosmická síť aneb Zrod perspektivy*. In: Storch D., Pokorný P (eds. a kolektiv): *Antropocén*. Academia, Praha 2021.
- Armstrong, A., Krasny, M., Schuldt J. *Communicating Climate Change: A Guide for Educators*. Cornell University Press, 2018.
- Attenborough, D. *Život na naší planetě: mé svědectví a vize pro budoucnost*. Práh, Praha 2021.
- Born, D. *Bearing Witness? Polar Bears as Icons for Climate Change Communication*. Taylor & Francis. 2018. Dostupné online.
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17524032.2018.1435557>
- Brand, U., & Wissen, M. *Crisis and continuity of capitalist society-nature relationships: The imperial mode of living and the limits to environmental governance*. *Review of International Political Economy: RIPE*, 20(4), 687-711.
- Buber, M. *Já a Ty*. Kalich, 2005.
- Burda, F. *Za hranice kultur*. Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2016.
- Cílek, V. *Paula Crutzenova cesta k antropocénu*. In: Storch D., Pokorný P (eds. a kolektiv). *Antropocén*. Academia, Praha 2021.
- Crate, S., Nuttal M. (et. al.) *Anthropology and Climate Change: From Actions to Transformations*. Routledge, New York, 2016.
- Csordas, T. J. *Embodiment as a Paradigm for Anthropology*. *Ethos*, vol. 18, no. 1, 1990.
- Čapek, K., *Obrázky z domova*. Československý spisovatel, 1953, s 21.
- Descola, P., Pálsson G. *Introduction. Nature and Society: Anthropological perspective*. Routledge, London, New York, 1996.
- Disman, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha, Karolinum 2002.
- Eriksen T., H. *Overheating: the world since 1991*. *History and Anthropology*, 2016.
- Eriksen, T. H. *The Anthropocene as a game-changer for the study of humanity*. Climate Walk Lecture Series, University of Vienna, 11. 3. 2021. Dostupné online:

<https://www.youtube.com/watch?v=2xEISBhz5Mc&list=PLY2wUtrSoabXw51lj6K6AuBTm8LgiUXHD&index=4>

- Fischer-Kowalski, M., Weisz, H. *The Achripelago of Social Ecology and the Island of the Vienna School*. In: In: Haberl H., Fischer-Kowalski M., Krausmann F., Winiwarter V.: *Social Ecology Society-Nature Relations across Time and Space*. Springer International Publishing, Švýcarsko, 2016, s. 3 – 28
- Foletti, I., Palladino, A., Kravčíková K., Rosenbergová S. *Migrating Art Historians on the Sacred Ways*. Masaryk University, Brno & Viella, Roma, 2018.
- Foletti, I. *Walking a Tool for Discovering the Past*. Climate Walk Lecture Series, University of Vienna, 18. 3. 2021. Dostupné online: <https://www.youtube.com/watch?v=2xEISBhz5Mc&list=PLY2wUtrSoabXw51lj6K6AuBTm8LgiUXHD&index=4>
- Fremantle, Ch. *Tim Ingold's "Sustainability of Everything"*. Ayrshire, Scotland, 14 November 2016. Dostupné online: <https://www.thenatureofcities.com/2016/11/14/tim-ingolds-sustainability-of-everything/>
- Fulínová, E. *Zrcadlo člověka*. In: Storch D., Pokorný P (eds. a kolektiv): *Antropocén*. Academia, Praha 2021.
- Genep, A. *Přechodové rituály: Systematické studium rituálů*. Portál, 2018.
- Guardini, R. *O podstatě uměleckého díla*. Triáda 2008.
- Hastrup, K. *Anthropology and Nature*. New York and London: Routledge, 2015.
- Hastrup, K. *Climate Knowledge: Assemblage, Anticipation, Action*. In: Crate, Nuttal (et. al.): *Anthropology and Climate Change: From Actions to Transformations*. Routledge, New York, 2016, s. 35-58.
- Hausknot, D. et al. *'Society Can't Move So Much As a Chair!' – Systems, Structures and Actors in Social Ecology*. In: Haberl H., Fischer-Kowalski M., Krausmann F., Winiwarter V.: *Social Ecology Society-Nature Relations across Time and Space*. Springer International Publishing, Švýcarsko, 2016, s. 125 - 147
- Hessen, D. O. *Feedbacks and Tipping Points in Nature and Society*. Welcome to Antropocene Lecture series; University of Oslo, 2. 2. 2021. Dostupné online: <https://www.hf.uio.no/english/research/strategic-research-areas/oseh/news-and-events/events/lecture-series/Welcome-to-the-Antropocene-2021.html>

- Hlaváč, J: *Tak vypadala minulost. Dnes se do Krušných hor vrací krása i zašlá sláva.* iDNES.cz, 18. 9. 2019. Dostupné online: https://www.idnes.cz/cestovani/pocesku/krusnohori-krusne-hory-marcebila-vylet-navrat-zasle-slavy.A191009_140127_po-cesku_taj/foto/JB7e986a_tk_fo00477597.jpeg
- Hornborg, A. *Ecology as semiotics: Outlines of a contextualist paradigm for human ecology.* In: *Nature and Society: Anthropological perspective.* Routledge, London, New York, 1996.
- Ingold, T., Vergunst, J., L. *Ways of Walking Ethnography and Practice on Foot: Introduction.* University of Aberdeen, Routledge is an imprint of the Taylor & Francis Group, 2016.
- Ingold, T. *Walking in a Weather-World.* Climate Walk Lecture Series, University of Vienna, 18. 3. 2021. Dostupné online: <https://www.youtube.com/watch?v=2xEISBhz5Mc&list=PLY2wUtrSoabXw51lj6K6AuBTm8LgiUXHD&index=4>
- Ingold, T. *Culture on the Ground: The World Perceived Through the Feet.* Journal of Material Culture. SAGE Publications, 2004.
- Ingold, T. *Disigning Enviroments for Life.* In: Hastrup K.: *Anthropology and Nature,* Routledge, 2015.
- Ingold, T. *Footprints through the weather-world: walking, breathing, knowing.* Journal of the Royal Anthropological Institute (N.S.), s. 121-S139, Royal Anthropological Institute 2010.
- Ingold, T. *The optimal forager and economicman.* In: *Nature and Society: Anthropological perspective.* Routledge, London, New York, 1996.
- Jordheim, H. *When is the Anthropocene? The Multiple Lifetimes of Climate and Nature Emergency.* Welcome to Anthropocene Lecture series, University of Oslo, 9. 2. 2021. Dostupné online: <https://www.hf.uio.no/english/research/strategic-research-areas/oseh/news-and-events/events/lecture-series/Welcome-to-the-Anthropocene-2021.html>
- Kolbert, E. *Šesté vymírání: nepřírozený příběh.* Barrister & Principal, 2018.
- Krejčí, R. a spol. *Poškození smrkového lesa v Krušných horách: Vliv námrazy a změn ve složení emisí elektráren.* Vesmír 80, říjen 2001.
- Krsek, M., Krejčí V. *Centrum Mostu je krásné, rozhovor s architektem Nového Mostu.* 30. 1. 2009. Dostupné online:

<https://www.usti-ussig.net/clanky/cist/nazev/45-vaclav-krejci-centrum-mostu-je-krasne>

- Luedtke, B., Howkins, A. *Polarized Climates: the distinctive histories of climate change and politics in the Arctic and Antarctica since the beginning of the Cold War*. Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change, 2012. Dostupné online: <https://wires.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/wcc.161>
- Madden, R. *Being Ethnographic: A Guide to the Theory and Practise of Ethnography*. SAGE Publications, 2010.
- Mikšíček, P. *Ne/vlastní domov: Společnost, krajina a kultura českých Němců, osídlování česko-německého pohraničí po roce 1945, typologie osídlení*. Petr Mikšíček vlastním nákladem, 2021.
- Moldan, B. *Životní prostředí v globální perspektivě*. Karolinum, Praha, 2021.
- Nakate, V., Thunberg, G. *An Open Letter to the Global Media by Greta Thunberg and Vanessa Nakate*. TIME USA, 29. 10. 2021. Dostupné online: <https://time.com/6111851/greta-thunberg-vanessa-nakate-open-letter-media/?fbclid=IwAR2ZOhf0NWcF-m1iwFGxaG116yNN4ywdtf9nyAUqk-NrQczHrbwNYt4n6eM>
- Neuman, W. L. *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*. Pearson, Boston, 2011.
- Norgaard, K. M. *Living in denial: Climate Change, Emotions, and Everyday Life*. MA: MIT Press, Cambridge, 2011.
- O'Brien, K. and Sygna, L. *Responding to Climate Change: The Three Spheres of Transformation. Proceedings of Transformation in a Changing Climate*. University of Oslo, Norway, 2013.
- Pálsson G. *Human-environmental relations: Orientalism, paternalism and communalism*. In: *Nature and Society: Anthropological perspective*. Routledge, London, New York, 1996.
- Reichel, J. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Grada Publishing, a.s., Praha, 2009.
- Sádlo, J. (et al.) *Krajina a revoluce: Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny Českých zemí*. Malá Skála, Praha, 2005.
- Shepard, P. *Nature and Madness*. (1982: 1) In: Vetlesen, A., J.: *The Denial of Nature Environmental philosophy in the era of global capitalism*. Routledge, 2015.

- Schrijver, J. D. *Does the earth need a doctor? Philosophical dialogue as an instrument to reflect about climate change*. Universtiy of Antwerp, Climate Walk Lecture Series, University of Vienna, 15. 4. 2021. Dostupné online: <https://www.youtube.com/watch?v=2xEISBhz5Mc&list=PLY2wUtrSoabXw51lj6K6AuBTm8LgiUXHD&index=4>
- Sillman, J. *Risks from Climate Extremes in the Anthropocene*. Welcome to Anthropocene lecture series, University of Oslo. 16. 2. 2021. Dostupné online: <https://www.hf.uio.no/english/research/strategic-research-areas/oseh/news-and-events/events/lecture-series/Welcome-to-the-Anthropocene-2021.html>
- Sjaafjell, B. *Sustainability and Law in the Anthropocene*. Welcome to Anthropocene Lecture series, University of Oslo, 23. 3. 2021. Dostupné online: <https://www.hf.uio.no/english/research/strategic-research-areas/oseh/news-and-events/events/lecture-series/Welcome-to-the-Anthropocene-2021.html>
- Snyder, G. *Praxe divočiny*. DharmaGaia, Maťa, 2005.
- Snyder, T. *Tyranie: 20 lekcí z 20. století*. Paseka, Prostor, 2017.
- Soukup, M. *Antropologie: teorie, koncepty a osobnosti*. Pavel Mervart, 2018.
- Storch, D., Pokorný, P (eds. a kolektiv). *Antropocén*. Academia, Praha 2021.
- Storch, D., Pokorný, P.: *Kde jsme se to ocitli?* In: Storch D., Pokorný, P. (eds. a kolektiv). *Antropocén*. Academia, Praha 2021.
- Šída, P. *Kořeny antropocénu a evoluce lidského přizpůsobení*. In: Storch, D., Pokorný, P (eds. a kolektiv). *Antropocén*. Academia, Praha 2021.
- Tolkien, J. R. R. *Hobit*. Argo, Praha, 2006.
- Tsing, A. *More-Than-Human Sociality: A Call for Critical Despricption*. In: *Nature and Society: Anthropological perspective*. Routledge, London, New York, 1996.
- Urban, M. a kol. *Horní města Krušných hor - Karlovarský kraj*. Fornica Publishing, 2014.
- Vetlesen, A., J. *The Denial of Nature Environmental philosophy in the era of global capitalism*. Routledge, 2015.
- Wilk R. *Is a Sustainable Consumer Culture Possible?* In: Crate, Nuttal (et. al.): *Anthropology and Climate Change: From Actions to Transformations*. Routledge, New York, 2016.

Další zdroje

- Bezouška, P. *Nedej se! Rušné hory*. Česká televize, 2021. Dostupné online: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1095913550-nedej-se/221562248420015/>
- Climate Walk. Dostupné online: <https://www.climatewalk.eu/>
- Cyklus dokumentární filmů; *Krušné hory 1937*. Film je dostupný v licenci Národního filmového archivu, respektive Státního fondu kinematografie. <https://www.nfa.cz> <https://www.fondkinematografie.cz>. Dostupné online: <https://www.youtube.com/watch?v=S1S4P0KIRyA>
- IPCC (2019). *Climate Change and Land. An IPCC Special Report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems. Summary for Policy Makers*. Dostupné online: <https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/4/2020/02/SPM>
- Krušnohorský Poutník. Dostupné online: <https://krusnohorskeypoutnik.cz/>
- Ministerstvo životního prostředí: *Operační program Spravedlivá transformace 2021–2027*. Dostupné online: https://www.mzp.cz/cz/opst_2021_2027
- *Montanregion Krušné Hory – Erzgebirge, o.p.s.* Dostupné online: <http://www.montanregion.cz/cs/svetove-dedictvi.html>
- National Centers for Environmental Information: *National Oceanic and Atmospheric Administration*. Online: Global Climate Report - Annual 2020 | State of the Climate | National Centers for Environmental Information (NCEI) (noaa.gov). Dostupné online: <https://www.ncdc.noaa.gov/sotc/global/202013>
- Srdce Poohří. Environmentální institut pro studium, ochranu a podporu biodiverzity. Dostupné online: <https://srdcepoohri.cz/>
- United Nations. *Department of Economic and Social Affairs: Sustainable Development*. Dostupné online: <https://sdgs.un.org/goals>
- United Nations. *Climate Action: For a livable climate: Net-zero commitments must be backed by credible action*. Dostupné online: <https://www.un.org/en/climatechange/net-zero-coalition>
- United Nations. *Climate Change: The Paris Agreement*. Dostupné online: <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>